

Buurmans gras is altijd groener

*Een interdisciplinair onderzoek naar de landschapskenmerken,
bezitsverhoudingen en gebruiksgeschiedenis van hooilanden in de IJsseldelta
tijdens de 19^e en 20^e eeuw*

Marijke Molema

rijksuniversiteit
 groningen

Scriptiebegeleider: prof. dr. ir. Th. Spek (Rijksuniversiteit Groningen)

Tweede lezer: dr. ir. E. W. Meijles (Rijksuniversiteit Groningen)

Buurmans gras is altijd groener

Een interdisciplinair onderzoek naar de landschapskenmerken, bezitsverhoudingen en gebruiksgeschiedenis van hooilanden in de IJsseldelta tijdens de 19e en 20e eeuw

M.M.L. (Marijke) Molema, BSc.

Masterscriptie Landschapsgeschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen
Kenniscentrum Landschap, Faculteit der Letteren.

Groningen, maart 2018
Lage resolutie versie

Contact: marijkemolema@live.nl

Voorwoord

In de zomer van 2016 sprak mijn moeder vol enthousiasme over de plannen van de herinrichting van een vervallen hooibergenterrein nabij Hasselt, gelegen in de gemeente waar zij werkzaam is: Zwartewaterland. Niet veel later bleek dat het Kenniscentrum Landschap van de Rijksuniversiteit Groningen meewerkte aan het bijbehorende ‘Van oerbos tot hooiland’ onderzoek. Toen ik vorig jaar aan mijn masterscriptie voor de studie Landschapsgeschiedenis begon, mocht ik aansluiten bij dit onderzoek. De landschappelijk zeer diverse IJsseldelta, ook wel hooidelta genoemd, heeft mij tot en met het afronden van mijn scriptie weten te blijven boeien.

Een onderzoek doe je niet in je eentje, daarom wil ik graag een aantal mensen bedanken die mij met mijn masterscriptie geholpen hebben. Allereerst wil ik uiteraard graag mijn scriptiebegeleider Theo Spek bedanken voor veel positiviteit, inspiratie, stof tot nadenken en de grondige becommentariëring van mijn scriptieteksten. Daarnaast wil ik graag Jeroen Wiersma, Wim Coster en Martin van der Linde bedanken. Zij werken ook mee aan het onderzoeksproject ‘Van oerbos tot hooiland’ en wezen mij geregeld op bronnen en brachten mij in contact met de juiste personen. Albert Tuin, Jan Post en Johannes ten Klooster mocht ik interviewen en zijn daarom mijn dank verschuldigd. Jouk Huisman heeft mij een mooie rondrit door de Olde Maten gegeven en daarom ben ik hem zeer dankbaar. Esther Smit (HCO), Otto Ottens (Stadsarchief Kampen), André Troost (idem), Daniël Fiselier, Iris Koppert en Nienke Voskuilen wil ik bedanken omdat zij mij wezen op historische stukken, boeken, kaarten en foto’s. Mijn dank gaat ook uit naar mijn studiegenoten en vrienden Charlotte Delicaat, Joëlle Soepenbergh, Merel de Groot, Johan Bergsma en Michiel van Putten, die allen een deel van mijn scriptie hebben gelezen en goede feedback leverden. Als laatste wil ik Erik Meijles bedanken voor het feit dat hij mij in het begin op weg geholpen heeft en hij de tijd wilde nemen om als tweede lezer te fungeren.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 – Inleiding.....	1
1.1 Aanleiding: herbestemmen van een hooibergenterrein bij Hasselt.....	2
1.2 Stand van het onderzoek.....	6
1.3 Probleemstelling.....	16
1.4 Afbakening van het onderzoek	16
1.5 Onderzoeksthema's en onderzoeksvragen.....	19
1.6 Bronnen en onderzoeksmethoden	21
1.7 Opzet van de scriptie.....	23
Hoofdstuk 2 - Hooilanden in het onderzoeksgebied Het Zwarte Water.....	25
2.1 Inleiding: Het Zwarte Water.....	26
2.2 Het landschap rondom het Zwarte Water.....	28
2.3 De hooilanden in 1832	36
2.4 Detailstudie: de hooilanden van Groot Cellemuiden in de 19 ^e - en 20 ^e eeuw.....	40
2.5 Conclusie	46
Hoofdstuk 3 - Hooilanden in het onderzoeksgebied De Olde Maten.....	47
3.1 Inleiding – De Olde Maten.....	48
3.2 Het landschap van de Olde Maten	50
3.3 De hooilanden in 1832	57
3.4 Detailstudie: de hooilanden van de Bisschopsslag in de 19 ^e - en 20 ^e eeuw	61
Hoofdstuk 4 – Hooilanden in het onderzoeksgebied Het Kampereiland	69
4.1 Inleiding: Het Kampereiland	70
4.2 Het landschap van het Kampereiland	73
4.3 De hooilanden in 1832	81
4.4 Detailstudie: de hooilanden van De Stikken in de 19 ^e - en 20 ^e eeuw	85
4.5 Conclusie	95
Hoofdstuk 5 – Conclusies	96
5.1 De IJsseldelta en haar hooilanden: landschappelijke differentiatie.....	97
5.2 Vergelijking van de hooilanden in drie detailgebieden	100
5.3 Discussie.....	104
5.4 Aanbevelingen	104
Literatuur en bronnen	106
Illustratieverantwoording	111

Samenvatting

In Hasselt ligt het enige nog overgebleven hooibergenterrein van Nederland. Een paar belangstellenden uit de buurt willen deze hooibergen graag laten opknappen en herbestemmen. Eén van de mogelijkheden is een museum waar informatie wordt gegeven over hooibergbouw en de hooicultuur in de omgeving. Dit onderzoek draagt bij aan het stuk over de hooicultuur. Omdat er over de hooigeschiedenis en hooicultuur van de IJsseldelta nog maar weinig bekend is, was het wenselijk om voor de hele IJsseldelta een integrale studie te doen. Hiertoe dient zowel een aanvullende bestudering van de landschapsopbouw en landschapsontwikkeling gedaan te worden, als ook een nadere studie van de bezits- en gebruikersgeschiedenis van deze hooilanden. Deze scriptie vult een deel van deze leemten in.

Om het onderzoek behapbaar te maken is ervoor gekozen om voornamelijk de 19^e en 20^e eeuw aandacht te geven en te beschrijven. De hoofdvraag die in dit onderzoek centraal staat luidt: *Hoe ontwikkelden het landschap en de gebruiksgeschiedenis van de hooilanden in de diverse delen van de IJsseldelta zich tussen circa 1800 en heden?*

Na bestudering van kaarten konden binnen de IJsseldelta zes verschillende deelgebieden onderscheiden worden, te weten: die van het Zwarte Water, de Olde Maten, de IJssel, het Kamperveen, de Polder Mastenbroek en het Kampereiland. Omwille van de tijd zijn er drie van deze deelgebieden bestudeerd: het Zwarte Water, de Olde Maten en het Kampereiland. Eerst is de fysische geografie, het historische cultuurlandschap en de hooilanden van elk deelgebied onderzocht. Daarna werd er binnen elk deelgebied een detailstudie gedaan, waarbinnen een analyse van het landschap en de hooilanden gedaan werd. Het onderzoek naar de fysische geografie berust met name op de bodemkaart en de bijbehorende toelichting, de geomorfologische kaarten, de hoogtekaart (AHN) en al reeds bestaande literatuur. Het onderzoek naar het historische cultuurlandschap was met name aan de hand van literatuur en historische topografische kaarten. Voor het analyseren van de hooilanden werden de gegevens van de kadastrale minuutplans uit 1832 gebruikt.

De detailstudies werden gedaan naar de hooilanden van Groot Cellemuiden (Zwarte Water), de Bisschopsslag (Olde Maten) en De Stikken (Kampereiland). In deze representatieve gebieden met veel hooiland werd gekeken naar de eigendomsverhoudingen en de belastingklasse zoals die vermeld stonden op de minuutplans van 1832. Voor de detailstudies werd ook een kwantitatieve analyse gedaan naar de fysische geografische gegevens. Daarnaast werden er bronnen uit archieven en kranten gebruikt en werd er voor elk deelgebied een lokale kenner geïnterviewd.

Het **Zwarte Water** is een rivierkleilandschap met oeverwallen en komkleigebieden. De oudste bewoning bevindt zich op rivierduinen. In de zuidoosthoek van dit deelgebied liggen nog drie gehuchten op een dekzandrug. De hooilanden in het Zwarte Water waren zowel in de buitenlanden (voor de dijk) als in de binnenlanden (achter de dijk) te vinden. De hooilanden in de binnenlanden bevonden zich op de lagergelegen delen en lagen met name op weideveengrond. In de buitenlanden liggen de hooilanden op vaaggronden van klei. Het grondwaterpeil van de buitenlanden is lager dan

dat van de laaggelegen binnenlanden. Uit de belastingklassen van 1832 valt duidelijk een verdeling te zien. De hooilanden in de buitenlanden vielen in een veel hogere tariefklasse en waren dus veel beter van kwaliteit dan de hooilanden in de binnenlanden. Het merendeel van de hooilandpercelen was destijds in handen van boeren en burgers uit het onderzoeksgebied (75%). De rest was eigendom van rijke burgers en adel buiten het onderzoeksgebied (15%) en van kerkelijke instellingen binnen (8%) en buiten (4%) het onderzoeksgebied.

De **Olde Maten** maakt deel uit van de agrarische hoogveenontginning van het Staphorsterveld. Het Staphorsterveld werd vanaf 1240 ontgonnen vanaf het Zwarte Water en het Meppelerdiep. Nadat het veen ontgonnen werd, was er sprake van bodemdaling, waardoor de westelijke delen te nat werden voor landbouw en men verder naar het oosten toe moest ontginnen. Het westelijke deel werd hooiland. De Olde Maten worden gekarakteriseerd door smalle en lange verkaveling. In 1832 was bijna 80% van de Olde Maten hooiland. De hooilanden vielen nagenoeg allemaal in de op één na goedkoopste belastingklasse (klasse 4 van 5). Dit betekende dat de hooilanden toen van slechte kwaliteit waren. 78% van de hooilandpercelen was in 1832 in handen van boeren uit Rouveen en Staphorst. De kerk van Rouveen had nog bezittingen en de overige 5% was in handen van adel. Adellijke families hadden alleen bezittingen in het meest westelijke deel van de Olde Maten. Dit westelijk deel is van 1833 tot 1859 uitgeveend. Tegenwoordig zijn de Olde Maten een natuurgebied waarbij het waterpeil hoog wordt gehouden en er maar in beperkte mate geweid en gehooid mag worden.

Het Kampereiland werd in 1364 het bezit van de stad Kampen. Het waren toen nog verschillende eilandjes die doorsneden werden door rivierarmen van de IJssel. Een deel van het Kampereiland was toen al in gebruik als weiland. Vanaf 1432 vond de eerste bewoning op het Kampereiland plaats: toen werd het eerste erf uitgegeven. De eerste erven bevonden zich allemaal op de oude oeverwallen. Door landaanwas, het afdammen van diepen en betere bedijking is het Kampereiland behoorlijk gegroeid. Het Kampereiland had op zijn hoogst 170 erven. De ondergrond van het Kampereiland bestaat uit klei en zand dat door de IJssel en de Zuiderzee is afgezet. In 1832 bestond 48% van het Kampereiland uit hooiland en 20% uit weiland. De hooilanden lagen met name in de lagere delen van het Kampereiland. De hooilanden in het oostelijk deel waren van de beste kwaliteit (belastingklasse 1 van 5) en in het westen vielen de hooilanden in klasse 2 en 3. In het oosten is het kleipakket iets dikker dan de in het westen, waar de ondergrond met name uit zavel bestaat. Het Kampereiland wordt tegenwoordig nog steeds door Kampen verpacht en melkvee domineert op het Kampereiland.

Op basis van de vergelijking tussen de deelgebieden bleek dat de bodem de kwaliteit van de hooilanden in sterke mate bepaald heeft. Hooilanden op veen waren in 1832 beduidend slechter dan hooilanden op de klei. Ook geldt dat hoe dikker het kleidek, hoe hoger de belasting was. Het zou waardevol zijn om deze theorie te verifiëren met hooilandanalyses in andere delen van Nederland. Daarnaast zou het waardevol zijn om te weten hoe de belastingklasse-indeling van 1832 tot stand gekomen is.

Hoofdstuk 1 – Inleiding

De stad Hasselt en een deel van het Zwarte Water en polder Mastenbroek op een luchtfoto uit april 1945

1.1 Aanleiding: herbestemmen van een hooibergenterrein bij Hasselt

De heren Goutbeek en Jans schrijven in de jaren '80: *"Hoe verder je in Overijssel naar het westen gaat, des te meer de hooibergen het landschap bepalen, met het Kampereiland als letterlijk hoogtepunt"*.¹ Hooibergen werden gebruikt om het gemaaid gras in op te slaan. In de winter werd er dan iedere dag hooi uit de hooiberg gehaald, zodat het vee ook in de winter gras kon eten.² De hooiproductie in de IJsseldelta was eeuwenlang zo groot dat een deel van het hooi verhandeld werd.³ Hooibergen leverden vanwege hooibroei veel brandgevaar op. Om schade in steden bij mogelijke brand te beperken werden er aan stadsranden hooibergenterreinen aangewezen.

Figuur 1.1: Tekening uit de 17e eeuw van een boerderij met waterput en hooiberg..

Verderop in hun boek merken Goutbeek en Jans op dat alleen al tussen 1982 en 1985 30% van de hooibergen is verdwenen.⁴ Tegenwoordig gooit namelijk nagenoeg elke boer zijn gemaaid gras op een grote bult in een betonnen bak op zijn erf en dekt dit af met plastic en autobanden; een proces dat 'inkuilen' genoemd wordt. Het gemak van inkuilen zorgde ervoor dat hooibergen in rap tempo uit het landschap verdwenen. Niet alleen de hooibergen op de erven van boeren, maar ook de hooibergenterreinen aan de rand van steden en dorpen werden verwijderd. In Hasselt (Overijssel) staat het hooibergenterrein echter nog altijd overeind. Daar ligt zelfs het enige overgebleven hooibergenterrein van heel Nederland.⁵ Om dit te behouden, is er een werkgroep opgestaan die de hooibergen wil gaan herbestemmen.

¹ Goutbeek & Jans 1988, 9.

² Goutbeek & Jans 1988, 41.

³ Goutbeek & Jans 1988, 9.

⁴ Goutbeek & Jans 1988, 10.

⁵ Velsink 2017, 1.

Het Nederlandse Hooibergmuseum in Hasselt

Het Nederlands Hooiberg Museum bestaat tot nu toe alleen nog online, maar zij wil zich op den duur graag vestigen in een van de hooibergen op het terrein te Hasselt (omslagfoto en figuur 1.2). Om kennis te vergaren over de hooilanden in het IJsseldeltagebied is het kennisproject ‘Van oerbos tot hooiland’ gestart.⁶ Het doel van dit project is om een compleet beeld te krijgen over de hooicultuur, de hooibergbouw en de ontwikkeling van het (hooi)landschap in de vroegere IJsseldelta.⁷ Voor het laatste thema is de expertise van het Kenniscentrum Landschap van de Rijksuniversiteit Groningen ingeroepen. Dat is ook de directe aanleiding van dit scriptieonderzoek.

Na bestudering van literatuur over de IJsseldelta bleek dat er al veel populairwetenschappelijke kennis is over de verschillende plaatsen, maar er ontbreekt nog een integraal wetenschappelijk onderzoek naar hooilanden in de gehele IJsseldelta.

Figuur 1.2: Een van de resterende hooibergen op het hooibergenterrein nabij Hasselt.

⁶ www.hooidelta.nl

⁷ Velsink 2017, 4.

Nationaal Landschap de IJsseldelta

In 2006 werd de IJsseldelta aangewezen als ‘Nationaal Landschap’.⁸ Samen met nog 19 andere gebieden vormt zij een gebied waarin zich een unieke combinatie van agrarisch gebied, natuur en cultuurhistorie bevindt. Het fenomeen Nationaal Landschap is in 2004 opgenomen in de Nota Ruimte van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. De Nationale Landschappen zijn destijds in het leven geroepen om te “beschermen” tegen stadsuitbreidingen (zoals de Zwolse wijk Stadshagen) en grote infrastructurele projecten.⁹ Inmiddels is er geen gezamenlijk landschapsbeleid meer, gezien er sinds 2012 geen landelijke budgetten en beleidsvorming voor de Nationale landschappen meer zijn.¹⁰

Los van het beleidsmatige verhaal blijft het een uniek landschap. Langs de IJssel en het Zwarte Water vond de eerste bewoning in het gebied plaats. De rivieren hebben voor relatief veel reliëf en diversiteit in het landschap gezorgd. Er ontstonden rivierduinen van zand en komgronden van rivierklei.¹¹ De nabijheid van water en vruchtbare rivierklei maakten dat bewoners graag op de rivierduinen wilden wonen.¹² Nabij het Zwarte Water zijn al vondsten gedaan die uit het Mesolithicum dateren.¹³ Al met al leverde dat een sterk variërend landschap langs de rivieren op, waarbij de afmetingen van de percelen ook van elkaar verschilden. Dit contrasteert met de Polder Mastenbroek, de eerste geometrisch verkavelde polder van Nederland. Mastenbroek werd pas ontgonnen in 1364, ca. 150 jaar na het westelijker gelegen agrarisch veenontginningsgebied van Kamperveen.¹⁴ Over de verdeling van Mastenbroek is twee jaar lang gesteggel geweest en uiteindelijk beloofde de bisschop Jan van Arkel de polder voor 11 november 1365 in slagen te verdelen.¹⁵ In datzelfde jaar schonk de bisschop de eerste eilanden in de IJsselmonding aan de stad Kampen. Die eilanden worden tot op heden ‘het Kampereiland’ genoemd.¹⁶ Het Kampereiland is een bijzonder fenomeen. Het betreft het mondingsgebied van de IJssel die via een aantal geulen de Zuiderzee in stroomde. In de loop van de tijd groeiden de eilanden, die tussen de geulen ontstonden, aan elkaar vast. Het geheel werd het Kampereiland genoemd.¹⁷ Op het Kampereiland bevinden zich ruim honderd boeren erven. De boerderij staat meestal op een huisbelt (boerderijterp). De belten liggen bijna allemaal op de hoogste delen van het landschap: de oeverwallen van de geulen. De oudste erven zijn al sinds de 15^e eeuw bewoond. De mix van zeeklei en rivierklei op het Kampereiland is geheel anders dan hoe de oostkant van de IJsseldelta eruitziet. Ten oosten van de IJsseldelta bevond zich een hoogveenkoepel die vanaf het Zwarte Water ontgonnen is. De percelering loopt als hele dunne taartpuntjes naar Staphorst en Rouveen toe. Dit middeleeuwse veenontginningslandschap wordt ook wel het *slagenlandschap* genoemd, omdat de verkaveling heeft plaatsgevonden in smalle banen. De ontginning werd in verschillende stappen gedaan en de dorpjes werden steeds een stuk verder de veenkoepel opgeschoven, naar het oosten toe. De percelen zijn extra smal, omdat er vroeger een plaatselijk

⁸ Compendium voor de Leefomgeving 2016.

⁹ Compendium voor de Leefomgeving 2016.

¹⁰ Compendium voor de Leefomgeving 2016.

¹¹ Berends *et al.* 2010, 115.

¹² Barends *et al.* 2010, 115.

¹³ Archis 2017; objectnummer 611122 & 611121.

¹⁴ Pereboom, Kummer & Stalknecht 1995, 13.

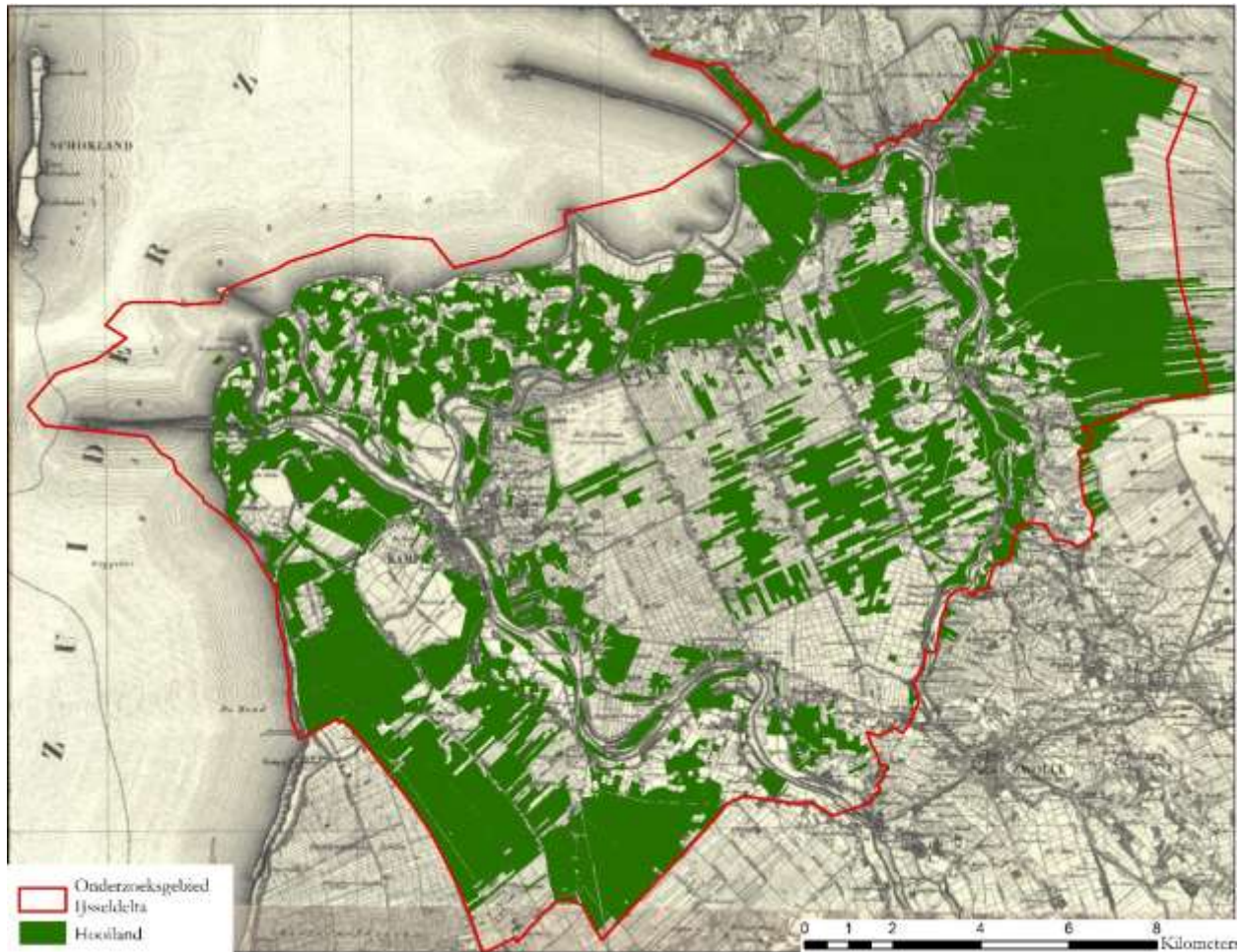
¹⁵ Pereboom, Kummer & Stalknecht 1995, 37.

¹⁶ Drikkx, Hommel & Vervloet 1996, 21.

¹⁷ Drikkx, Hommel & Vervloet 1996, 9.

erfrecht gold waarbij alle zoons een gelijkelijk deel van de bezittingen kregen en percelen in de lengte verdeeld werden.¹⁸

Het mag gerust gezegd worden dat de IJsseldelta inderdaad een uniek landschap is. Daarnaast staat het gebied van oudsher bekend om haar hooi en de grote hoeveelheid hooiwinning.¹⁹ Het IJsseldeltagebied is 26576 hectare groot en bijna de helft was in 1832 hooiland, namelijk 12396 hectare (46,6 %). Dit hoge percentage maakt de IJsseldelta uniek. Toch is het gebied niet homogeen: rivierklei, zeeklei, hoogveen, laagveen en rivierduinen maken het landschap erg divers en erg interessant voor nader onderzoek.

Figuur 1.3: Alle hooilanden in de IJsseldelta uit de kadastrale minuutplans van 1832 in groen ingetekend op de topografische militaire kaart uit 1850. Het totale oppervlak van de hooilanden in 1832 bedraagt 46,6% van het hele onderzoeksgebied.

¹⁸ Van den Bergh 2004, 84.

¹⁹ Stoel & Kummer 2007, 59.

1.2 Stand van het onderzoek

Er is in het verleden al vaker onderzoek gedaan naar de IJsseldelta, naar hooiwinning en naar hooilanden. Dat zal hieronder besproken worden. De volgende invalshoeken zullen aan bod komen: geologie, geomorfologie, bodem, ontginningen, historische geografie, demografie, landbouw en hooilanden.

Geologie

In 1947 en 1975 zijn er respectievelijk door de Geologische Stichting²⁰ en de Rijks Geologische Dienst²¹ landsdekkende geologische kaarten verschenen op een schaal van 1:600 000. Naast het feit dat deze kaarten erg kleinschalig zijn, laten ze alleen zien welke formaties er aan het oppervlak liggen. De diepere ondergrond komt niet voor op de oudere kaarten.

Tegenwoordig is er wel een toepassing waarin de diepere lagen ook vermeld staan. Op de site van het Dinoloket zijn namelijk gegevens van de ondiepe ondergrond (tot 500 meter diepte) te raadplegen. De naam Dinoloket komt van Data en Informatie van de Nederlandse Ondergrond. DINO wordt in stand gehouden door de Geologische Dienst Nederland (GDN) wat weer onderdeel uitmaakt van TNO (Nederlandse Organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek).²² Op de website van het Dinoloket zijn de ondergrondgegevens te zien door een lijn op de kaart te tekenen wat resulteert in een dwarsdoorsnede van de ondergrond.

De dwarsdoorsnedes worden gemaakt op basis van gegevens uit de vele bodemboringen en bodemonderingen die in het bezit zijn van de Geologische Dienst Nederland. Op onderstaand figuur is te zien van welke boringen in het onderzoeksgebied gegevens beschikbaar zijn. In het onderzoeksgebied staan al veel stippen die de verschillende boringen aangeven. De vele boringen die al gedaan zijn, maakt het zetten van extra boringen voor dit onderzoek niet noodzakelijk.

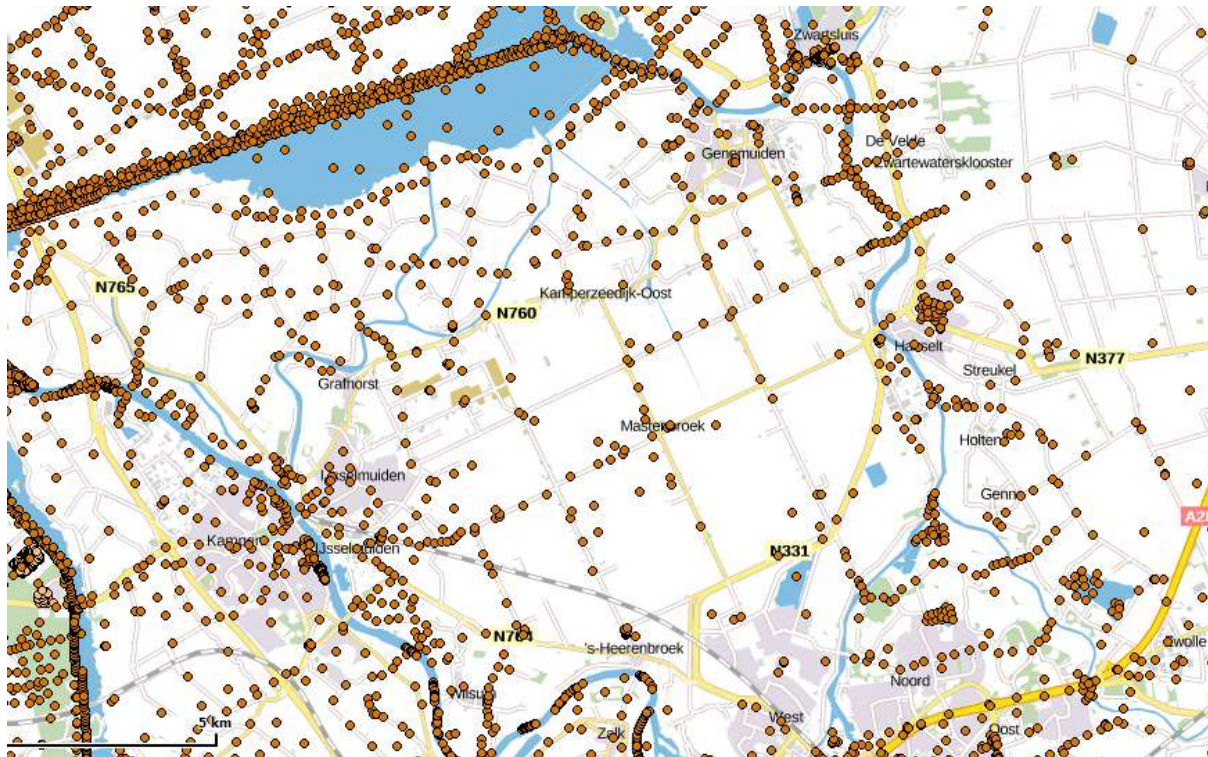
De diepere ondergrond (van 15-45 tot 200 meter beneden het maaiveld) van het gehele gebied bestaat uit Pleistocene zandgronden. De oudste zandgronden bestaan uit de Formatie van Enschede (800.000 tot 300.000 jaar geleden) en werden afgezet door Noord-Duitse rivieren. Die sedimentatie werd opgevolgd (300.000 tot 200.000 jaar geleden) door Rijnafzettingen die uit grof zand bestaan en plaatselijk grindhoudend zijn (Formatie van Urk).²³ Daarna volgde er in het Saalien (200.000 tot 125.000 jaar geleden) een ijstijd die plaatselijk keileem afgezet heeft. In het daaropvolgende Eemien (125.000 tot 80.000 jaar geleden) warmde de aarde langzaam op waardoor de waterstanden hoger werden en er rivier- en zeeklei afgezet werd. In de laatste ijstijd, het Weichselien, werden in het IJsseldal grove rivierzanden afgezet. Dit wordt de formatie van Kreftenheye genoemd.

²⁰ Geologische Stichting 1947, 1.

²¹ Rijks Geologische Dienst 1975, 1.

²² TNO 2017.

²³ Eilander & Heijink 1990, 14.

Figuur 1.4: Boringen waarvan informatie te vinden is via het Dinoloket.

Geomorfologie

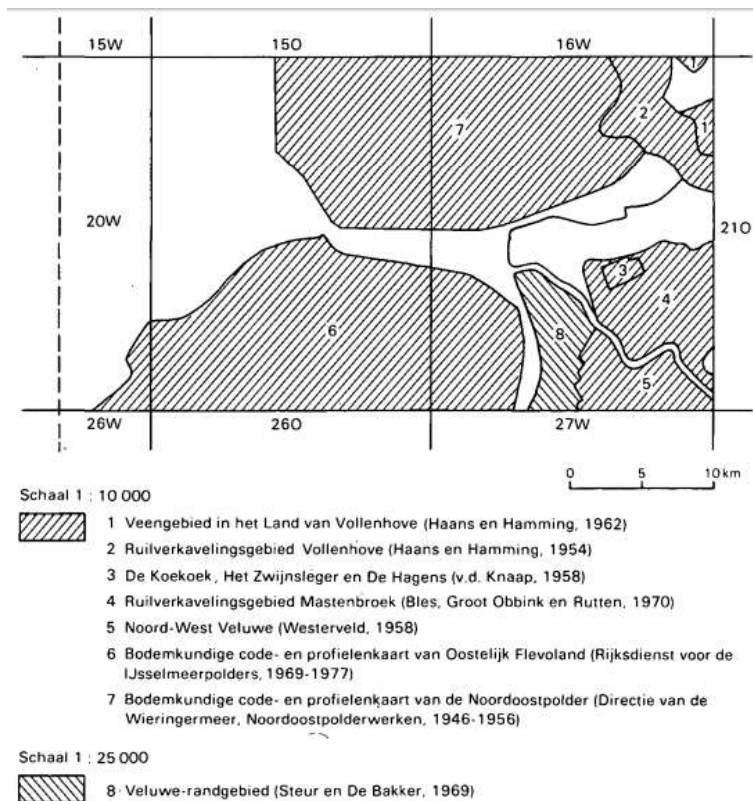
Door de Wageningen Universiteit is er in 2003 een landsdekkende geomorfologische kaart gemaakt op een schaal van 1: 50 000. Geomorfologie beschrijft de vormen van het aardoppervlak en de ontstaanswijze van het reliëf.²⁴ De geomorfologische kaart kan gezien worden als een combinatie tussen een hoogtekaart en een bodemkaart.

Betreffende hoogtekaarten zijn er de inmiddels twee complete en één incomplete versie van het Actuele Hoogte Bestand Nederland op het internet te raadplegen. Het hoogtebestand is bekend onder de afkorting AHN. De eerste versie van de AHN (AHN1) had een detailniveau van 25 x 25 meter. De tweede versie (AHN2) heeft een detailniveau van 50 x 50 centimeter. De derde versie zal nog gedetailleerder zijn, maar is nog niet beschikbaar voor Overijssel. Helaas is naast de geomorfologische kaart weinig toelichting over de AHN beschikbaar. Er is over geologie en geomorfologie van heel Nederland een uitgebreid boek verschenen, echter gaat dit over het gehele Nederland een beschrijving in detail van de IJsseldelta ontbreekt nog.²⁵

²⁴ Wageningen University & Research 2008.

²⁵ Stouthamer, Cohen & Hoek 2015.

er door de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders en bij ruilverkavelingsgebieden al veel kaartmateriaal gemaakt was, was er al veel voorwerk gedaan voor Stiboka. Op onderstaande kaart (figuur 1.5) is te zien welke bronnen de stichting gebruikt heeft voor het maken van de kaarten. Nummers 3, 4, 5 en 8 vallen in het onderzoeksgebied, dus die bronnen zijn ook te gebruiken voor dit onderzoek. De toelichting die met behulp van deze bronnen tot stand is gekomen geeft achtergrondinformatie over de ontstaanswijze van de bodem en welke verschillende soorten bodems zich in het gebied bevinden. Daarnaast geven de toelichtingen weer wat voor kwaliteit de bodem heeft en welke veranderingen er direct (bijvoorbeeld: ontginningen) en indirect (bijvoorbeeld inklinking) door de mens gedaan zijn.

Figuur 1.6: Detailbodemkaarten in en rond de IJsseldelta.

Naast het werk van Stiboka is er nog een artikel dat bodem van de IJsseldelta beschrijft, namelijk dat van ingenieur Ente. Nadat de IJsselmeerpolders voltooid waren, wilde men graag onderzoek doen of oude bewoningsgeschiedenis in Oostelijk-Flevoland een link had met de IJsseldelta, daarom werd er daar eind jaren '60 onderzoek gedaan met nieuw boormateriaal. In 1973 verscheen daarover een publicatie in de Kamper Almanak.³⁰

³⁰ Ente 1973, 2.

Hydrologie

De belangrijkste rivieren in de IJsseldelta zijn – hoe verrassend – de IJssel en het Zwarte Water. Vroeger lag het gebied aan de Zuiderzee, maar sinds het voltooiën van de Afsluitdijk (1933) en het droogvallen van de Noordoostpolder (1942), ligt het onderzoeksgebied niet meer aan zee.³² Andere hydrologische bijzonderheden zijn de geulen tussen de Kampereilanden, oude strengen in de polder Mastenbroek, de weteringen in de Mastenbroek en in de Olde Maten en het riviertje de Weede.

Betreffende de hydrologie zijn er verschillende rivierkaarten en waterstaatskaarten en topografische kaarten uit de 19^e, 20^e en 21^e eeuw. Zo zijn er de Topografische Militaire kaarten, waarvan de eerste landsdekkende omstreeks 1850 gemaakt zijn en de Kadastrale kaarten, waarvan de eersten ook uit het begin van de 19^e eeuw stammen. De kaarten van Ten Have, Hottinger, Huegenin en Van Sassen zijn ouder (17^e en 18^e eeuw), maar helaas zijn deze kaarten op een te kleine schaal, waardoor er niet iets te zeggen valt over de precieze ligging van waterlopen. Daarnaast is er nog de kaart over de overstroming van 1825, die is erg gedetailleerd.³³ Tevens bestaan er nog de ontwerptekeningen van ingenieur Stieltjes van verschillende dijken, maar dit zijn ontwerptekeningen van dijken en zijn niet allemaal gerealiseerd. Daarnaast heeft het archief in Zwolle nog een kaart van het Zwarte Water van Zwolle tot Hasselt uit 1765 en heeft de Universiteitsbibliotheek van Groningen nog een kaart van het Zwarte Water uit 1904.

Een andere uitgebreide bron betreffende de hydrologie is het boek van Wim Coster over de geschiedenis van het voormalig waterschap De IJsseldelta.³⁴ Dat waterschap besloeg ongeveer twee derde van het hele onderzoeksgebied. In zijn boek bespreekt Coster de taken van alle waterschappen en dijkdistricten apart. Het boek ligt het ontstaan van elk van de vele polders en het waterbeheer in het onderzoeksgebied kort toe. Na de overstroming van 1825 werd goed duidelijk wat het belang was van goede dijken, hoewel het nog jaren duurde voordat het dijkherstel bekostigd was.³⁵ Tegenwoordig maakt het waterschap en het hele onderzoeksgebied deel uit van het waterschap de Drents-Overijsselse Delta.

Vegetatie

Op de kaart (figuur 1.8) van Jan-Willem van Aalst is goed te zien dat er weinig variatie is in de vegetatie in het onderzoeksgebied. Op de kaart is bos donkergroen, grasland lichtgroen en bouwland wit gekleurd. Zo valt te zien dat er geen bos is in het onderzoeksgebied en dat er maar weinig bouwland is. Wat dat betreft is de bijnaam voor de IJsseldelta, de ‘hooidelta’, niet uit de lucht gegrepen. In de boeken over het Kampereiland en over het landschap rond Genemuiden is (in tegenstelling tot de andere literatuur) veel geschreven over de vegetatie. Driks, Hommel en Vervloet schrijven dat de hooiwinning op het Kampereiland van grote proportie is.³⁶

Jan-Willem Drok heeft in zijn boek over Genemuiden ook een hoofdstuk geschreven over de biesvelden. Langs de kust ten noorden van Genemuiden zijn namelijk veel biesvelden waarvan oudsher tapijten van worden gemaakt.

³² Dirks, Hommel & Vervloet 1996, 69.

³³ Gedeputeerde Staten van Overijssel, toegang: 1214; inventarisnummer: KD001129.

³⁴ Coster 2002.

³⁵ Coster 2002, 22.

³⁶ Driks, Hummel & Vervloet 1996, 47.

Figuur 1.8: Het totale onderzoeksgebied van dit onderzoek over de IJsseldelta is rood omlijnd en weergegeven op een huidige topografische kaart.

Figuur 1.9: Op deze foto uit 1963 is erf 22 op het Kampereiland te zien. De voorste hooiberg is goed gevuld.

Cultuurhistorie

In de IJsseldelta bevinden zich meerdere steden, plaatsen en gehuchten. Daarnaast zal dit scriptieonderzoek meerdere thema's aansnijden zoals onder andere landaanwassen, inpolderingen, het ontginnen van veen en het winnen van hooi. Over de plaatsen is afzonderlijk al veel onderzoek gedaan. De thema's zijn ook beschreven in boeken en artikelen. Er ontbreekt echter nog een onderzoek die de gegevens uit de afzonderlijke boeken en bronnen nog samenbrengt in een algeheel onderzoek over de IJsseldelta.

Kampen

Eén van de grotere plaatsen in het onderzoeksgebied is Kampen. Kampen is een stad langs de IJssel. De oudste geschreven bronnen over Kampen dateren uit 1217 maar er zijn al oudere archeologische vondsten gevonden. Elke plaats moet uiteraard voorzien in zijn voedselbehoefte en heeft daarom een agrarisch areaal. De Kampervenen vormt een groep percelen ten zuidwesten van de stad Kampen. Het is een agrarische veenontginning uit de dertiende eeuw.³⁷ Nog voordat De Kampervenen compleet ontgonnen waren, kreeg de stad Kampen het recht op aanwas. Het aanwassen gebeurde ten noorden van Kampen, bij de monding van de IJssel. In deze monding, bevinden zich meerdere eilanden die tezamen het Kampereiland genoemd worden. Op het Kampereiland, waarvan de toplaat

³⁷ Ten Hove 2005, 31.

voornamelijk bestaat uit rivier- en zeeklei, bevinden zich hooi- en weilanden.³⁸ Het werk van Dirx, Hommel en Vervloet is belangrijke basis voor onderzoek naar het Kampereiland. De drie onderzoekers zijn ecologen en beschrijven met name de gewassen die op het eiland voorkomen. Kapenga beschreef in 1972 in het kort de landschaps- en natuurhistorie van het Kampereiland. Het sociaaleconomische aspect van het boerenleven is beschreven door de onderzoeker Gradus Hendriks die promoveerde op het onderwerp 'Kampen en haar boeren'. Volgens Hendriks bestond de boerenpopulatie van Kampen bestond uit twee typen. De Eilandboeren en de Koeboeren. Een Koeboer (ook wel Stadsboer) heeft zijn boerderij in de stad gevestigd en heeft alleen weilanden op het eiland. Een Eilandboer woont zelf op het Kampereiland.³⁹ Het belangrijkste verschil tussen deze twee soorten boeren is dat het sociale leven van een Eilandboer zich nauwelijks in Kampen afspeelt en dat Eilandboeren een stuk moderner zijn in hun productieproces.

IJsselmuiden

De kleinere plaatsen rond Kampen, allen gelegen op rivierduinen, zijn beschreven in het boek van Paasman. De 10.000 jaar oude rivierduinen laten goed zien de omgeving verschillende pleistocene rivierlopen heeft. Het centrum van de woonkernen in het gebied ontstonden allen op rivierduinen, waarbij Wilsum de oudste plaats is.⁴⁰ De geschiedenis van Grafhorst, Wilsum, IJsselmuiden, Zalk en Veencaten komt in dit boek naar voren. Op IJsselmuiden na, zijn de plaatsen niet enorm groot geworden. IJsselmuiden lift mee op de groei van Kampen. De landschappelijke geschiedenis van de plaatsen en de ontginningen rondom de plaatsen zijn nog niet goed onderzocht.

Genemuiden

Genemuiden is één van de drie grote plaatsen langs het Zwarte Water. Vroeger lag het aan zee, maar tegenwoordig ligt daar de Noordoostpolder. Het landschap van Genemuiden is uitvoerig beschreven door Willem-Jan Drok.⁴¹ De zee en de rivier overspoelden het veenlandschap nogal eens, waardoor de bovenste laag bij Genemuiden het rivier- en zeeklei bestaat.⁴² Genemuiden is voornamelijk bekend om de biesteelt in de omgeving. Het brakke water van de Zuiderzee was uitermate geschikt voor rietvelden. Van het riet werden voornamelijk biezenmatten gemaakt. Het boek dat Drok schreef over Genemuiden is vanuit de 'ecologische benadering' geschreven.⁴³ De interactie tussen mens en milieu staat centraal in zijn boek. Over het ontstaan van het oorspronkelijke landschap rondom Genemuiden is nog maar weinig onderzoek gedaan.

³⁸ Hendriks 1953, 10.

³⁹ Hendriks 1953, 7.

⁴⁰ Paasman 1995, 13.

⁴¹ Drok 1985.

⁴² Drok 1985, 11.

⁴³ Drok 1985, 8.

Mastenbroek

De polder Mastenbroek ligt centraal in het onderzoeksgebied. De polder is ontstaan in 1364.⁴⁴ Vanaf dat moment vond er agrarische ontginning plaats. *“Het realiseren van die opsplitsing van ‘woeste’ gronden, waaruit Mastenbroek tot die tijd vrijwel helemaal bestond en die voornamelijk extensief werden gebruikt, bleek geen gemakkelijke opgave.”* Zo schreven Pereboom, Kummer en Stalknecht op pagina 31 in hun dikke boekwerk uit 1995. Het boek begint met een geografische en naamkundige (toponymie) analyse. Vervolgens worden de verdeling van de polder, de vorming van de polder, de waterstaatsgeschiedenis, de kloosters en kerken, de landbouw en het bestuur, de inundatie in de Tweede Wereldoorlog én de ruilverkaveling beschreven. De bijbehorende archieven worden ook vermeld in het boek. Het oudste stuk over de Polder Mastenbroek dat bekend is, is het dijkrecht dat geschreven is tussen 1453 en 1465.⁴⁵ Recentelijk is er een website verschenen over de ‘oral history’ van de polder.⁴⁶ De website staat vol met interviews, filmpjes en foto’s over de polder en haar boerenpopulatie.

Zwartsluis

Er is nog nauwelijks geschreven over de landschappelijke ontstaansgeschiedenis van Zwartsluis en haar omgeving. Zwartsluis komt enkel voor in de canon van Zwartewaterland.⁴⁷ Er is wel een boekje verschenen over de (recentere) geschiedenis (van de afgelopen eeuw) van Zwartsluis. De foto’s uit de collectie van de heer Klomp (1934) vormen de basis van het boek.

Hasselt

Naast het werk over de geschiedenis van het waterschap IJsseldelta heeft Wim Coster ook een boek geschreven over de geschiedenis van de stad Hasselt.⁴⁸ Tot op heden is er nog onduidelijkheid over wanneer Hasselt stadsrechten gekregen heeft, waarschijnlijk heeft het plaatsje langs het Zwarte Water deze in 1252 gekregen.⁴⁹ Destijds heette de rivier, langs de rivierduin waar Hasselt op ligt, nog de Aa. De ontginning van het gebied vond plaats in de twaalfde eeuw. In archieven valt te lezen dat verschillende grootgrondbezitters grond weggaven aan de kerk en dat er een klooster wordt gesticht. Ook duidt de tiend-afgifte (in 1227) van de bisschop aan het kapittel van Deventer erop dat de ontginning niet lang daarvoor voltooid moet zijn geweest.⁵⁰

Rouveen

Rouveen is een agrarische hoogveenontginning die vanaf de rivier het Zwarte Water oostwaarts Nederland ingetrokken is. In de dissertatie van Chris de Bont staat de ontginning van Staphorst-Rouveen beschreven.⁵¹ Nadat het land in gebruik is genomen voor de landbouw is het ook als vervening voor de handel in turf verveend. Hans Gloerich heeft voor zijn promotie een analyse gedaan naar hoeveel turf er verhandeld werd en waar dat naartoe verhandeld werd.⁵²

⁴⁴ Pereboom, Kummer, Stalknecht 1995, 31.

⁴⁵ Stadsarchief Kampen, inventarisnummer 45.

⁴⁶ www.poldermastenbroek.nl

⁴⁷ Van de Wetering 2012.

⁴⁸ Coster 2003.

⁴⁹ Coster 2003, 11.

⁵⁰ Coster 2003, 12.

⁵¹ De Bont 2008, 265.

⁵² Gloerich 2006.

1.3 Probleemstelling

Centrale probleemstelling en hoofdvraag

Helaas is er nog te weinig bekend over de IJsseldelta en haar hooigeschiedenis en hooicultuur. Er zijn al wel bronnen geschreven over verschillende plaatsen en gebieden binnen de IJsseldelta, maar deze zeggen weinig over de hooilanden en de hooiwinning. De reeds bestaande literatuur bestaat uit losse bronnen die elk iets zeggen over de geschiedenis van een plaats of gebiedje binnen de IJsseldelta. Een integrale studie naar de gehele IJsseldelta ontbreekt nog. Er zal meer onderzoek gedaan moeten worden naar de landschapsontwikkeling van de IJsseldelta en naar de landschapkenmerken, bezitsverhoudingen en gebruiksgeschiedenis van de hooilanden.

Op basis hiervan is de volgende hoofdvraag van het onderzoek geformuleerd: *Hoe ontwikkelden het landschap en de gebruiksgeschiedenis van de hooilanden in de diverse delen van de IJsseldelta zich tussen circa 1800 en heden?*

Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is tweeledig. In de eerste plaats zal door middel van een inventariserend onderzoek naar de fysische geografie en historische geografie van de hooilanden in de IJsseldelta een vergelijkend onderzoek worden gedaan naar de landschapkenmerken in de verschillende delen van de IJsseldelta tijdens de 19^e en 20^e eeuw. In de tweede plaats zal een vergelijkend onderzoek worden verricht naar de bezitsverhoudingen, het grondgebruik en de kwaliteit van hooilanden in enkele representatieve deelgebieden.

1.4 Afbakening van het onderzoek

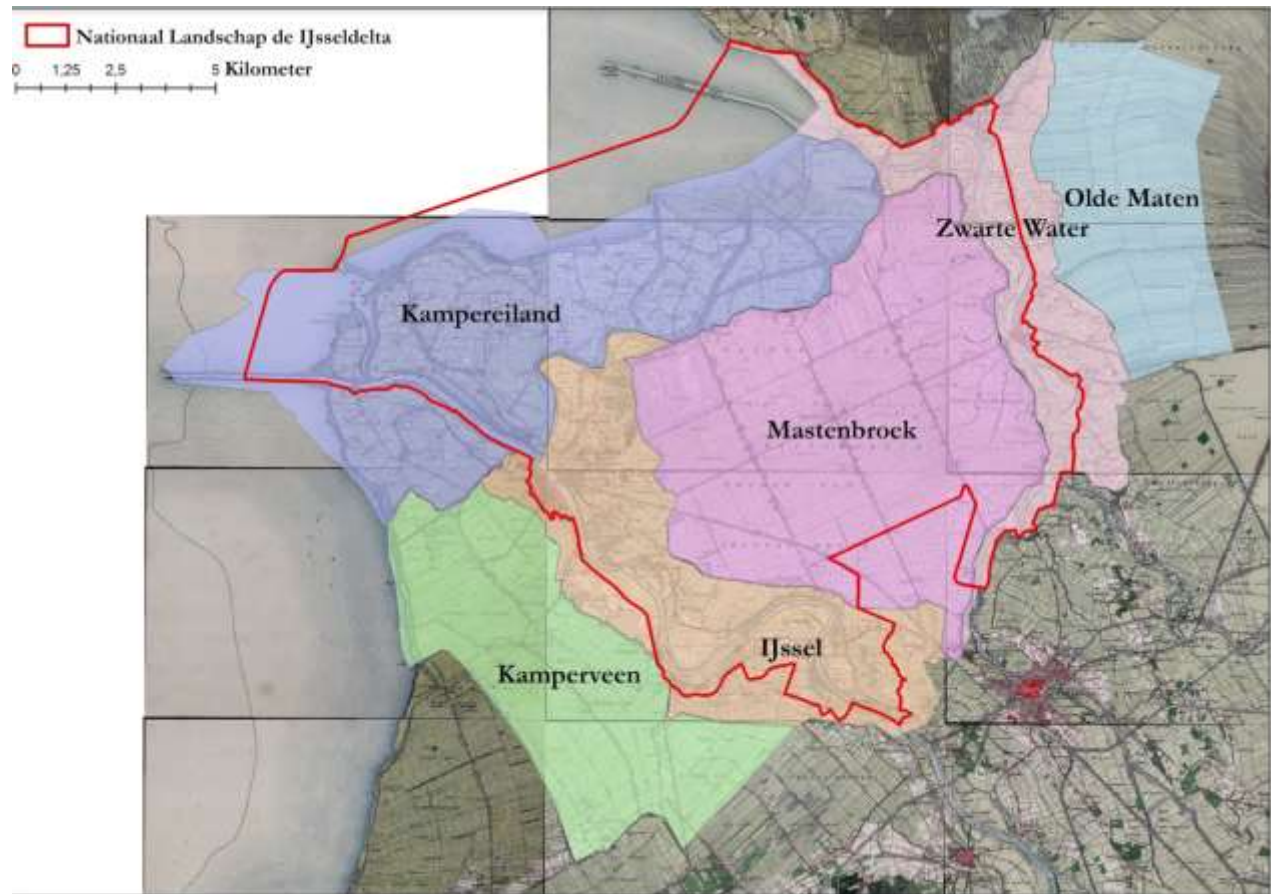
Afbakening van het onderzoeksgebied

Het hele onderzoeksgebied bestaat uit het Nationaal Landschap de IJsseldelta, maar omdat Staatsbosbeheer van de Olde Maten ook graag betrokken wilde worden bij het onderzoeksgebied zijn ook de hooilanden van Staphorst en Rouveen bij het onderzoeksgebied betrokken. Staphorst en Rouveen zijn vanaf het Zwarte Water ontgonnen, het was daarom ook logisch om het Kamperveen bij het onderzoeksgebied te voegen. Het Kamperveen is namelijk vanaf de IJssel ontgonnen. Daarnaast maakte het Kamperveen ook deel uit van het voormalige waterschap IJsseldelta. Het totale onderzoeksgebied kent de volgende administratieve gebieden:

- Gemeente Kampen;
- Gemeente Zwartewaterland;
- Wijk Stadshagen, Spoolde en Westenhofte van de gemeente Zwolle;
- Voormalige (1832) kadastrale secties K, M, N, O van de kadastrale gemeente Staphorst.

Deelgebieden

Om de gebieden te kunnen vergelijken is de IJsseldelta eerst in landschappelijke deelgebieden onderverdeeld. Per deelgebied zullen dezelfde drie thema's worden aangesneden. De fysieke geografie, het cultuurlandschap en de hooilanden zullen bestudeerd worden. Aan het eind van het onderzoek zullen de conclusies van elk deelgebied met elkaar vergeleken worden.

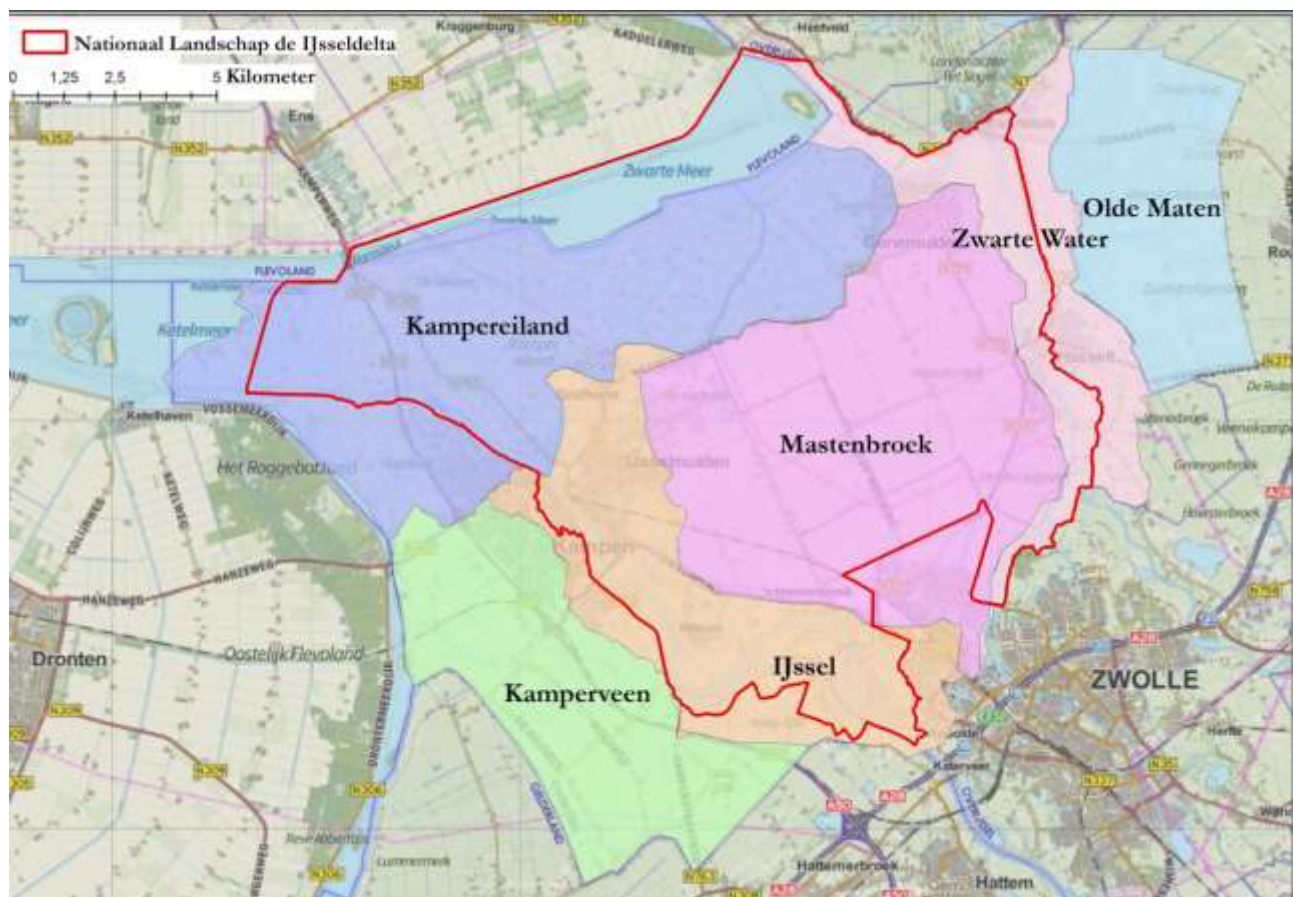

Figuur 1.10: Indeling van het studiegebied in zes deelgebieden. Topografische ondergrond: Bonnekaart circa 1920.

In het onderzoeksgebied zijn zes deelgebieden onderscheiden. Ze zijn met name gebaseerd op de percelering zoals die op de Bonnekaart (omstreeks 1900 opgesteld) is aangegeven. De grenzen van de gebieden zijn doorgaans dijken, waterlopen, de voormalige Zuiderzee of de provincie Gelderland. Mocht de precieze grens niet gemakkelijk te bepalen zijn aan de hand van de percelering uit 1900, dan is het gebaseerd op toponiemen of op de gegevens uit de bodemkaart. De hoofdstukken 2 tot en met 4 zullen elk een deelgebied beschrijven. Elk hoofdstuk zal eerst worden ingeleid met een precieze beschrijving van de grens van het deelgebied. Daarna zal elk deelgebied worden beschreven met behulp van dezelfde drie deelvragen.

De volgende deelgebieden zullen worden onderscheiden in dit onderzoek (zie figuur 1.10 en 1.11):

- het Zwarte Water;
- de Olde Maten;
- de IJssel;
- het Kampereiland;
- de Polder Mastenbroek;
- het Kamperveen.

Figuur 1.11: Indeling van het studiegebied in zes deelgebieden. Topografische ondergrond: Open Topo 2017.

Afbakening van de onderzoeksperiode

Omdat het onderzoeksgebied enorm groot is, zal er voor diepgaand onderzoek dus enigszins beperkt moeten worden in de periode die onderzocht zal worden. Gezien collega-onderzoeker van het Kenniscentrum Landschap Jeroen Wiersma de ontginningsgeschiedenis van het gebied al nader gaat onderzoeken, zal de middeleeuwse geschiedenis van het gebied wat onderbelicht blijven. Daarnaast zijn er veel 19e en 20e-eeuwse bronnen beschikbaar die zeer geschikt zijn voor het onderzoek, zoals de verschillende genoemde kaarten en de archieven en registers van het Kadaster (1832 e.v.). Dit onderzoek zal daarom beperkt blijven tot de 19e en 20e eeuw.

Thematische afbakening

Wederom vanwege de grootte van het onderzoeksgebied zal er gefocust moeten worden op een thema. Gezien het onderzoek uit moet vloeien in documentatie dat geschikt is voor het Hooibergenmuseum, zal er in het onderzoek gefocust worden op hooiwinning. Het Nationaal Landschap de IJsseldelta staat bekend om zijn overvloedige hooiwinning en wordt ook wel de Hooidelta genoemd. In dit onderzoek zal er worden uitgezocht waarom er relatief veel hooi werd gewonnen en of er verschillen zijn tussen de hierboven genoemde deelgebieden. Gezien collega-student Iris Koppert recentelijk een onderzoek heeft gedaan naar hooiwegen zal de focus daar niet op liggen. Daarnaast zal historicus Wim Coster vanuit het Van Oerbos tot Hooidelta project gaan werken aan de sociaaleconomische geschiedenis van de hooicultuur in de IJsseldelta.

Dit onderzoek zal zich met name richten op de verschillen tussen de deelgebieden betreffende de eigendomsverhoudingen, de belastingen en de opbrengsten van de hooilanden in de 19e en 20e-eeuw. Daarnaast zal er een analyse volgen van de huidige zichtbare kenmerken en verschillen in het fysieke landschap.

1.5 Onderzoeksthema's en onderzoeksvragen

Onderzoeksthema's

Fysische geografie

Hoe was het natuurlijke landschap van het deelgebied opgebouwd voor de aanvang van de ontginning?

Het eerste onderzoeksthema dat bij elk deelgebied behandeld zal worden is de fysische geografie. Bij elk deelgebied zal antwoord worden gegeven op de vraag hoe het gebied ontstaan is.

Onderwerpen die aan bod zullen komen in de paragraaf over fysische geografie zullen zijn:

1. Wat is de geologische opbouw van het landschap?
2. Hoe verliep de natuurlijke afwatering in het gebied?
3. Hoe is de bodemgesteldheid en welke afzettingen zijn er in de bodem?
4. Hoe kan het reliëf in het gebied beschreven worden?
5. Welke vegetatie kende het landschap voor de ontginningen?

Historisch cultuurlandschap

Hoe werd het deelgebied ontgonnen en welke cultuurlandschappelijke kenmerken hebben de diverse deelgebieden?

Vervolgens zal er per deelgebied een korte cultuurhistorische beschrijving van het gebied volgen. Per deelgebied zal antwoord worden gegeven worden op de vraag hoe het gebied ontgonnen is.

De volgende deelvragen zullen in de cultuurhistorische paragraaf worden gesteld:

1. Wat is in grote lijnen uit de literatuur bekend van de bewonings- en ontginningsgeschiedenis?
2. Welk bewoningspatroon, verkavelingspatroon, grondgebruik, perceelsgrenzen en soorten toponiemen kenden de verschillende deelgebieden in de 19^e eeuw?
3. Welke waterstaatkundige ingrepen heeft de mens gedaan en hoe uiten die zich in het 19^e en 20^e-eeuwse landschap van de diverse deelgebieden?
4. Welke samenhang vertonen de fysische geografie en de opbouw van het historische cultuurlandschap?
5. Hoe veranderde het cultuurlandschap in de 20^e en 21^e eeuw?

Detailstudies:

landschappelijke kenmerken, bezitsverhoudingen en gebruiksgeschiedenis van de hooilanden binnen drie deelgebieden

Welke landschappelijke kenmerken vertoonden drie nader te selecteren historische hooilandcomplexen binnen de deelgebieden in de 19^e en 20^e eeuw en wat kan worden achterhaald over de toenmalige bezitsverhoudingen en gebruiksgeschiedenis?

De meeste aandacht zal bij elk deelgebied uitgaan naar de hooilanden. Om het onderzoek behapbaar te maken zal er binnen elk deelgebied een kleiner onderzoeksgebiedje worden genomen. Dit gebiedje moet een representatief gebiedje met hooiland zijn binnen het grotere deelgebied. Van elk hooilandgebiedje zullen er meerdere factoren beschreven worden, dit gebeurt onder andere met behulp van GIS. In het laatste hoofdstuk zal er een analyse worden gedaan waardoor de deelgebieden en de ontstaansgeschiedenis van de hooilanden met elkaar worden vergeleken. Thema's die in de detailstudie behandeld worden, zijn: De historische eigendomsverhoudingen (1832), de verschillen in belastingklassen (1832), de kwaliteit van de ondergrond en het moedermateriaal in de ondergrond, het waterpeil en de afwatering van de (hooi)landen, het verschil in reliëf, de aanwezige historische veldnamen en toponiemen, de percelering van de gebieden, de hoeveelheid hooilanden, de groenwaarde van de hooilanden en het moment van hooien.

1.6 Bronnen en onderzoeksmethoden

Bronnen

Per plaats

Over de omgeving van Kampen⁵³ en Kampervenen is een werk verschenen over de boerenpopulatie en over het Kampereiland literatuur over landschap- en natuurhistorie.⁵⁴ Het landschap van Genemuiden is ook uitgebreid beschreven.⁵⁵ Over Rouveen is er literatuur over de ontginningen⁵⁶ en de verveningen.⁵⁷

Het ontstaan en de ontwikkeling van het landschap en de plaatsen van de voormalige gemeente IJsselmuiden is ook reeds beschreven.⁵⁸ De polder Mastenbroek is – in tegenstelling tot alle voorgaande plaatsen – beter en uitgebreider beschreven. Drie onderzoekers hebben de polder Mastenbroek op verschillende historische thema's beschreven.⁵⁹ Over Zwartsluis is er alleen nog maar geschreven over de recente historie⁶⁰, een landschappelijke- en natuurhistorische onderzoek ontbreekt daar nog. Datzelfde geldt voor Hasselt, over Hasselt is alleen een geschiedenis van de stadontwikkeling geschreven.⁶¹ Gedurende het schrijven aan dit onderzoek werd de gehele IJsseldelta in het kort beschreven door de RCE (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed).⁶² Naast een korte bodemkundige analyse van de gehele IJsseldelta⁶³ en een beschrijving van de aanleg van dijken⁶⁴, vormt dat alle literatuur die er te vinden is dat de gehele IJsseldelta beschrijft. Een gedetailleerde beschrijving van de omgeving Hasselt en Zwartsluis ontbreekt en onderzoek naar de IJsseldelta is summier. Dit rechtvaardigt het doen van onderzoek naar de IJsseldelta als geheel.

Per thema

In deze alinea zullen relevante thematische publicaties die van waarde kunnen zijn bij dit onderzoek aan bod komen. Zo is er het werk van Bieleman over de geschiedenis van de landbouw van de afgelopen vijfhonderd jaar.⁶⁵ In zijn werk komen veeteeltbedrijven, weidegronden en kleilandschappen wel naar voren, maar een gedetailleerde beschrijving van hooilanden en landbouw in veengebieden ontbreekt. Wim Coster heeft over de waterschapsgeschiedenis van de IJsseldelta geschreven. Zijn werk gaat over het voormalige waterschap De IJsseldelta en vertelt ons veel over hoe er met het water werd omgegaan in het gebied, zeker niet onbelangrijk voor een waterrijk gebied zoals een delta. Gedetailleerder over dit thema, maar minder gedetailleerd over de onderzoeksregio IJsseldelta, is het boek van Van der Ven. Het beschrijft de geschiedenis van de waterbeheersing en van landaanwinning.

⁵³ Hendriks 1953.

⁵⁴ Driks, Hommel & Vervloet 1996.

⁵⁵ Drok 1985.

⁵⁶ De Bont 2008, 265.

⁵⁷ Gloerich 2006.

⁵⁸ Paasman 1995.

⁵⁹ Pereboom, Kummer en Stalknecht 1995.

⁶⁰ Klomp 2002.

⁶¹ Mooijweer & Coster 2003.

⁶² Raap 2017.

⁶³ Ente 1973.

⁶⁴ Van Marrewijk 1984.

⁶⁵ Bieleman 2008.

Het boek gaat over laaggelegen gebieden in Nederland.⁶⁶ Een gedetailleerde beschrijving van de delen van de IJsseldelta ontbreekt. Zeer recentelijk is er door een collega-masterstudent een masterscriptie geschreven over hooiwegen.⁶⁷ Hooiwegen zijn niet hetzelfde als hooilanden, maar de scriptie geeft wel inzicht in gebruik en handel van hooi. Als aanbeveling voor verder onderzoek oppert ze dat bezitsverhoudingen van hooilanden nog verder onderzocht moeten worden.⁶⁸

Voor de beschrijving van de fysische geografie per deelgebied zal gebruik gemaakt worden van de toelichting op de bodemkaart.⁶⁹ Daarnaast zullen het werk over de geomorfologie van Nederland⁷⁰ en de historisch geografische beschrijving van Nederland gebruikt worden.⁷¹

De waterstaatkundige ingrepen van de mens in de IJsseldelta zal worden uitgewerkt met behulp de onderzoeken over de waterstaatsgeschiedenis van Nederland⁷² en de waterschapsgeschiedenis van waterschap de IJsseldelta⁷³. Over het thema hooi is reeds uitgebreid geschreven over hooiwegen⁷⁴ en hooibergen.⁷⁵ De literatuur van hen is erg specifiek, maar er zijn zeker facetten van hun onderzoek voor dit onderzoek te gebruiken. Daarnaast zijn er nog de werken van Bieleman over de landbouwgeschiedenis van Nederland⁷⁶ en van Coster over de Overijsselsche Landbouw Maarschappij.⁷⁷

Kaartmateriaal

Voor het bepalen van de hoogte en het reliëf in het gebied zal gebruikt worden van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN). De bodem wordt beschreven aan de hand van de bodemkaart van Alterra. Voor de beschrijving van de geomorfologie wordt de geomorfologische kaart van Alterra gebruikt. De zanddiepte en de veendiktekaart zijn afkomstig van de Provincie Overijssel en gaan samen met de gegevens uit het Dinoloket van TNO gebruikt worden voor het onderzoek naar de geologie. De Paleogeografische kaarten van Peter Vos zullen ook gebruikt worden om de historische geografie van Nederland en de IJsseldelta te beschrijven. De gegevens over watertrappen zijn afkomstig uit de bodemkaart van Alterra en het vochtigheidspercentage komt van de Groenmonitor, evenals de groenwaarde. De gegevens omtrent de ligging van de hooilanden, de eigenaren, de opbrengst en de belastingklasse van 1832 zijn afkomstig uit het Hisgis bestand van de Fryske Akademie. De Fryske Akademie heeft daarvoor de minuutplannen uit 1832 van het Kadaster gedigitaliseerd. Uit de huidige Basisregistratie Gewassen en Percelen (BRP) zal de huidige ligging van grasland gehaald kunnen worden. Toponiemen zullen zowel uit het Hisgis-bestand als alle historisch topografische kaarten komen. In het Historische Centrum Overijssel te Zwolle ligt zowel een manuscript kaart van de polder Mastenbroek als verschillende andere historisch topografische kaarten

⁶⁶ Van de Ven 2003.

⁶⁷ Koppert 2017.

⁶⁸ Koppert 2017, 143.

⁶⁹ Eijlander & Heijink 1990.

⁷⁰ Stouthamer, Cohen & Hoek 2015.

⁷¹ Stouthamer et al. 2010.

⁷² Van de Ven 2003.

⁷³ Coster 2002.

⁷⁴ Koppert 2017.

⁷⁵ Goutbeek & Jans 1988.

⁷⁶ Bieleman 2008.

⁷⁷ Coster 1996.

van Overijssel en de IJsseldelta, waaronder de bekende van Ten Have uit 1648. Hottinger en Huguenin hebben ook kaarten van de regio gemaakt. In het archief in Zwolle ligt een kaart van de overstromingen in de 19^e eeuw en er bevinden zich meerdere kaarten van het Zwarte Water. Recentere topografische kaarten zullen geraadpleegd worden via Topotijdreis.

Archieven

Oude foto's en ansichten zullen met name afkomstig zijn van de Beeldbank van het HCO (Historisch Centrum Overijssel) en de beeldbank van het Stadsarchief Kampen. Daarnaast zullen ook oude luchtfoto's van Britse gevechtspiloten uit de Tweede Wereldoorlog gebruikt worden. Tekstuele bronnen zijn (onder andere) het ooggetuigenverslag van een dijkschouwer in Polder Mastenbroek over de watersnoodramp in de 19e eeuw. Van het Stadsarchief van Kampen zijn meerdere bronnen over de verpachting van het Kampereiland te gebruiken.

1.7 Opzet van de scriptie

De indeling van deze scriptie zal wat afwijken van andere masterscripties. In de hiernavolgende drie hoofdstukken (hoofdstuk 2 t/m 4) zal elk hoofdstuk één deelgebied beschrijven. De volgorde van de onderzoeksgebieden zal als volgt zijn: Het Zwarte Water (hoofdstuk 2), De Olde Maten (hoofdstuk 3) en Het Kampereiland (hoofdstuk 4). Voor deze indeling is gekozen zodat elk hoofdstuk afzonderlijk van elkaar gelezen kan worden. Binnen elk hoofdstuk zal eerst een inleiding van het deelgebied gegeven worden, daarna zal een beschrijving van de fysische geografie en een beschrijving van de cultuurhistorie volgen. Vervolgens worden de hooilanden in detail geanalyseerd en beschreven. Aan het einde van ieder hoofdstuk volgt een conclusie. Het vijfde en tevens laatste hoofdstuk van deze scriptie is een samenvattend en concluderend hoofdstuk waarin zal worden uitgeweid over de verschillen tussen de deelgebieden. Het laatste hoofdstuk wordt afgesloten een discussie en aanbevelingen.

Schematisch overzicht bronnen per thema

Thema	Literatuur	Kaartmateriaal en archieven
Fysische geografie	- Toelichting bodemkaart: Eijlander & Heijink 1990, - Geologie en geomorfologie: Stouthamer, Cohen & Hoek, 2015 - Gebiedsspecifieke literatuur, zoals beschreven bij “Bronnen: per plaats”	- Bodemkaart (Alterra) - Gemorfologische kaart (Alterra) - AHN - Zanddieptekaart - Veendiktekaart - Paleogeografische kaart (Vos) - geologie uit Dinoloket
Cultuurhistorie	- Historische geografie van Nederland: Stouthamer et al., 2010 - Waterstaatsgeschiedenis Van de Ven, 2003 - Waterschapsgeschiedenis Coster, 2002 - Hooiwegen Koppert, 2017 - Hooibergen Goutbeek & Jans 1988 - Gebiedsspecifieke literatuur, zoals beschreven bij “Bronnen: per plaats”	- Geomorfologische kaart (Alterra) - Archeologische vondsten (Archis) - Ligging hooilanden (Hisgis en BRP) - Eigenaren 1832 (Hisgis) - Belastingklasse 1832 (Hisgis) - Historische topografie (Topotijdreis en Ten Have)
Detailstudie	- Gebiedsspecifieke literatuur, zoals beschreven bij “1.6 Bronnen: per plaats”	- AHN - Bodem en Geomorfologie (Alterra) - Grondwatertrap (Alterra) - Vochtigheidspercentage (Groenmonitor) - Geologie uit Dinoloket - Eigenaren 1832 (Hisgis) - Belastingklasse 1832 (Hisgis) - Opbrengst per ha 1832 - Groenwaarde (Groenmonitor)

Tabel 1.1: Schematische weergave van het gebruik van bronnen per thema.

Hoofdstuk 2 – Hooilanden in het onderzoeksgebied Het Zwarte Water

Rivierkolken van het Zwarte Water langs de Gennerdijk tussen Genne en Holten.

Begrenzing onderzoeksgebied ‘Het Zwarte Water’

De loop van de rivier het Zwarte Water is als leidraad genomen voor de begrenzing van het onderzoeksgebied (figuur 2.1). De westelijke grens van het onderzoeksgebied wordt in het zuiden bepaald door de Hasselterdijk, een dijk die enkele kilometers noordelijker de naam ‘Mastenbroekerdijk’ krijgt. In het noordwesten loopt de gebiedsgrens tot aan het historische centrum van Genemuiden. De monding van het Zwarte Water in de voormalige Zuiderzee vormt de meest westelijke punt. In het noorden wordt het onderzoeksgebied begrensd door de Barsbeker Dijk (tegenwoordig de N331 ‘Oppen Swolle’). De oostgrens van het onderzoeksgebied bestaat uit de kanaaltjes Stadswijk en Genner Middenwetering en de dijken Genner Dijk en de Langenholterdijk in het zuiden.

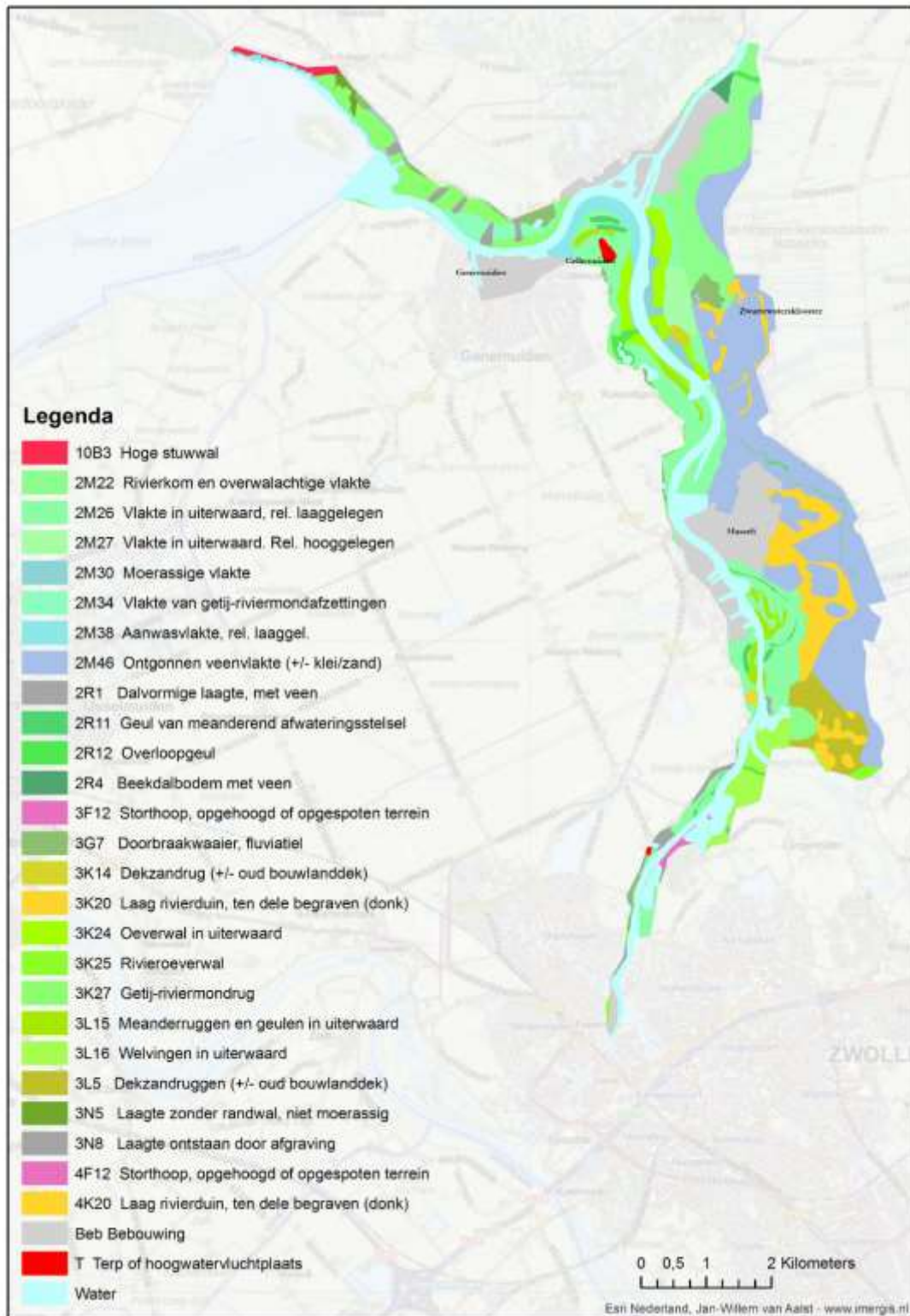
Figuur 2.2: Carte van het Swarte Waater uit 1765. Deze kaart toont het Zwarte Water van Zwolle tot aan Hasselt. Deze kaart is gemaakt door Abraham Hanselaar en geeft de vaarweg naar Zwolle weer. Bij de kaart hoort een tabel met vaardieptes van het Zwarte Water. De groene perceelskleur geeft goed weer hoe grasrijk het onderzoeksgebied is, maar aan de extreem rechte percelering is te zien dat de perceelsgrenzen met grote fantasie zijn ingetekend.

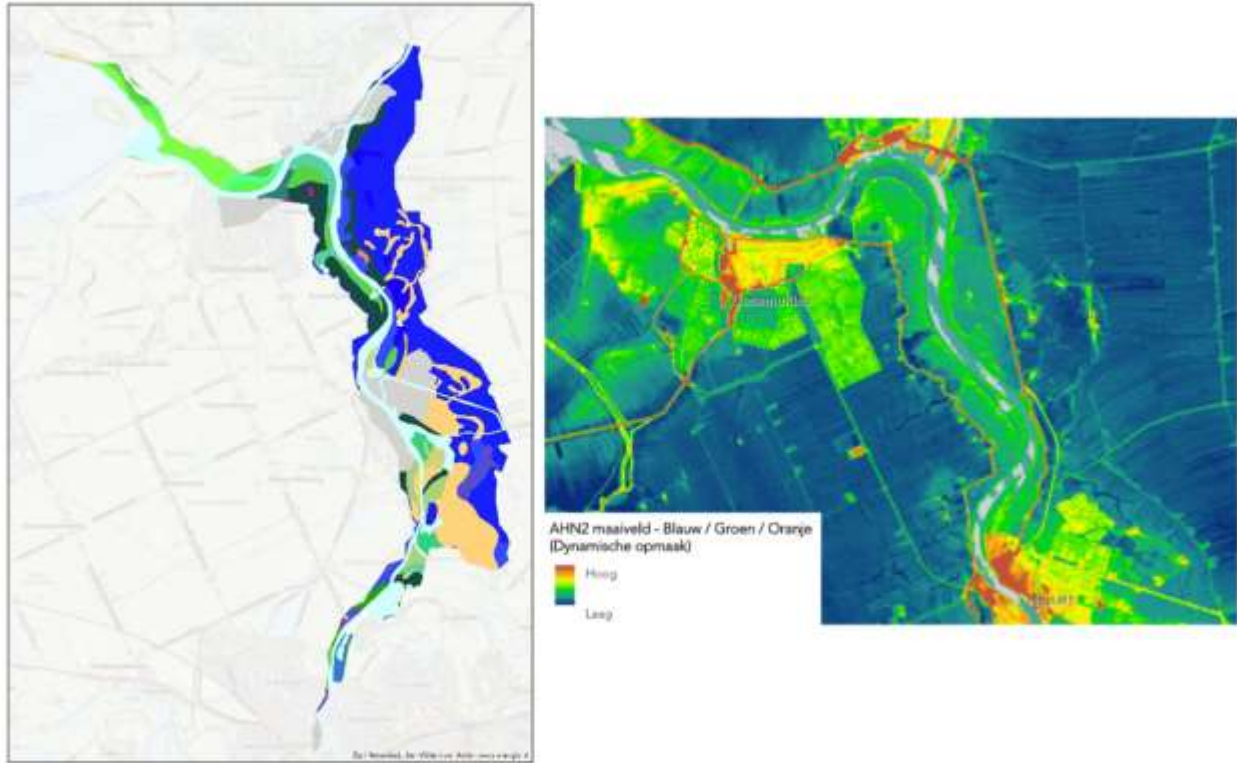
Figuur 2.3: Links op de foto rivierkolk ‘de Streng’ gelegen aan het Zwarte Water ter hoogte van Holten. In die omgeving is veel grasland. Rechts op de foto het balkenhuis van de Gennerzijl.

2.2 Het landschap rondom het Zwarte Water

Fysische geografie

Figuur 2.4: Geomorfologische kaart van het onderzoeksgebied. De kaart beschrijft de oorzaak van het aanwezige reliëf.

Figuur 2.5 (links): De bodemkaart van het onderzoeksgebied geeft weer dat het oosten van het onderzoeksgebied voornamelijk bestaat uit waard- en weideveengronden (weergegeven in blauw). Ten westen van het Zwarte Water bestaat de bodem voornamelijk uit polder-, drecht- en nesvaaggronden (weergegeven in groen). Bebouwing is weergegeven in grijs en de zandgronden met lichtbruin.

Figuur 2.6 (rechts): Hasselt (+4m NAP) en Zwartewatersklooster (+1,5m NAP) liggen beide op een rivierduin en liggen beide hoger dan de omgeving. Ook het stadscentrum van Zwartsluis (+ 2m NAP) ligt hoger dan de oostelijk gelegen veengronden (-60 cm NAP). De hoogte van de komgronden langs het Zwarte Water varieert tussen -40cm en +20cm ten opzichte van het NAP.

Op basis van reliëf kan het onderzoeksgebied opgedeeld worden in rivierduinen, dekzandruggen, uiterwaarden en veenvlakten.

Rivierduinen

De rivierduinen zijn de hoogst gelegen gebieden in het onderzoeksgebied. De eerste bewoning vond ook plaats op deze duinen.⁷⁹ In het gebied rondom het Zwarte Water zijn twee nederzettingen ontstaan op langwerpige rivierduinen (3K20), namelijk: Hasselt en Zwartewatersklooster (figuur 2.4). De gebieden zijn tamelijk droog (grondwatertrap IV) vanwege hun hoge ligging (1,5 – 4 meter boven NAP). Rivierduinen ontstonden in de laatste koude periode van het Pleistoceen. In die periode verstoven de rivierbeddingen waardoor er zandige rivierduinen ontstonden (Zn30).⁸⁰

⁷⁹ Mooijweer & Coster 2003, 23; Drok 1985, 11.

⁸⁰ Stouthamer, Cohen & Hoek 2011, 226.

Dekzandruggen

In het zuidoosten van het onderzoeksgebied bevindt zich een grote dekzandrug (3K14 en 3L5). De gehuchten Streukel, Holten en Genne bevinden zich op deze rug (figuur 2.4). De gehuchten liggen iets hoger (1 tot 2 meter boven NAP) dan de omgeving en hebben grondwatertrap VI, de flanken van de dekzandrug liggen enkele centimeters boven NAP en zijn iets minder droog (grondwatertrap IV). Dekzandruggen werden gevormd in het Weichselien door wind en sneeuwmeltwater en bestaan uit zand (Zn30) met eventueel een toplaagje veen of leem en behoren tot de formatie van Boxtel.⁸¹ Bij het gehucht Streukel is het dekzand bedekt met een beetje leem.⁸²

Uiterwaarden

Aan weerszijden van het Zwarte Water, van dijk tot dijk, bevinden zich de uiterwaarden. Deze uiterwaarden zijn alles behalve vlak. Ze bestaan uit rivierkommen (2M22), hooggelegen en laaggelegen vlakten (2M26 en 2M27), oeverwallen (3K25), meanderruggen en –geulen (3L15) en welvingen (3L15). De hoogte varieert van 30 centimeter beneden NAP en 50 centimeter boven NAP (figuur 2.6). Langs het Zwarte Water bevinden zich op meerdere plaatsen kolken, waaiers en strengen (figuur 2.3). Het grondwater staat vrij hoog (grondwatertrap II en III), alleen bij het mondingsgebied (3K27) is het gebied is droger (grondwatertrap IV). De uiterwaarden bestaan voornamelijk uit poldervaaggronden, al dan niet kalkrijk (Mn25, Mn86C, Mn52C) en betreffen met name kleigronden.

Veenvlakten

In het oosten van het onderzoeksgebied bevinden zich de laagste gebieden (40 tot 80 centimeter beneden NAP). Dit zijn de ontgonnen veenvlakten (2M46). Het betreft hier met name weideveengronden (pVc) met hoog en stabiel grondwaterpeil (grondwatertrap IIb). De ontgonnen veenvlakten maken deel uit van de hoogveenkoepel van Staphorst. Door stijging van de zeespiegel na de laatste ijstijd zorgde de hogere grondwaterstand voor vernatting van de lagere delen in het landschap. Afgestorven plantenresten hoopten zich op tot veen.⁸³ Door het gebied te ontwateren kon het gebied in gebruik worden genomen en daarmee is het gebied ingeklonken, waardoor het gebied nog lager kwam te liggen.⁸⁴

Figuur 2.7: Grote sloot ‘De Wijk’ en het kleinere haakse slootje illustreren de veenvlakte ten oosten van Hasselt.

⁸¹ Neefjes, Brinkkemper, Jehée & Van der Griendt 2011, 35.

⁸² Dinoloket, boring B21G0949.

⁸³ Barends et al. 2010, 63.

⁸⁴ Barends et al. 2010, 66.

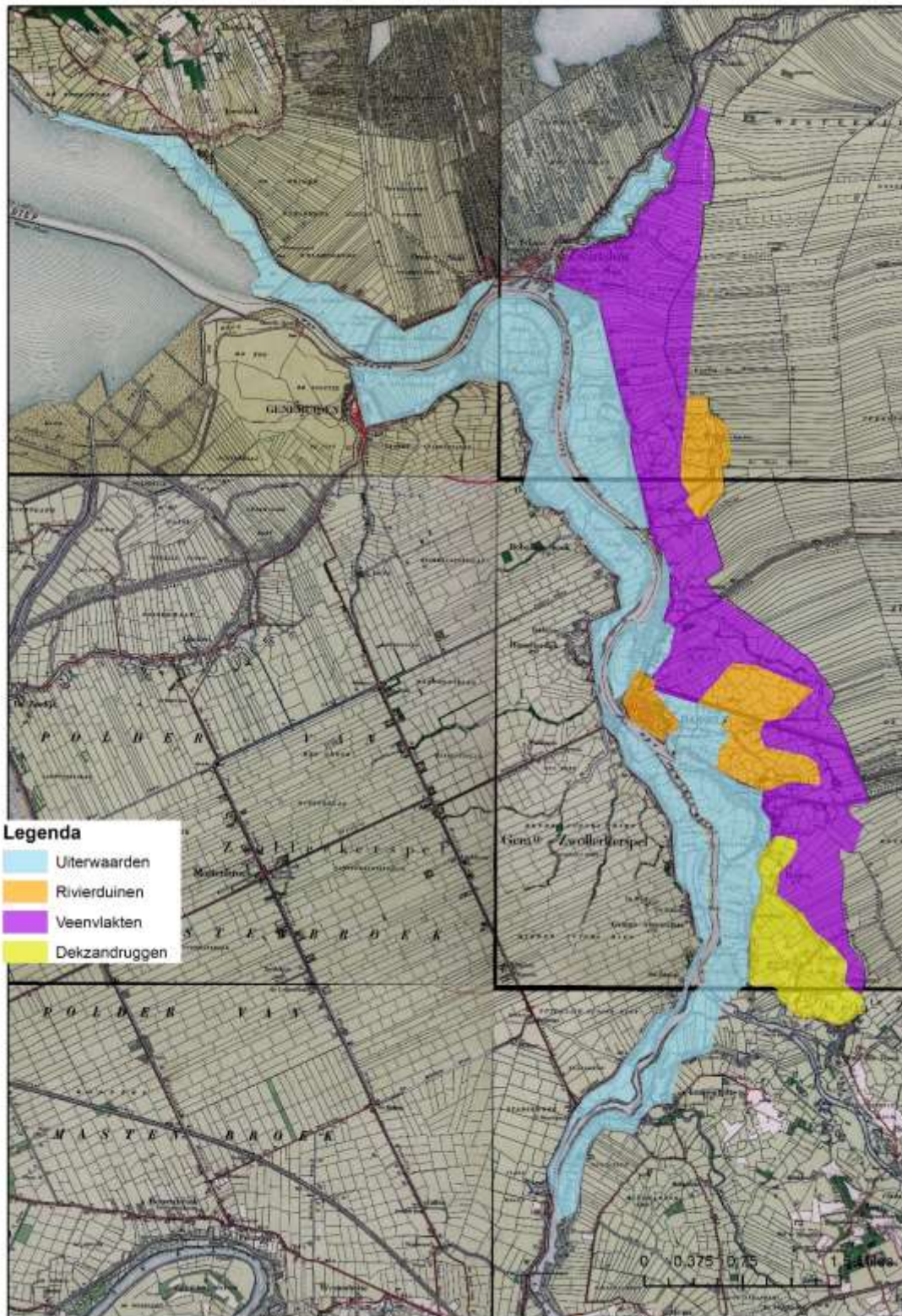

Figuur 2.8: De begraafplaats van Zwartewatersklooster, een gehucht dat op een rivierduin ligt. Het gehucht ligt een stuk hoger dan de omliggende veenvlakten.

Landschapseenheid	Geomorfologie	Bodem	Grondwatertrap	Toponiemen
Rivierduinen	Langwerpige rivierduin (3K20)	Lemig fijn zand (Zn30)	IV	Hasselt, zwartewatersklooster, De Bult
Dekzandruggen	Dekzandruggen (3K14, 3L5)	Lemig fijn zand (Zn30)	IV en VI	Genne, De Haverslag, De Pramerbelt
Uiterwaarden	rivierkommen (2M22), vlakten (2M26 en 2M27), oeverwallen (3K25), meanderruggen en –geulen (3L15) en welvingen (3L15)	Poldervaaggronden (Mn25, Mn86C, Mn52C)	II en III	Genner Buitenland, Robollige Hoek, Het Buitenland
Veenvlakten	Ontgonnen veenvlakten (2M46)	Weideveengronden (pVc)	I Ib	Hombroek, Veldiger Binnenland

Tabel 2.1: Fysisch-geografische landschapseenheden en hun kenmerken.

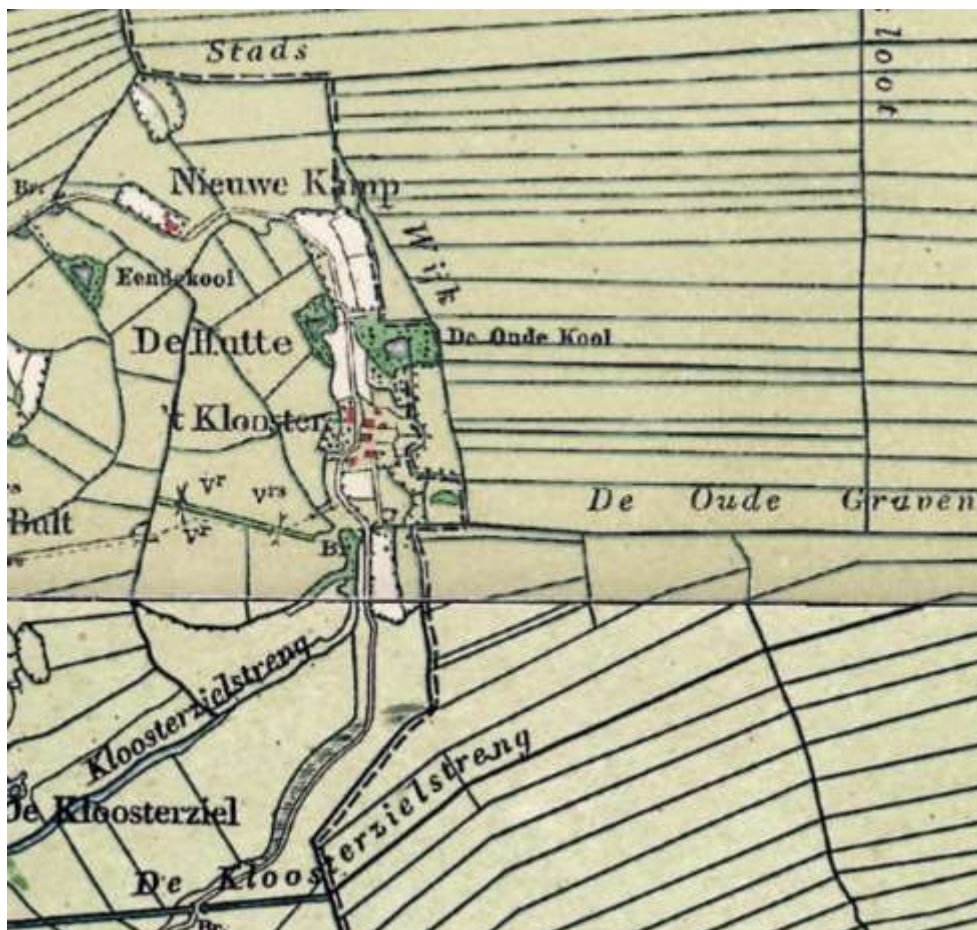
Historisch cultuurlandschap

Figuur 2.9: Fysisch-geografische landschapseenheden van het studiegebied Het Zwarte Water, afgebeeld op de Bonnekaart van ca. 1910. De indeling is gebaseerd op de bodemkaart, geomorfologische kaart en de percelering van de Bonnekaart.

Rivierduinen

Het oude vestingstadje Hasselt en het gehucht Zwartewatersklooster zijn gelegen op een rivierduin.⁸⁵ De naam Hasselt is waarschijnlijk afgeleid van hazelaar en zou hazelaarsbosje kunnen betekenen.⁸⁶ De eerste naamsvermeldingen van Hasselt kom je tegen in de lijsten met gesneuvelde personen tijdens de slag bij Ane (1227).⁸⁷ De huidige stad Hasselt is heel veel groter dan het middeleeuwse Hasselt. De stad is nu groter dan de grootte van de rivierduin waar Hasselt op ligt, daarom is het moeilijk om de oorspronkelijke percelering te beschrijven. De rivierduin van Zwartewatersklooster is daarentegen nog niet volgebouwd. Het klooster is reeds afgebroken en het gehucht bestaat uit veertien huizen die samen met de begraafplaats (figuur 2.8) op de hoogste plek van de rivierduin liggen. Op de flanken van de kleine rivierduin liggen twee eendenkooien, die er heden ten dage nog liggen. Rond 1900 lagen er in het noorden van het gehucht drie bouwlanden met het toponiem 'Nieuwe Kamp' en in het zuiden van het gehucht ook drie bouwlanden. De bouwlanden waren rechthoekig van vorm en lagen in de lengterichting van de rivierduin (figuur 2.10). Tegenwoordig zijn de bouwlanden in gebruik als grasland en worden de kloosterkooien onderhouden door Staatsbosbeheer.

Figuur 2.10: Het rivierduingehucht Zwartewatersklooster (t Klooster). De rechthoekige bouwlanden liggen in de lengterichting van de rivierduin. De bouwlanden zijn tegenwoordig grasland en de eendenkooien zijn er nog.

⁸⁵ Mooijweer & Coster 2003, 11.

⁸⁶ Mooijweer & Coster 2003, 12.

⁸⁷ Mooijweer & Coster 2003, 13.

Dekzandruggen

In het zuiden van het onderzoeksgebied ligt een dekzandrug. De gehuchten Genne, Holten en Streukel liggen op deze rug.⁸⁸ Genne is de grootste van de drie en wordt voor het eerst genoemd in 1364. De plaatsnaam zou verklaard kunnen worden vanwege de ligging aan een waterstroom die *gan* (helder) is.⁸⁹ Op een grootgrondbezitkaart uit 1520 is te zien dat er toen 13 boerderijen in het dorp Genne lagen. Twee daarvan waren van het leengoed Essen en vier van het leengoed Utrecht.⁹⁰ De drie gehuchten zijn in 1832 voornamelijk bewoond door boeren en hun families. De huizen in Holten liggen allemaal langs de Gennerdijk en in Genne ligt de bewoning in een kring. Holten en Streukel kennen in 1900 wat bouwlanden nabij de boerenerven. Men komt rondom Genne de toponiemen Pramerbelt en Haverslag tegen op de Bonnekaart. Genne had een es met talrijke kleine akkertjes, maar deze is met de ruilverkaveling tussen 1955 en 1968 grootschalig verkaveld.⁹¹ De percelen op de dekzandruggen zijn met name grote vierkante blokken, maar hebben her en der een onregelmatige vorm. Naast bouwlanden komen er ook geriefbosjes en veel graslanden voor op de dekzandrug.⁹²

Figuur 2.11: De huizen in het gehucht Holten liggen allemaal langs de Gennerdijk. Deze huizen staan voor de dijk (aan de kant van het Zwarte Water) en liggen tussen twee kolken in, toch zijn de bewoners niet bang voor natte voeten. Het bosje rechts op de foto was op de minuutplans van 1832 ook al te zien.

⁸⁸ Neefjes, Brinkkemper, Jehée & Van der Griendt 2011, 92.

⁸⁹ Groenedijk 2000, 104.

⁹⁰ Neefjes, Brinkkemper, Jehée & Van der Griendt 2011, 97.

⁹¹ Coster 1996, 126.

⁹² De Smet 1989, 9.

Uiterwaarden

De uiterwaarden van het Zwarte Water bestaan grotendeels uit hooiland en rietland. De percelering van de hooilanden is voornamelijk vrij onregelmatig, enkel ter hoogte van Holten én bij de riviermonding ter hoogte van de Zuiderzee (Ketelmeer) zijn de hooilanden in rechte stroken verkaveld. Het rietland bevindt zich met name aan de oevers van het Zwarte Water, deze gebieden zijn te nat om grasland te zijn. De dijken liggen niet op regelmatige afstand van de rivier, maar gemiddeld is de afstand van de rivier tot de winterdijk zo'n 400 meter. In de uiterwaarden treft men heel veel kolken en strengen. Kolken zijn ontstaan door vroegere dijkdoorbraken, strengen zijn voormalige rivierlopen die na verplaatsing van de hoofdloop deels verland zijn. De toponiemen op de Bonnekaart hebben nagenoeg allemaal het deel 'buitenland(en)' in de naam. Bewoning vóór de dijk treft men alleen in Genne en Holten (figuur 2.11). In Zwartsluis is de bewoning ontstaan rondom de dam, die gelegen is tussen het Zwarte Water en het Meppelerdiep.⁹³

Veenvlakten

De veenvlakten kenmerken zich door zeer smalle en lange percelen. De percelen worden begrensd met sloten en zijn allemaal grasland. Op de minuutplannen van 1832 is het grootste deel van deze graslanden hooiland, slechts een klein deel is weiland. Toponiemen die men aantreft zijn Hombroek, Gennerbroek, Veldiger Binnenland en De Broeken. Broeken zijn van oorsprong nattere laaggelegen moerasachtige gebieden.⁹⁴ In de veenvlakten was rond 1900 nog geen bewoning, tegenwoordig is de Hombroek ten oosten van Hasselt een woonwijk geworden, de andere veenvlakten zijn nog steeds onbewoond.

Landschapseenheid	Grondgebruik	Verkaveling	Perceelsgrenzen	Bewoningspatroon	Toponiemen
Rivierduinen	Hooilanden Weilanden Bouwlonden Bewoning	Bouwland: Blokverkaveling, Grasland: onregelmatige percelen	Greppels, met af en toe bosschage	Op het hoogste deel in een sliert (Zwartewatersklooster) Binnen de vesting (Hasselt)	Hasselt [hazelaarsbosje] Nieuwe Kamp [nieuw bouwland]
Dekzandruggen	Bouwlonden Hooilanden Weilanden Bewoning	Onregelmatige percelen, De es van Genne in smalle stroken	Greppeltjes	Spinnenwebstructuur	Genne [gelegen aan helder water] Pramerbelt Haverslag
Uiterwaarden	Rietvelden, Kolken, Strengen, Hooilanden	Onregelmatige percelering, muv hooilanden in de Genner Buitenlanden: brede stroken	Sloten	Bij de dam (Zwartsluis) en langs de dijk (Streukel en Holten)	Genner Buitenlanden Veldiger Buitenlanden
Veenvlakten	Hooilanden Weilanden	Smalle lange percelen	Sloten	Geen bewoning (1900)	Veldiger Binnenlanden Hombroek Gennerbroek

Tabel 2.2: Landschappen in het historische cultuurlandschap langs het Zwarte Water en hun kenmerken

⁹³ Coster 1999, 14.

⁹⁴ Gysseling 1960, 190.

Toponiemen

In 1980 is er een grote toponiemen inventarisatie gedaan in de omgeving van Hasselt.⁹⁵ Van de percelen langs het Zwarte Water is een groot deel van de veldnamen is vernoemd naar de (voormalige) eigenaar, bijvoorbeeld: Schaapmanland.⁹⁶ Een ander deel is genoemd naar de omvang, bijvoorbeeld: De Morgen en Alve Stukken. Sommige percelen zeggen iets over de oorspronkelijke begroeiing, bijvoorbeeld: Wilgenkamp. Andere percelen zeggen iets over het reliëf: 't Pollegien en De Putte. Ten oosten van de stad Hasselt is ook een groot deel van de percelen naar de (voormalige) eigenaar genoemd, bijvoorbeeld: Voorste Kortiesland, Ter Wee's land en Stadsland.⁹⁷ Sommige percelen worden vernoemd naar de omvang, bijvoorbeeld: 'T Grote Stuk en 't Drie Bunder Stuk. Sommige percelen vertellen iets over de oorspronkelijke begroeiing, zoals Het Hulsenbosland. De toponiemen verraadden ook wat er verbouwd werd: Boekweitenhoek, De Sukerbelt en Haverland. Ten oosten van Hasselt zijn er ook percelen die het reliëf beschrijven, bijvoorbeeld: 't Hoge Stuk en De Hoge Berg. Sommige veldnamen verraadden het (oorspronkelijke) gebruik, bijvoorbeeld: Kooiland, Galgenkamp en Koeweide.

2.3 De hooilanden in 1832

Ligging, belasting en eigendom van de hooilanden

In deze paragraaf zullen de minuutplans van het Kadaster uit 1832 beschreven worden. In het eerste deel zal beschreven worden waar de hooilanden liggen en in welke verschillende belastingklassen de hooilanden vielen (figuur 2.12). Daarna zal besproken worden welke personen en instanties de hooilanden bezaten (figuur 2.13).

Ligging

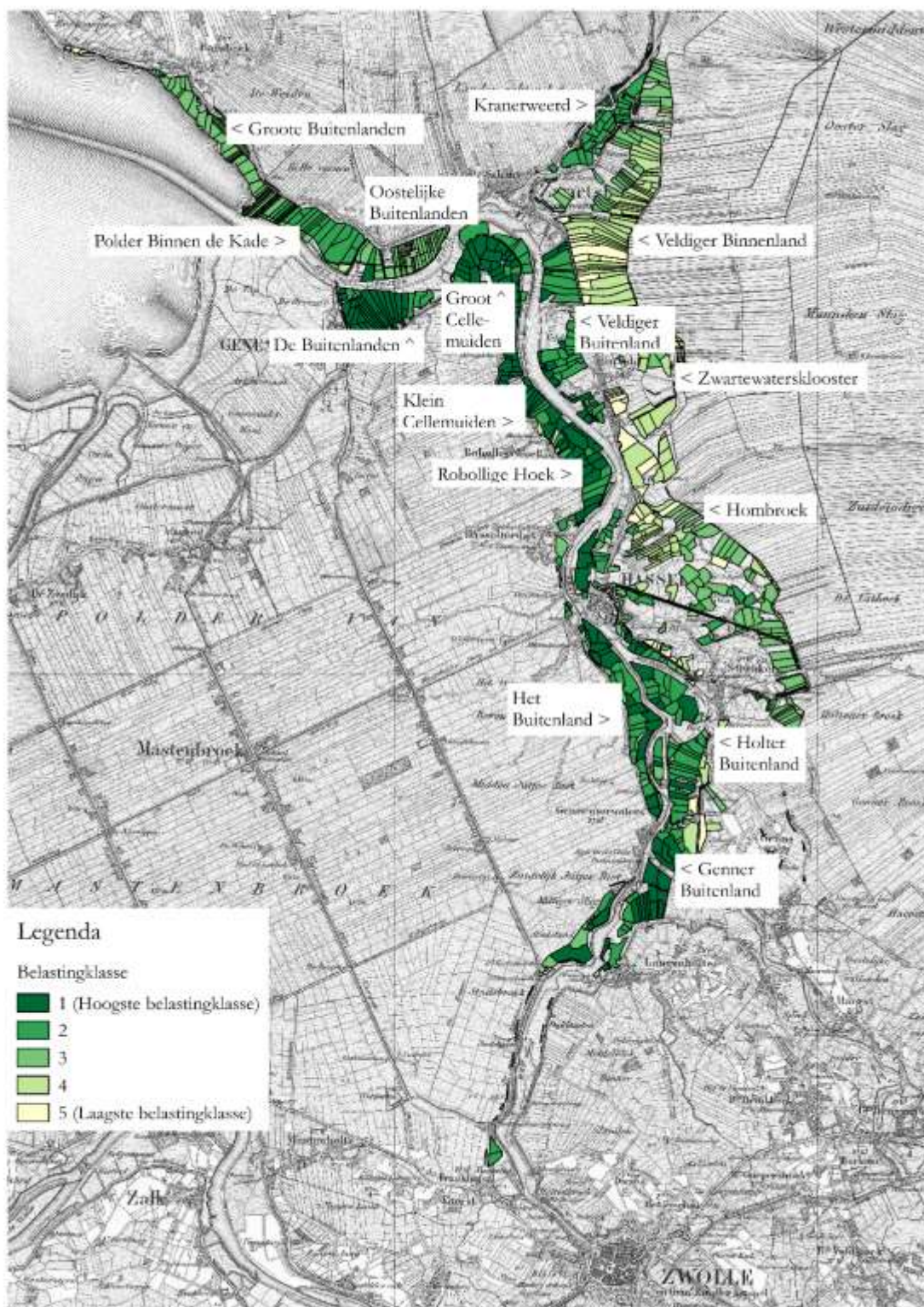
Op de minuutplans van het Kadaster van 1832 staan in onderzoeksgebied 'het Zwarte Water' veel percelen ingetekend die geclassificeerd waren als hooiland. In het hele gebied zijn in totaal 4147 percelen, waarvan er 1202 hooiland betroffen, dat wil zeggen bijna 30%. 772 percelen zijn grasland en 278 percelen zijn bouwland.⁹⁸ De rest betrof moeras, bos, rietland, tuinen, huizen, erven, industrie, water, dijken en wegen. Aan de westkant van het water trof men vrijwel alleen maar hooiland aan, terwijl aan de oostkant van het water er gaten vallen tussen de hooilandcomplexen (figuur 2.12). Deze gebieden waren droog genoeg om in 1832 geclassificeerd te worden als grasland of geschikt te zijn als bouwland. Over het algemeen is te zien dat de hooilanden tegen elkaar aan liggen en daarmee een soort van 'hooilandcomplexen' vormen. Alleen nabij het Zwartewatersklooster en ten oosten van Hasselt liggen de hooilanden meer verspreid. Veel van de hooilandcomplexen hebben een naam (figuur 2.12), maar helaas staat niet bij elk complex een naam op de Topografische Militaire Kaart of op de Bonnekaart.

⁹⁵ Locht, 1980.

⁹⁶ Locht 1980, kaart A.

⁹⁷ Locht 1980, kaart D.

⁹⁸ Hisgis Overijssel, via www.hisgis.nl

Figuur 2.12: Ligging en belastingwaarde van de hooilanden langs het Zwarte Water in 1832. Alle percelen met hooiland van de kadastrale minuutplannen uit 1832 zijn hier met kleur (die de belastingklasse toont) ingetekend op de Topografische Militaire Kaart uit 1850. De percelen die niet ingekleurd zijn binnen het onderzoeksgebied, maar wel een grijze kleur hebben op de TMK zijn weiland. De percelen in het wit zijn bouwlanden.

Belastingwaarde

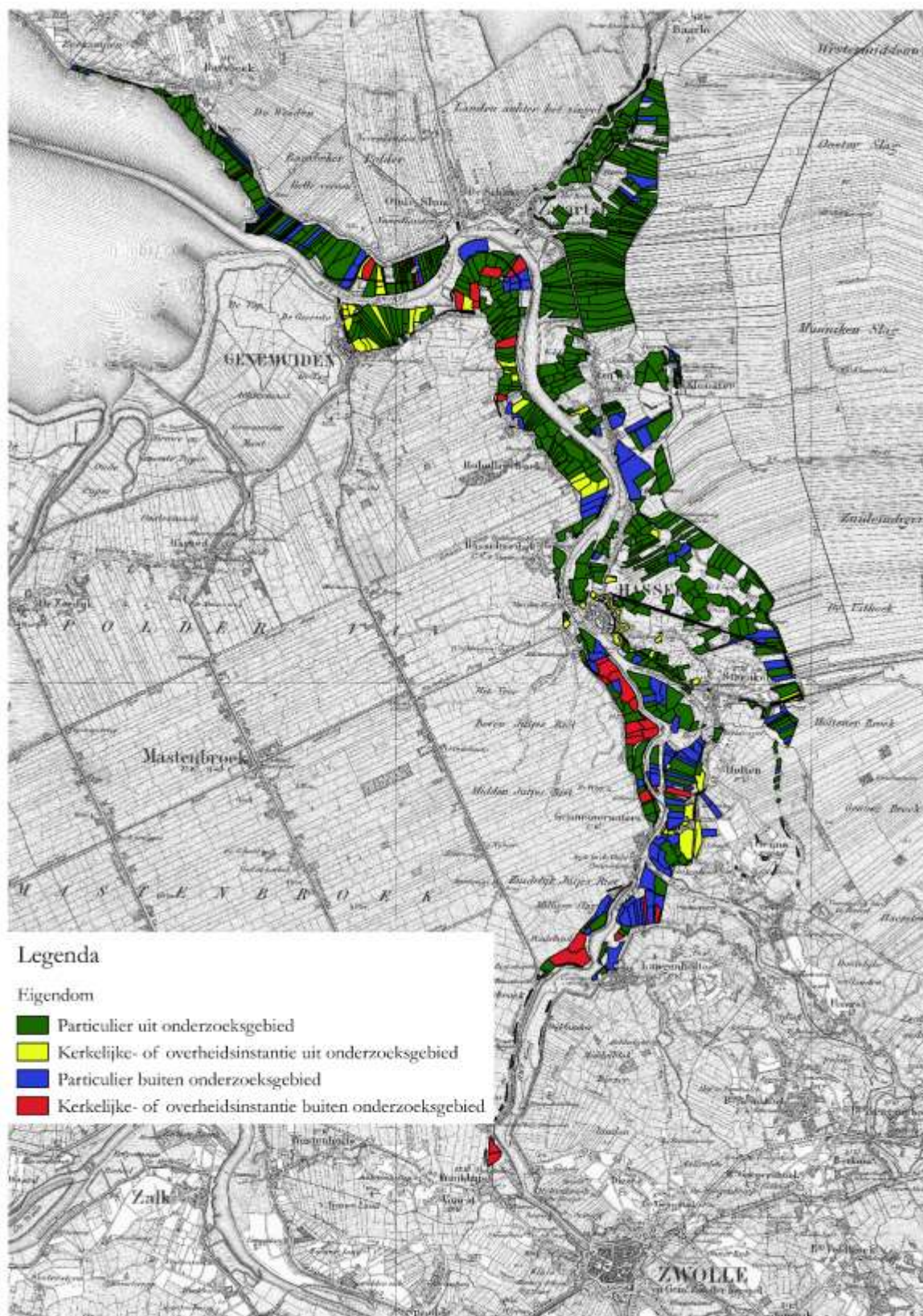
Wat direct opvalt bij de bestudering van de belastingklassen is dat de hooilanden aan het Zwarte Water over het algemeen in een duurdere klasse vielen dan de hooilanden die verder van het Zwarte Water af liggen (figuur 2.12). De hooilandpercelen in het westen van het onderzoeksgebied vielen in 1832 nagenoeg allemaal in de eerste of tweede belastingklasse (van vijf). Hoe lager het getal van de belastingklasse, hoe hoger de belasting in guldens. Zo moest voor een perceel in de gemeente Zwollerkerspel in de eerste klasse tien(!) maal zo veel betaald worden als voor een perceel in de vijfde klasse.⁹⁹ Het grote verschil tussen de dure percelen en de goedkopere percelen is dat de dure percelen op kleigrond liggen en de goedkopere percelen op het veen liggen. De percelen langs het Zwarte Water zijn deels bedekt met rivierklei en zijn een lange tijd beïnvloed geweest door de Zuiderzee en bedekt met zeeklei. Langs het Zwarte Water is er voornamelijk sprake van polder-, drecht- en nesvaaggronden, terwijl de bodem achter de dijken, aan de oostzijde van het Zwarte Water, uit waard- en weideveengronden bestaat (figuur 2.5). In de zuidpunt het gebied, ten oosten van de rivier, ligt ook een verzameling met duurdere hooilanden, ook hier is er sprake van polder- en nesvaaggronden. Alle buitenlanden (Veldiger- Holter- en Genner Buitenland en Het Buitenland) liggen in de uiterwaarden, buiten de dijk. Deze uiterwaarden bestaan uit kleigrond en vallen daarom in de duurdere belastingklasse. De Buitenlanden hebben een lagere grondwaterstand (III) dan de Binnenlanden (IIb). Het gras in de kleirijke, hogere en droge gebieden groeit dus een stuk sneller dan het gras in de natte veengebieden. Dit stipte boer Albert Tuin uit Cellemuiden ook aan tijdens het interview.

Eigendom

De hooilanden in het onderzoeksgebied zijn grotendeels (72%) in handen van particulieren uit het onderzoeksgebied zelf (figuur 2.13). Over het algemeen zijn de genoemde particulieren veehouder of landbouwer van beroep. Een boer in het deelgebied heeft gemiddeld zo'n vier hooilanden. Enkele particulieren hebben meer dan tien hooilanden, maar deze zijn op één hand te tellen. Albert Hendrik van Muijden uit Streukel heeft de meeste hooilanden in bezit: 20 stuks. Enkele hooilanden zijn in handen van notabelen, koopmannen, schippers of winkeliers, maar dit zijn er weinig. Er zijn geen adellijke families die in het onderzoeksgebied zelf wonen. 15% Van de hooilanden is in handen van particulieren buiten het onderzoeksgebied. De meeste percelen die in handen zijn van particulieren die buiten het onderzoeksgebied wonen, liggen in het zuiden van het onderzoeksgebied. Dit kan verklaard worden omdat het voornamelijk renteniers uit de omgeving van Zwolle zijn of familie zijn van de adellijke families Vos van Steenwijk, Sloet, Van Dedem, Van Middachten, Rechteren, Van Heeckeren en Pallandt. Deze families wonen voornamelijk op huizen ten zuidoosten van het onderzoeksgebied (Dalfsen, Windesheim, Zwolle, Almelo en Appeltern) behalve de familie Sloet: die woonde in de gemeente Vollenhove. De overige hooilanden waren in handen van de kerkelijke instellingen of stads- polder- markebesturen binnen (8%) of van instellingen buiten (4%) het onderzoeksgebied.¹⁰⁰

⁹⁹ Kadaster, 1832.

¹⁰⁰ Hisgis Overijssel, via www.hisgis.nl

Figuur 2.13: De eigendom in 1832 van de percelen met hooiland onderverdeeld in eigenaren buiten of binnen het onderzoeksgebied en onderverdeeld in persoonsbezit en instellingsbezit.

2.4 Detailstudie: de hooilanden van Groot Cellemuiden in de 19^e- en 20^e eeuw

Keuze detailgebied: Groot Cellemuiden

In onderzoeksgebied 'het Zwarte Water' liggen de meeste hooilanden direct langs het Zwarte Water en op kleigronden, slechts een klein deel ligt op veengronden of niet in de directe nabijheid van het Zwarte Water. Gezien Groot Cellemuiden zowel aan het Zwarte Water als op kleigrond ligt, is het een representatief gebied voor het gehele onderzoeksgebied. Daarnaast is een deel van de hooilanden tegenwoordig bebouwd met huizen of industrie. In Groot Cellemuiden is dat niet het geval, waardoor het gemakkelijk is om iets te vertellen over de huidige grasproductie. Mede vanwege de beschikbaarheid van gegevens van een rechte raai met bodemboringen op de site van het Dinoloket is gekozen om het hooilandcomplex Groot Cellemuiden in de volgende paragraaf nader te bestuderen.

Groot Cellemuiden

Groot Cellemuiden is een poldertje in een kronkel van het Zwarte Water. Binnen de ringdijk ligt ongeveer 60 hectare grasland en buiten de ringdijk ligt nog eens 50 hectare grasland. De dijken in het gebied van de IJsseldelta worden gedateerd tussen de 12^e en 14^e eeuw. Het 'dijkregt van Cellemuiden' stamt uit 1308.¹⁰¹ Tegenwoordig is de hele polder in gebruik als weiland. In 1832 was er rietland, hooiland, weiland en tot aan 1850 was er nog sprake van bewoning in het midden van het gebied binnen de ringdijk van Groot Cellemuiden.

Figuur 2.14 (links): De locatie van het poldertje Groot Cellemuiden, gelegen in de bocht van het Zwarte Water, ten zuiden van Zwartsluis. De kaart toont de Bonnekaart omstreeks 1900.

Figuur 2.15 (rechts): Een recente luchtfoto van de grasrijke polder Groot Cellemuiden, gelegen in de bocht van het Zwarte Water, ten zuiden van Zwartsluis.

¹⁰¹ Van de Wetering 2012, 18.

Landschapopbouw

Het ronde poldertje Cellemuiden wordt op oude kaarten en bronnen Zedemuden genoemd.¹⁰² De eerste naamsvermelding was in het dijkrecht uit 1308. Deze naam betekent ‘aan de monding van de Zedel (Meppelerdiep)’.¹⁰³ In de eerste helft van de 19^e eeuw bestond Groot Cellemuiden binnen de dijk uit hooiland, buiten de dijk lag voornamelijk rietland. De rietlanden buiten de dijk zijn volgens de geomorfologische kaart een *relatief laaggelegen aanwasvlakte* (M38). Dit komt overeen met de hoogtekaart die laat zien dat de percelen buiten de dijk tussen -30 en +30 cm t.o.v. NAP liggen, terwijl de percelen binnen de dijk tussen +10 en +70 cm t.o.v. NAP liggen. De percelen buiten de dijk (grondwatertrap II) zijn natter dan binnen de dijk (grondwatertrap III) en vielen in 1832 in een goedkopere belastingklasse. In groenwaarde is er nauwelijks verschil tussen binnen en buiten de dijk, beide fluctueren van 0,4 in december tot 0,8 in mei en duiden erop dat het gras aan beide kanten relatief groen is.¹⁰⁴ Toponiemen van percelen die buiten de dijk liggen zijn ‘De Dorheid’ en ‘De Buitenhoeven’. De bodemkaart toont dat er buiten de dijk sprake is van *kalkarme nes- en poldervaaggronden* (Mo80c en Mv61c). Binnen de dijk is er volgens de geomorfologische kaart sprake van een *vlakte in een uiterwaard* (M26), maar ook komen er *geulen van een meanderend afwateringsstelsel* en *meanderruggen* voor binnen de dijk (R11 en L15). Dit duidt er op dat Groot Cellemuiden een kronkelwaard is. De bodemkaart geeft weer dat het noordelijke deel binnen de dijk een *kalkrijke poldervaaggrond* (Mn25c) is en het zuidelijke deel een *kalkarme drechvaaggrond* (Mv41c) is.

Langs de binnenkant van de dijk is een sloot gegraven waarop de onregelmatig gevormde percelen binnen de dijk afwateren. Middels duikers in de zuidwest- en zuidoosthoek van de polder kan het water onder de dijk door. Daarna kan het, net als de percelen buiten de dijk, afwateren in het Zwarte Water. De percelering binnen de ringdijk is typerend voor een rivierkleigebied, namelijk; onregelmatig. De grenzen worden gevormd door voormalige prieden en geulen. Buiten de ringdijk vormen de percelen keurige rechthoeken.

In het hoogste deel van de polder, in het midden van de ringdijk, was er tot 1850 sprake van bewoning. Bij de ruilverkaveling in 1980 zijn daarvan restanten gevonden, tevens is er toen 18^e-eeuws aardewerk gevonden.¹⁰⁵ Volgens de bodemkaart is er op dit punt sprake van een terp, het punt ligt 1 meter boven NAP, tegenwoordig worden de percelen ‘De Bolkamp’ en ‘De Werf’ genoemd. De archeoloog van dienst in 1980 twijfelde of er sprake is van een huisterp of een rivierduintje. Op de hoogtekaart springt nog een van de percelen binnen de dijk eruit vanwege het feit dat het afgegraven perceel 70 centimeter lager ligt dan de omliggende percelen. In de gehele polder bestaat de bovenste meter van de bodem uit mariene klei van de jonge holocene formatie van Naaldwijk (figuur 2.16).¹⁰⁶ Binnen de dijk is er sprake van een laag veen van de formatie van Nieuwkoop onder de klei. Onder dat veen ligt zand en klei van de formatie van Boxtel, behalve bij de eerste boring (meest linkse boorstaat van figuur 2.15), daar ligt pleistoceen rivierzand van de formatie van Kreftenheye. Tegenwoordig worden alle percelen

¹⁰² Drok 1985, 15.

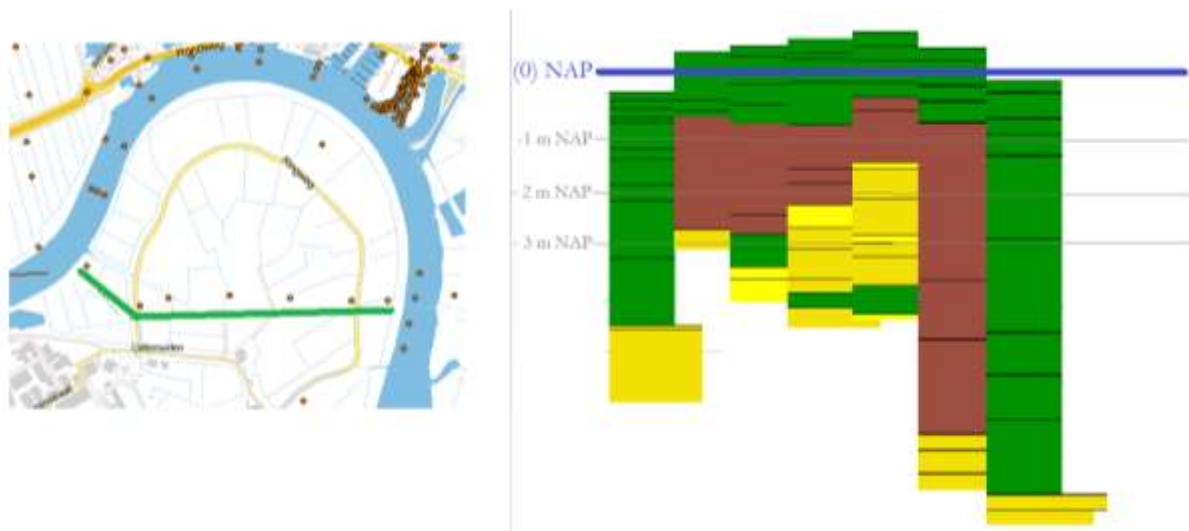
¹⁰³ Drok 1985, 26.

¹⁰⁴ Alterra: Groenindex, via www.groenmonitor.nl/groenindex

¹⁰⁵ Archis, zaakidentificatie 3185255100.

¹⁰⁶ De Vries, De Groot, Hoogland & Denneboom 2003, 13.

in de polder (zowel binnendijs als buitendijs) gebruikt als weiland, terwijl in 1832 er slechts twee percelen werden gebruikt als weiland, de rest was hooiland en rietland.

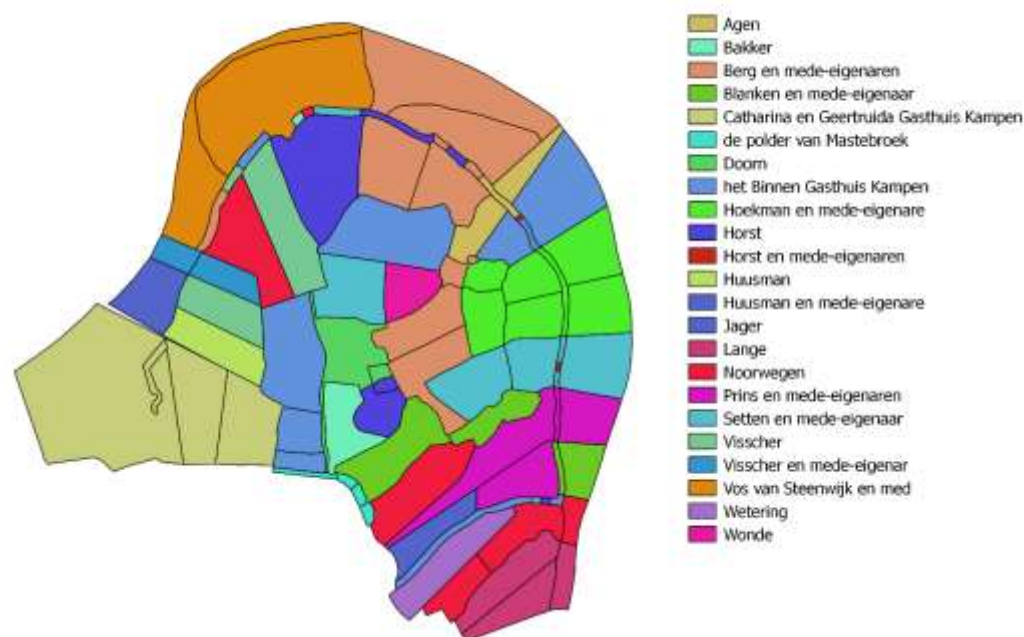

Figuur 2.16: De zeven boringen in Groot Cellemuiden die beschikbaar zijn in het Dinoloket worden getoond op de kaart. De groene lijn geeft aan welke raai boringen er rechts gevisualiseerd zijn. Klei wordt weergegeven in het groen, veen in het bruin en zand in het geel. De meest linker boring van de in totaal zeven boringen betreft het meest westelijk gelegen boorpunt.

Belastingklasse	Voornamelijk hooilandklasse 1 en gedeeltelijk hooilandklasse 2 (van 5).
Hoogte	Groot Cellemuiden tussen -80 en +100 cm. Hooilanden tussen -30 en +70 cm.
Geomorfologie	Aanwasvlakte, relatief laaggelegen (M38). Vlakte in uiterwaard, relatief laaggelegen (M26). Geulen van meanderend afwateringsstelsel (R11). Meanderruggen en geulen in uiterwaard (L15). Terp (T).
Bodem	Kalkarme drechtvaaggrond (zavel en lichte klei): Mv61C Kalkarme nesvaaggronden (klei): Mo80C. Kalkrijke poldervaaggronden (lichte klei): Mn25C. Kalkarme drechtvaaggrond (zwarte klei): Mv41C. Oude bewoningsplaatsen (terp).
Grondwatertrap	II en III
Ondergrond	Klei op veen met daaronder zand.
Formaties	Naaldwijk, Nieuwkoop, Boxtel en Kreftenheye.
Groenwaarde	Laagste: 0.4 en Hoogste: 0.8.

Tabel 2.3: De fysische geografie en de landschapsopbouw van Groot Cellemuiden.

Grondbezit in 1832

Naam	Aantal percelen	Beroep	Woonplaats
Esge Lute van Agen	3	koopman	Genemuiden
Klaas Bakker	2	grutter	Genemuiden
Jan van den Berg **	7		Zwartsluis
Klaas Gerrits van den Berg **	3	landbouwer	Zwartsluis
Piet van Blanken	4	schipper	Zwartsluis
Catharina en Geertruida Gasthuis	4		Kampen
De Polder van Mastebroek	10		
Jan Doorn	2	landbouwer	Cellemuiden
Het Binnen Gasthuis	10		Kampen
Jan Seinen Hoekman	7	notaris	Zwolle
Gerrit Alberts van de Horst *	12	landbouwer	Cellemuiden
Harm Horst **	1	landbouwer	Cellemuiden
Koop Gerrits Huusman **	2		Zwartsluis
Barteld Asjes Jager *	1	koopman	Genemuiden
Jan de Lange	3	landbouwer	Genemuiden
Cornelis Noorwegen **	8	koopman	Genemuiden
Jan Jans Prins *	1	landbouwer	Zwollercarspel
Albert Prins **	4	landbouwer	Genemuiden
Willem van Setten **	8	kalkbrander	Zwartsluis
Willem Hendrik Visscher **	3	koopman	Genemuiden
Jan Helmich Visscher **	2	schoolonderwijzer	Genemuiden
Reint Hendrik de Vos van Steenwijk **	2		Op de Hankhorst (Drenthe)
Gerrit Jans van de Wetering	1	landbouwer	Genemuiden
Hendrik van de Wonde	1	koopman	Zwartsluis
<i>Totaal</i>	101		

Figuur 2.17: Informatie over de eigenaren en de ligging van hun percelen in Groot Cellemuiden zoals aangegeven op de minuutplannen van 1832. * = de erven van ** = en mede eigenaren

Wat opvalt is dat 41 van de 101 percelen niet in handen zijn van landbouwers, maar van de gegoede burgerij (koopman, schoolonderwijzer, grutter en notaris) en dat een kalkbrander en een schipper over wat percelen beschikken (figuur 2.17). Naar alle waarschijnlijkheid werden deze percelen verpacht aan boeren. De eigenaren van de percelen wonen wel allemaal in de buurt van Groot Cellemuiden, op de notaris Jan Seinen Hoekman en de adellijke Reint Hendrik de Vos van Steenwijk na. Daarnaast zijn er nog veertien percelen in handen van twee gasthuizen uit Kampen. Aan gasthuizen werd af en toe grond geschonken, zodat de gasthuizen extra pachtinkomsten hadden. Binnen de polder van Groot Cellemuiden waren er in 1832 nog twee boerderijen met erf. De ene boerderij wass van Jan Doorn en de andere was van Gerrit Albert van der Horst. De andere boeren woonden in de directe nabijheid van de polder. Wat daarnaast opvallend is, is dat het eigenaarsschap over de dijk heen loopt. Meerdere eigenaren hebben percelen aan beide kanten van de dijk die op elkaar aansluiten.

Figuur 2.18: De gekleurde vakken zijn de hooilanden van de minuutplannen uit 1832. De groene vlakken zijn in handen van particulieren wonende in de buurt van Groot Cellemuiden, de blauwe zijn in handen van personen die verder van het onderzoeksgebied vandaan wonen. De rode percelen zijn in eigendom van gasthuizen uit Kampen.

Historische gegevens over hooilanden

De familie de Vos van Steenwijk was in 1893 nog steeds eigenaar van bezittingen in de polder van Groot Cellemuiden gezien Mr. G. W. Baron de Vos van Steenwijk dan in de Provinciale Courant negen percelen kade en buitenhoek te verhuren aanbood om tweemaal te hooien.¹⁰⁷ Jaarlijks boden zij diezelfde negen percelen met riet- en biesgewas aan om voor één seizoen te huren.¹⁰⁸ Ook de familie Van den Berg komt in 1871 voor in dezelfde courant, Hendrik wilde het nagras van drie percelen hooiland verkopen.¹⁰⁹ In 1901 verkocht Z.B. Bakker een perceel uitmuntend buitendijks hooiland voor 3020 gulden.¹¹⁰ Een perceel hooi- en rietland in Groot Cellemuiden werd in 1908 verkocht voor 1845 gulden.¹¹¹ J. H. Bakker wilde zijn perceel met 'uimtuntend buitendijks hooiland' in 1932 graag verkopen¹¹² en in 1937 wilde meester J.A.M. van Oorschot zijn hooiland genaamd 'Jan Hagenstukje' graag voor een periode van twee jaar verhuren.¹¹³ In 1939 bood J.H. Bakker het gras van één van zijn hooilanden te koop aan.¹¹⁴

¹⁰⁷ Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 11 mei 1893.

¹⁰⁸ Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 5 mei 1880, 16 mei 1881, 12 mei 1882, 18 mei 1888, 6 mei 1892.

¹⁰⁹ Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 25 augustus 1871.

¹¹⁰ Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 26 april 1901.

¹¹¹ Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 7 januari 1908.

¹¹² Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 25 februari 1932.

¹¹³ Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 11 maart 1937.

¹¹⁴ Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 11 mei 1939.

Interview met melkveehouder Albert Tuin

Albert Tuin (65 jaar) woont sinds zijn geboorte al in de boerderij achter de dijk tussen Genemuiden en Cellemuiden. De familie boert al sinds 1906 in Cellemuiden. Hij heeft in totaal 60 hectare weiland, waarvan er 50 hectare in Groot Cellemuiden ligt. Daarmee is hij de grootste grondbezitter in de polder. Al deze percelen heeft hij in eigen eigendom. Staatsbosbeheer heeft ook twee percelen in de polder. Alle percelen zijn in de zomer droog genoeg om zijn koeien op te laten weiden. Hij is erg te spreken over de bemaling. Er wordt tegenwoordig meer bemaald waardoor het water snel weg loopt. Albert Tuin is daarnaast erg tevreden over de hoeveelheid gras die er van het land komt. Er komt volgens hem meer gras af dan van de meeste percelen in de polder Mastenbroek. Hij vermoedt dat dit komt omdat de kleilaag in Groot Cellemuiden overal minstens 1,5 meter dik is, terwijl je in Mastenbroek al veel eerder op het veen stuit. Albert Tuin heeft precies genoeg hectare grasland om zijn 120 volwassen koeien en 60 jongvee te voeren. Vroeger sloeg hij het hooi op in de hooischuur naast zijn huis, maar tegenwoordig kuult hij al het gras in. De hooischuur is gebouwd in 1947, maar begint te vervallen. Aangezien hij geen noodzaak meer ziet in het opknappen, is hij van plan om de schuur af te breken. Het gras wordt immers ingekuult. Hoewel zijn kuil aardig vol ligt op het moment van interviewen (13 november 2017), houdt hij na de winter waarschijnlijk niet veel over. Daarnaast levert hooiverkoop nauwelijks wat op volgens Albert Tuin. Het onderhouden van het gras op de dijk is altijd al een taak van de boeren zelf geweest. Albert Tuin moet er voor zorgen dat de delen van de dijk die aan zijn perceel grenzen gemaaid worden. Hij schat de leeftijd van de dijk op minstens 500 jaar, maar hij weet niet of er eventueel bronnen zijn die dat kunnen bevestigen. Hij weet wel een hoop veldnamen op te noemen die niet op de topografische kaarten staan: De Dorheid, Fonkert, Vosjes, Buitenhoeken, Hofmans, Tjaapie, De Hondjes, Akkermaat en Bolkamp. De meeste van deze veldnamen verwijzen vermoedelijk naar personen, maar Albert Tuin weet niet hoe de percelen aan hun naam komen. De namen 'Hondjes' en 'Akkermaat' zouden ook naar de grootte vernoemd kunnen zijn. In de oude krantenartikelen komt 'De Buitenhoek' ook voor. Daarnaast worden de percelen 'Jan Hagenstukje', 'Tan Hagenstukje', 'Hekkemaat' en 'Het Juffertje' genoemd in regionale kranten. Van het verdiepte perceel is in de jaren twintig van de vorige eeuw zo'n 70 centimeter klei afgegraven: *"Mijn moeder heeft me er wel eens over verteld, ze gebruikten de klei om de dijken van de Polder Mastenbroek te verstevigen."* Albert Tuin wist ook dat er vroeger bebouwing was in het midden van de polder: *'Bij de ruilverkaveling kwamen we stenen tegen en we ontdekten dat die bebouwing op een klein zandkopje heeft gelegen.'* Albert Tuin vermoedt dat de boeren rond 1840 hun boerderijen hebben verlaten. *'De Afsluitdijk lag er in die tijd nog niet, waardoor bij hoogwater het water in de Zuiderzee en in Het Zwarte Water erg hoog kon komen te staan, waarschijnlijk waren de boeren weggetrokken vanwege de kans op overstroming.'*

Figuur 2.19: Het boerenhuis van Albert Tuin, gebouwd tegen de zeedijk van de polder Mastenbroek, bij het gehucht Cellemuiden. Links de hooischuur van Albert Tuin uit 1947.

2.5 Conclusie

Het onderzoeksgebied ‘Het Zwarte Water’ toont veel gelijkenissen met het rivierkleilandschap zoals beschreven in het boek van Barends. Direct langs het Zwarte Water bevinden zich wat hogere ruggen (oeverwallen) en iets verder landinwaarts treft men (kom)kleigebieden aan.¹¹⁵ Men vermoedt dat er aan het begin van de Middeleeuwen sprake was van ooi- en broekbos, hier zouden ook de bostoponiemen Hasselt, Holten en Streukel mee verklaard kunnen worden.¹¹⁶ De uiterwaarden bestaan uit rietland en hooiland. Aan de oostkant van het Zwarte Water, achter de dijken, anderhalve kilometer landinwaarts, treft men ook grote laaggelegen waard- en weideveengebieden aan. Zowel de kleigebieden als de veengebieden bestaan nu nog steeds voornamelijk uit graslanden. De eerste bewoning bevond zich op de hogere delen in het landschap: de rivierduinen en de dekzandruggen. Zo ontstonden de plaatsen Hasselt, Zwartewatersklooster, Genne, Holten en Streukel. De plaatsen konden zich de afgelopen eeuwen ontwikkelen vanwege hun gunstige ligging aan het Zwarte Water en in de nabijheid van de Zuiderzee. Het gehucht bij de dam tussen het Meppelerdiep en het Zwarte Water ontwikkelde zich tot het schippersdorp Zwartsluis, met 7000 passerende schepen per jaar rond 1800.¹¹⁷ Het grondgebruik in het onderzoeksgebied veranderde de afgelopen tweehonderd jaar nauwelijks. Het merendeel van de percelen was grasland, het enige bouwlandcomplex in de regio lag op de dekzandrug: de es van Streukel. Tegenwoordig zijn veel van de percelen in het onderzoeksgebied nog steeds grasland, echter de bemaling is beter geworden, waardoor veel hooilandpercelen ook gebruikt kunnen worden als weiland. Uit de analyse van de belastingtarieven van 1832 blijkt dat de hooilanden langs het Zwarte Water - de zogeheten buitenlanden - veel duurder zijn dan de hooilanden van de binnenlanden. Het voornaamste verschil tussen de binnen- en buitenlanden is dat de buitenlanden een kleibodem hebben, terwijl de binnenlanden een veenbodem hebben. Tevens zijn de percelen in de uiterwaarden van het Zwarte Water een stuk beter ontwaterd en ligt het grondwaterpeil lager dan in de veengebieden. De hooilanden op de kleigebieden zijn kwalitatief dus een stuk beter. Op de bodemkaart worden de percelen langs het Zwarte Water geclassificeerd als polder-, drecht- en nesvaaggronden en de percelen in de binnenlanden als waard- en weideveengronden. Bijna 30% van de percelen in het onderzoeksgebied was in 1832 hooiland, 20% was toen grasland. Driekwart van het hooiland was toen in handen van boeren uit het onderzoeksgebied. De rest van de hooilanden was in 1832 in handen van particulieren buiten het onderzoeksgebied (15%) of van instellingen binnen (8%) of buiten (4%) het onderzoeksgebied. Uit krantenartikelen valt op te maken dat een deel van het hooi in de 19^e en 20^e eeuw verhandeld werd. Tegenwoordig levert hooiverkoop nauwelijks nog iets op, maar toch zijn er nog boeren die hun overvloedige hooi verkopen.

¹¹⁵ Barends et al. 2010, 115.

¹¹⁶ Mooijweer & Coster 2003, 12. ; Moerman 1956, 149. ; Moerman 1956, 102.

¹¹⁷ Ten Hove 1991, 79.

Hoofdstuk 3 – Hooilanden in het onderzoeksgebied De Olde Maten

De Olde Maten: Een slagenlandschap met zeer smalle verkaveling en elzensingels. De foto is richting het zuiden gemaakt, in de rechterbovenhoek is een bocht van het Zwarte Water te zien en de bosschages rechts zijn de eendenkooien van het Zwartwatersklooster.

3.1 Inleiding – De Olde Maten

Het landschap van *De Olde Maten* wordt sterk bepaald door de bodem en de vroegere ontginningen in het gebied. Het onderzoeksgebied maakt deel uit van de middeleeuwse hoogveenontginningen van Staphorst en Rouveen. De basis van deze ontginningen lag bij het Zwarte Water en het Meppelerdiep. Het gehele veengebied wordt tegenwoordig Staphorsterveld genoemd. De middeleeuwse ontginning en de 19-eeuwse vervening heeft heel veel invloed gehad op het landschap.¹¹⁸ De ontelbare hoeveelheid evenwijdige sloten langs zeer smalle en lange percelen typeert het landschap. Staatsbosbeheer beheert het natuurgebied ‘Staphorsterveld’ en heeft samen met de stichting Vrienden van de Olde Maten een veldschuur bij Hasselt in de zuidwesthoek van dit gebied in 2005 omgebouwd tot informatiepunt om omwonenden en geïnteresseerden te informeren.¹¹⁹ In 2014 is Staatsbosbeheer begonnen met het herinrichten van een deel van de Olde Maten.¹²⁰ Na de ontginning en vervening zorgt deze derde grote ingreep ervoor dat het gebied weer deels zijn ‘oorspronkelijke’ moerassige karakter terugkrijgt.

Figuur 3.1: Begrenzing van het onderzoeksgebied ‘De Olde Maten’ met rode lijn aangegeven op een topografische kaart daterend uit 2017.

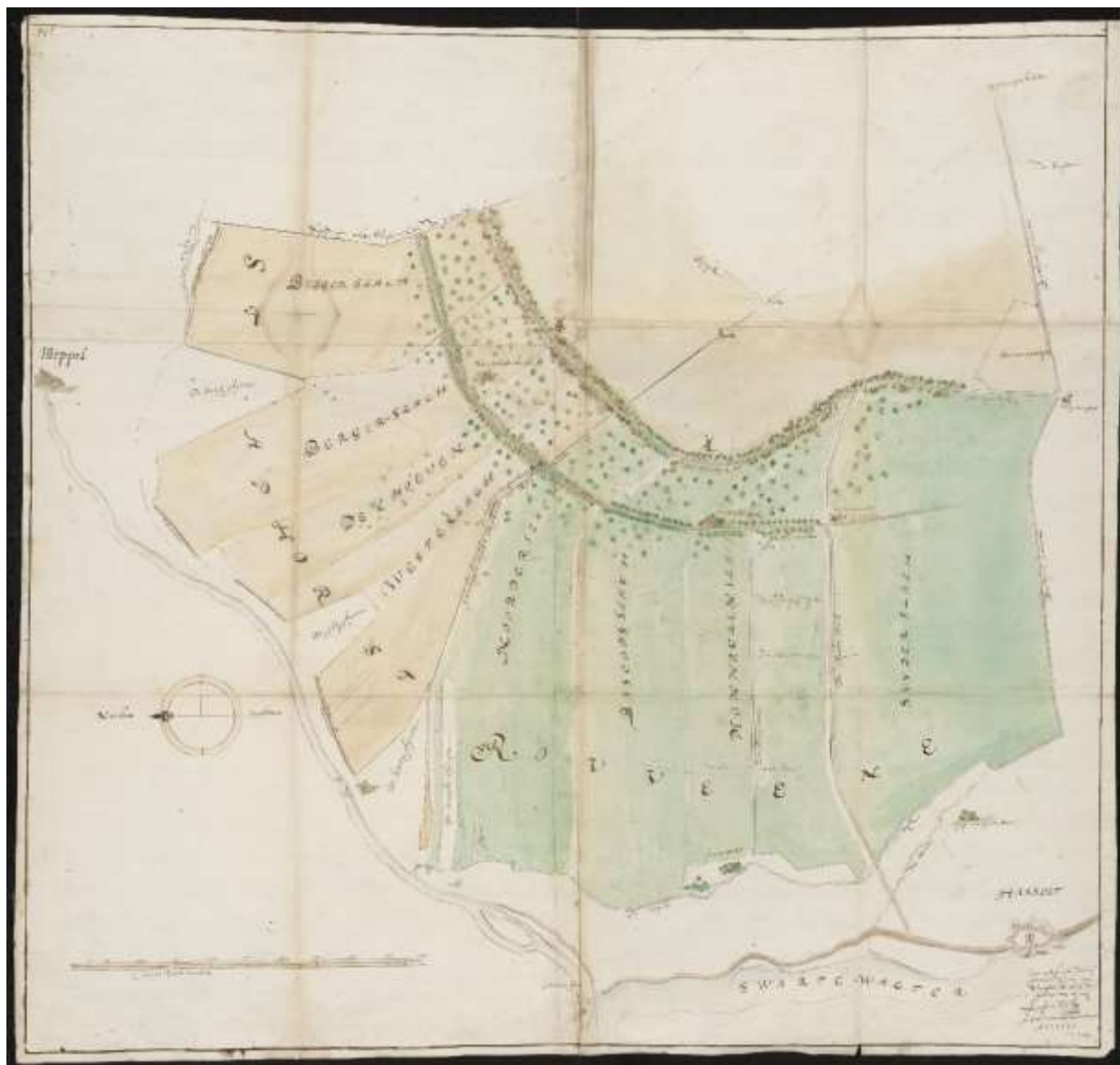
¹¹⁸ Gloerich 2006, 11.

¹¹⁹ Gloerich 2006, 5.

¹²⁰ De Veldschuur 2014, via <http://veldschuur.net/informatie/>

Begrenzing van het onderzoeksgebied ‘De Olde Maten’

In de 19^e eeuw waren er nog nauwelijks wegen in de Olde Maten, maar om het onderzoek behapbaar te maken en grenzen te stellen is er deels voor gekozen om administratieve grenzen te gebruiken. De minuutplans van 1832 zijn gebruikt om het onderzoeksgebied meer precies te bepalen. De secties K, M, N en O van de kadastrale gemeente Staphorst vormen samen het onderzoeksgebied. De noordgrens van het gebied wordt bepaald door de percelen die destijds van de familie Krabbe uit Staphorst waren. Zij bezaten ook de eendenkooi genaamd ‘Krabbenkooi’ die de uiterste noordwesthoek van het onderzoeksgebied vormt. De sloot Stadswijk vormt de westgrens van het onderzoeksgebied. De zuidgrens van het onderzoeksgebied ligt bij de waterloop ‘De Poepenstouwe’ en meer oostwaarts bij de Dedemsvaart. De oostgrens is bepaald door de Maatsloot. Tegenwoordig ligt daar de Klaas Kloosterweg langs.

Figuur 3.2: Deze kaart uit 1635 van Ghysbert Sasse toont welke slagen er bij Rouveen horen (groen) en welke slagen er bij Staphorst (geel) horen. Daarnaast zijn de wijken (sloten), kerken, het veermanshuis en verschillende omliggende plaatsten ingetekend.

Figuur 3.3: Eén van de vele smalle percelen van de Olde Maten met grasland. De foto is gemaakt vanaf de Zwartewaterskloosterweg richting het oosten. Vanaf daar is heel in de verte (5 kilometer) Rouveen te zien. De bosschage was een boksloot en Staatsbosbeheer probeert natuur (voornamelijk zwarte els) weer terug te laten komen in de Olde Maten.

3.2 Het landschap van de Olde Maten

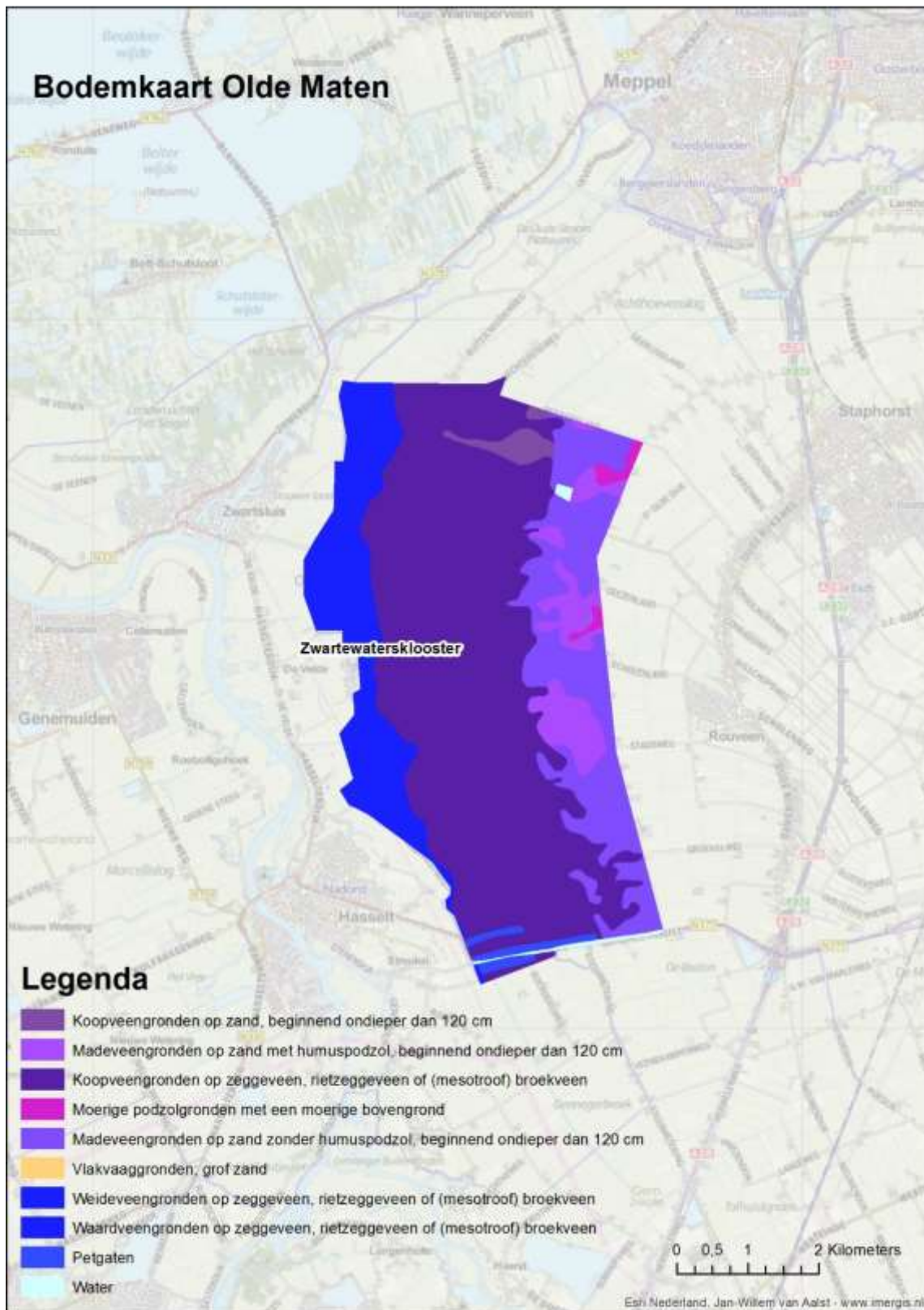
Fysische geografie

Het landschap van de Olde Maten is op het eerste gezicht een vrij uniform landschap. De geomorfologische kaart toont ons bijvoorbeeld enkel een ontgonnen veenvlakte (2M46). De bodemkaart heeft iets meer variatie (figuur 3.4). Het hele gebied tussen Zwartewatersklooster en Staphorst/Rouveen was tot ver in de middeleeuwen een hoogveenkoepel, dat wil zeggen een opbollend veengebied van enkele meters dik en enkele kilometers doorsnede. In het oosten lag dit hoogveenpakket op een ondergrond van Pleistoceen zand en in het westen rustte het op laagveen.¹²¹ Het pakket met hoogveen liep naar het westen toe dunner uit. Het geheel vormde een oligotrofe veentop met een eutrofe ondergrond op een helling van Pleistoceen zand.¹²² In het relatief laaggelegen westelijke deel met een hoog grondwaterpeil kon gemakkelijk laagveen van riet en zegge worden gevormd. In de Middeleeuwen was er in het westelijke gebied nog sprake van akkerland. Tegenwoordig is het uitsluitend een graslandgebied op laagveen.¹²³

¹²¹ Gloerich 2006, 11.

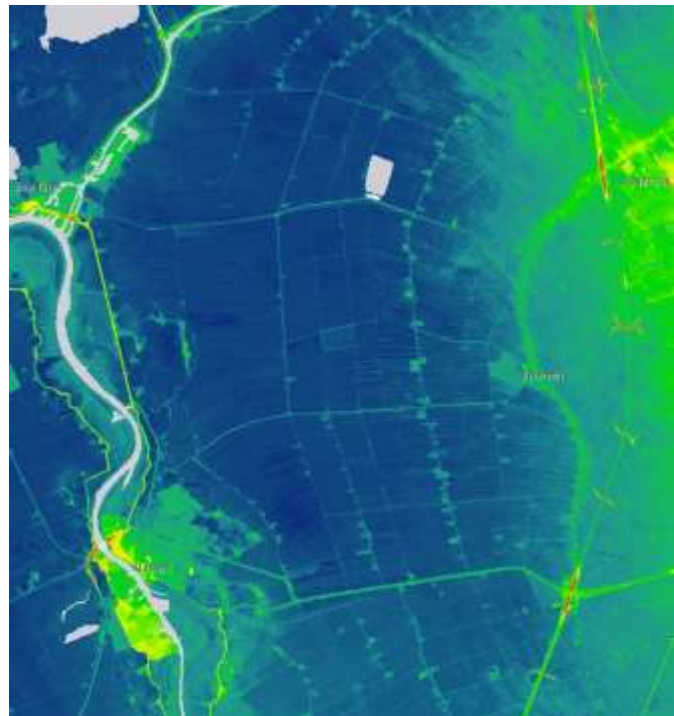
¹²² De Bont 2009, 101.

¹²³ Gloerich 2006, 12.

Figuur 3.4: De bodemkaart van het onderzoeksgebied geeft weer dat het gehele gebied bestaat uit veen(achtige) gronden. Het westelijke deel van het gebied bestaat uit een dikkere veenlaag dan het oosten. De bodemkaart geeft namelijk aan dat in het oosten podzolgronden en veen op zand voorkomen.

De bodemkaart, hoogtekaart en de geomorfologische kaart geven een vrij eenduidig beeld: het hele gebied ligt laag, is venig en heeft een hoog grondwaterpeil (grondwatertrap IIb). Vanaf het Zwarte Water richting het oosten is de bodem geleidelijk aan meer zandig. De bodemtypes vanaf het westen naar het oosten toe betreffen respectievelijk weideveengronden (op veen), koopveengronden (op veen) en madeveengronden (op zand). Gezien het een glijdende schaal betreft, is ervoor gekozen om het onderzoeksgebied van de Olde Maten niet verder op te splitsen in verschillende fysisch geografische regio's.

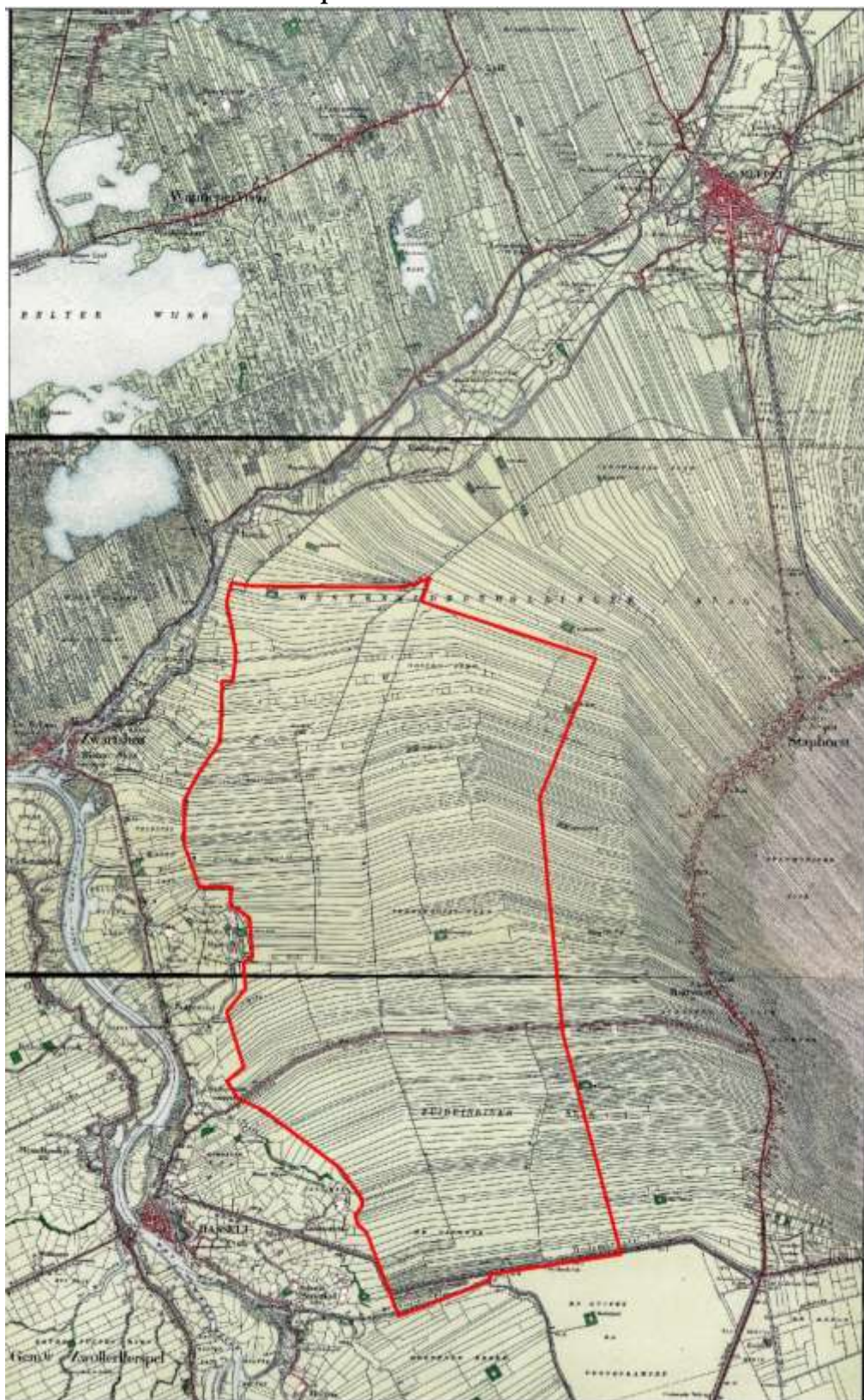
Figuur 3.5 (links): De geomorfologische kaart van het onderzoeksgebied geeft weer dat het gehele gebied van de Olde Maten bestaat uit een ontgonnen veenvlakte. In het oosten (donkergeel) is er sprake van een dekzandruggetje en in het noordwesten wordt er nog een stukje geclassificeerd als rivierkom (van het Meppelerdiep). Het roze vlakje geeft een storthoop aan en betreft een oude eendenkooi van het Zwartewatersklooster.

Figuur 3.6 (rechts): De ontgonnen veenvlakte loopt naar het oosten toe een heel klein beetje op: Van 70 centimeter beneden NAP in het westen naar 50 centimeter beneden NAP in het oosten. De voormalige kloosterkooi is iets (10 centimeter) hoger dan de omliggende graslanden en het dekzandruggetje ligt ook iets hoger (-30cm NAP).

In de toelichting op de bodemkaarten wordt gesproken van 'zeer geringe hoogteverschillen'.¹²⁴ Figuur 3.6 illustreert dat ook: Het hele gebied tussen het Zwarte Water en Staphorst/Rouveen toont dezelfde blauwe kleur. De wegen, dijken en bewoning springen er duidelijk uit. Wat opvalt is de grijze vlek in het noorden van het gebied, dit betreft een grote waterplas die ontstaan is na zandafgraving.

¹²⁴ Kuijer en Rosing 1994, 24.

Historisch cultuurlandschap

Figuur 3.7: Omvang van studiegebied de Olde Maten afgebeeld op de Bonnekaart van omstreeks 1900.

Ontginnings- en bewoningsgeschiedenis

‘Olde Maten’ betekent ‘oud hooiland’. Maten is een afgeleide van made, wat een andere naam is voor hooiland.¹²⁵ Echter, de naamgeving van het gebied gaat misschien wel verder terug dan het moment waarop de hooiwinning een rol speelde. Het toponiem ‘made’ is afgeleid van het Indo-Germaanse woord ‘mad’ dat ‘nat, doordrenkt of overstroomd’ betekent.¹²⁶ Het soort toponiemen dat men tegenkomt in de Olde Maten vertelt veel over het soort landschap. In het gebied tref je namelijk van zuid naar noord: de Zuiderslag, de Monnikenslag, de Bisschopsslag, de Noorderslag en de Westerslag. Verder naar het noorden toe treft men nog drie slagen: de acht hoevenslag, de Bergerslag en de Bulgerslag, deze drie slagen vallen buiten het gebied van de Olde Maten, maar wel in het totale Staphorsterveld. Het landschap van de Olde Maten is een slagenlandschap. Dit wil zeggen dat de ontginning in verschillende slagen gebeurd is. De ontginning van het veen is in de twaalfde eeuw gestart vanaf de oostoever van het Zwarte Water en vanaf de zuidoever van het Meppelerdiep.¹²⁷ Dit verklaart waarom de percelering in een soort knik loopt (figuur 3.7): de agrarische ontginning kwam van twee kanten. De ontginning werkte met het ‘recht van opstrek’. Ontginners maakten sloten die haaks stonden op de rivier, zodat ze het veen konden ontwateren. Ze legden aan de achterkant van hun perceel een dijk aan. Deze dijk werd leidijk genoemd en moest geplaatst worden omdat het veen achter de ontgonnen percelen hoger lag dan de ontgonnen percelen zelf. De leidijk hield het water uit het hogergelegen veen tegen.¹²⁸ Aan de zijkanten van de slagen werden ontwateringssloten gegraven, deze moesten water uit het hoger gelegen veen afwateren.¹²⁹ Op deze manier ontstonden de Stadsweg en de Stadswegsloot, de Kloosterzielstreng, de Olde Graven en het Conrad Kanaal. Het dorp Rouveen is meerdere malen opgeschoven, het dorpje bestond al voordat het Zwartewatersklooster (in 1233) was gesticht. De plaatsnaam Rouveen verklaart het oorspronkelijke landschap ‘rauw/ruw veen’. De bewoners van Rouveen ontgonnen met schenkingen het gebied van de Monnikenslag en gingen vanaf 1241 in de kloosterkapel naar de kerk. In 1282 mochten de bewoners van Rouveen hun eigen kerk bouwen langs de hoofdijk die langs de oostkant van het Zwartewatersklooster lag.¹³⁰ Het noordelijke, Staphorster deel van de ontginning begon vanuit ‘Olde Staphorst’ wat een rivierduintje langs het Meppelerdiep is.¹³¹

¹²⁵ Koppert 2017, 156.

¹²⁶ Spek 2004, 213.

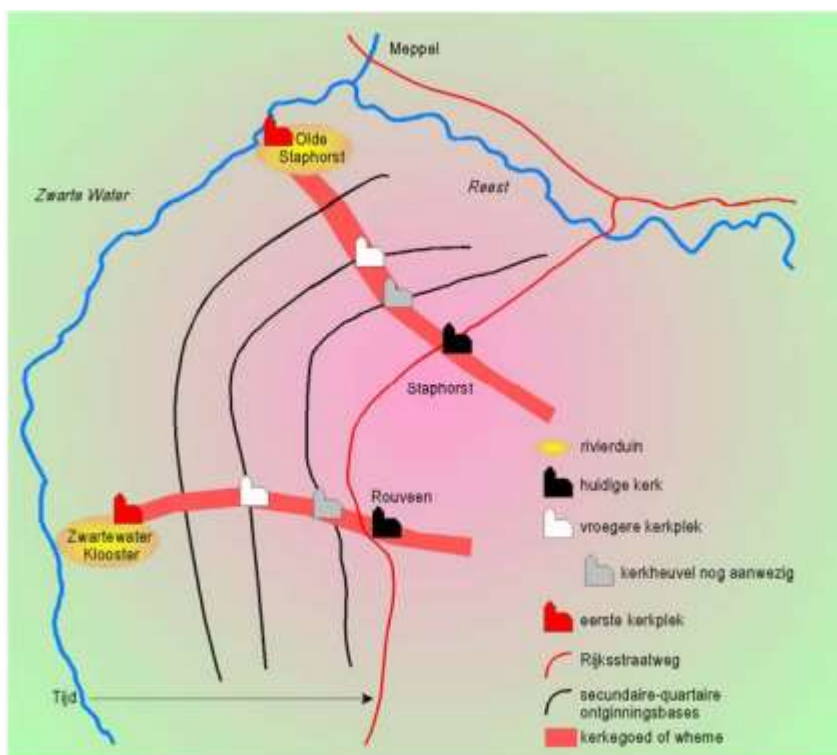
¹²⁷ Gloerich 2006, 12.

¹²⁸ Vervloet 1984, 107.

¹²⁹ Gloerich 2006, 13.

¹³⁰ Gloerich 2006, 14.

¹³¹ De Bont 2009, 174.

Figuur 3.8: De opschuivende ontginning in het Staphorsterveld. Het aantal opschuivingen is indicatief.

Het ontwateren van het veen zorgde ervoor dat het in hoog tempo oxideerde, waardoor er extreme bodemdaling plaatsvond en het gebied te nat werd voor bewoning en akkerbouw. Omdat het gebied bij het Zwarte Water en het huidige Staphorst/Rouveen beide wat hoger lagen dan het centrale deel van het Staphorsterveld, was er in het Staphorsterveld een soort van badkuipeffect. De langgerekte noord-zuidweteringen van de Oude Maatsloot, Rechterensgracht en Nieuwe Sloot die te zien zijn op de topografische kaart (figuur 3.7) zijn gegraven om deze natte badkuip te ontwateren. Nog geen 150 jaar later schoof het dorp naar het oosten toe. In 1400 werd begonnen met de bouw van een nieuwe kerk aan het Olde Padt in het verlengde van de oude kerk. Het dorp Rouveen schoof met de kerk mee naar het oosten toe en de ontginning van het veen ging verder vanaf de nieuwe bewoningsas. Dit opschuiven kerkgoed (wheme) is typerend voor veenontginningen.¹³² Van de kerk uit de vijftiende eeuw zijn er alleen nog resten van het kerkhof te vinden. In 1641 werd de huidige kerk van Rouveen gebouwd.¹³³ Rond dat moment bereikte de ontginning de plek van het huidige Rouveen. Alle oude landbouwgronden in het veengebied hebben nu de functie van hooi- of weiland. De plaatsnamen Staphorst en Rouveen zijn telkens mee geschoven en dat geeft aan dat er op de oudere assen geen huizen zijn blijven staan.¹³⁴ Het huidige dorp Staphorst-Rouveen vormt een kronkel, dit geeft de vorm van de zandrug weer. Toen men bij de ontginning op zand stuitte, bouwde men daar de boerderijen. De boerderijen staan allemaal in dezelfde richting en daarmee kan geconcludeerd worden dat de verkaveling ouder is dan de bewoning.¹³⁵

¹³² De Bont 2009, 166.

¹³³ Van der Kuijl 2013, 11.

¹³⁴ De Bont 2009, 174.

¹³⁵ De Bont 2009, 233.

Erfdeling

De geringe breedte van de percelen valt deels te verklaren door de vele sloten die nodig waren voor het ontwateren, maar ook door erfsysteem dat gebruikt werd. Ieder kind kreeg na het overlijden van het gezinshoofd een gelijk deel van het land. Gezien het land naar het westen toe verslechterde van kwaliteit werden de percelen in de lengte verdeeld. Zo kregen de erfgenamen land van gelijkwaardige kwaliteit. Het leidde tot extreme versnippering van het land, met percelen van 7 meter breed, waardoor boerderijen achter elkaar gebouwd werden, in plaats van langs de hoofdweg. De landverdeling was zo vergaand en familieboedels waren dermate ingewikkeld, dat sommige percelen voor 21/92160e deel bij één persoon behoorden. De ruilverkaveling, die geduurd heeft van 1927 tot 1960, heeft de situatie een stuk verbeterd.¹³⁶

Vervening

De verveningen in de Olde Maten vonden relatief laat plaats, namelijk van 1833 tot 1859.¹³⁷ In het begin van de negentiende eeuw hadden de boeren van Rouveen economisch erg te lijden onder de veepest, de hoge waterstanden en de misoogsten. Vele boeren waren niet in staat de belastingen te betalen en hun bezittingen werden geveild, echter waren er geen geïnteresseerden en werd de provincie Overijssel eigenaar van de boerderijen en landerijen. Rond 1805 bleek er belangstelling te zijn voor vervening van het gebied vanwege opkomende industrie. De boeren, die geen eigenaar meer waren van de “achtereinden hunner landerijen” zagen de grondprijzen stijgen tot wel 300 à 375 gulden per dagmaat.¹³⁸ De boeren verzochten de provincie om hun bezittingen weer terug te krijgen en kregen deze terug mits ze de achterstallige belasting inclusief rente op korte termijn zouden voldoen. Deze vervening was echter van korte duur. De provincie stak namelijk een stokje voor het feit dat ze de bezittingen weer terug hadden gegeven, dit had via de landelijke overheid gemoeten. Naast deze tegenslag kregen de boeren ook nog de watersnood van 1825 te verwerken. De gedeputeerde staten gingen zich vanaf dat moment meer bemoeien met de waterkeringen en waterafvoer in het gebied. Ze stelden de ‘Commissie tot verbetering der waterleidingen in het district tusschen de Dedemsvaart en het Meppelerdiep’ in. Een groot deel van hun onkosten aan waterbouwkundige werken werd gefinancierd met veenretributie.¹³⁹ In 1842 gaat de commissie op in het waterschap 2^e Dijkdistrict van Overijssel.¹⁴⁰ In de hele periode waren er 80 verveners actief. Verveners waren de aannemers die de commissie de retributie moesten betalen en dan een concessie kregen om een genummerde boksloot te mogen vervenen. Een tiental kwam uit Duitsland, de rest kwam allemaal uit de nabijheid (20 kilometer) van het Staphorsterveld.¹⁴¹ Tot 1859 werden er nog grootschalig concessies uitgegeven voor het vervenen. Daarna werd er tot 1870 kleinschalig verveend. In 1870 werd de vervening helemaal verboden omdat de percelen anders te smal zouden worden om nog gebruikt te kunnen worden als hooiland.¹⁴²

¹³⁶ Gloerich 2006, 15.

¹³⁷ Gloerich 2006, 3.

¹³⁸ Gloerich 2006, 17.

¹³⁹ Gloerich 2006, 33.

¹⁴⁰ Gloerich 2006, 37.

¹⁴¹ Gloerich 2006, 96.

¹⁴² Gloerich 2006, 40.

3.3 De hooilanden in 1832

Ligging, belasting en eigendom van de hooilanden

In deze paragraaf zullen de minuutplannen van het Kadaster uit 1832 beschreven worden. In het eerste deel zal beschreven worden waar de hooilanden liggen en in welke verschillende belastingklassen de hooilanden vielen (figuur 3.8). Daarna zal besproken worden welke personen en instanties de hooilanden bezaten (figuur 3.9).

Ligging

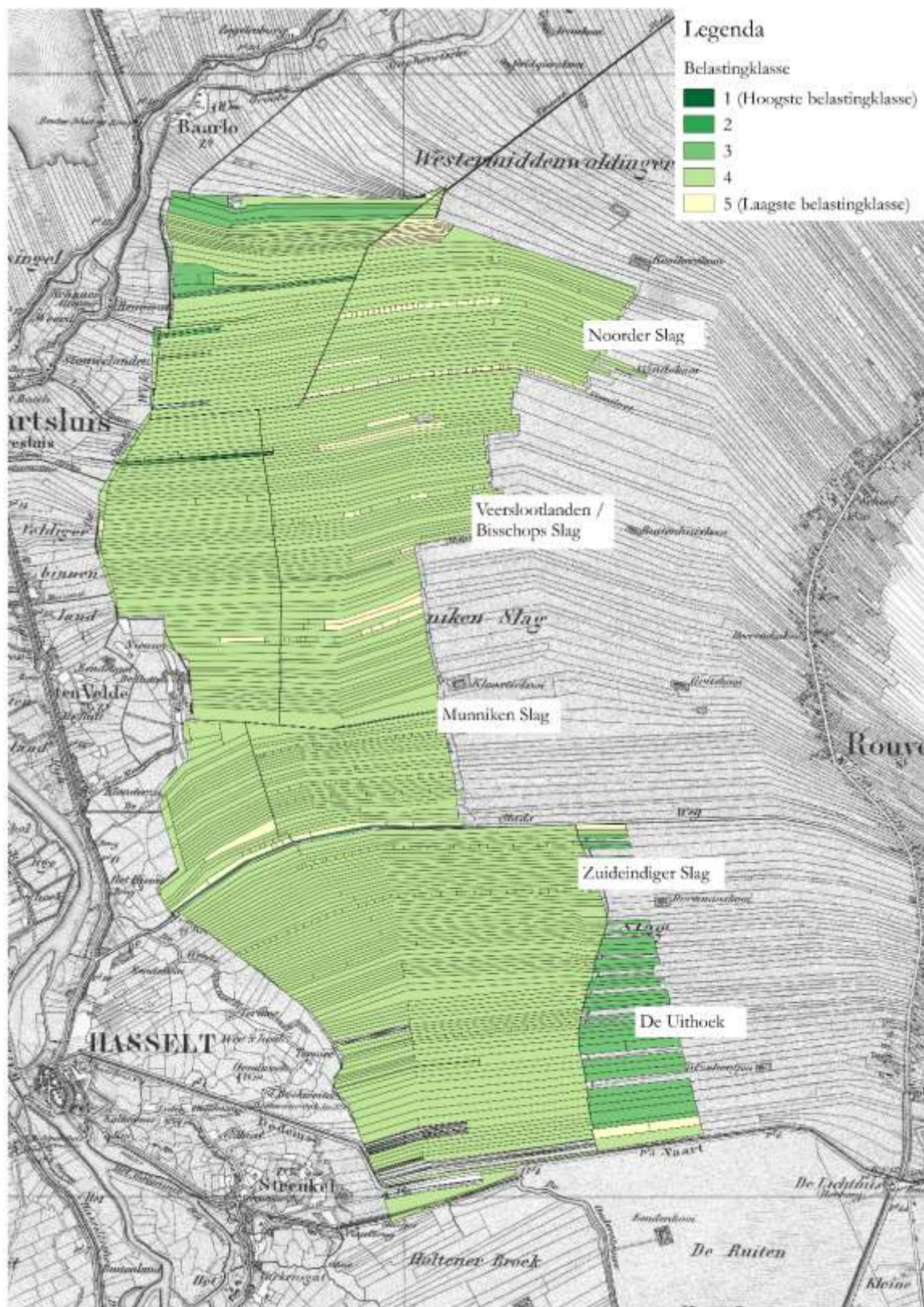
Bijna het volledige onderzoeksgebied van de Olde Maten bestaat uit hooiland. Het hele onderzoeksgebied bestond in 1832 uit 1182 percelen. Van deze percelen werden 880 percelen geclassificeerd als hooiland, dat wil zeggen 74%. De smalle hooilandpercelen sloten op elkaar aan en werden van elkaar gescheiden met dunne slootjes. De overige percelen werden geclassificeerd als water, bos, eendenkooi, weiland, dijk of weg.¹⁴³ Het hooiland is uitgesmeerd over het hele gebied, alleen in het uiterste zuiden treft men iets minder hooiland aan, er bevindt zich daar iets meer bos (figuur 3.8), maar eigenlijk kan er gesteld worden dat het hele gebied één groot hooilandcomplex is en doet het zijn naam ‘de Olde Maten’ eer aan. Naar het oosten toe zijn sommige percelen geclassificeerd als weiland. Deze percelen waren droog genoeg om vee op te laten weiden.

Belastingwaarde

De kaart die weergeeft in welke belastingklasse de hooiland percelen vallen, ziet er nogal eentonig uit (figuur 3.8). Voor hooiland hanteerde het Kadaster vijf verschillende klassen, waarbij de eerste klasse het duurst is en de vijfde klasse het goedkoopst. In het gebied van de Olde Maten vallen 114 percelen in klasse 5 (13%), het gros – 690 percelen – viel in klasse 4 (78%) een kleiner deel in de derde klasse (8%) slechts twee percelen vallen in klasse 2 en één perceel in de duurste klasse, nummer 1. Gezien het grootste deel van de percelen in de goedkoopste hooiklassen, duidt dat erop dat het gebied van relatief slechte kwaliteit was. Het grondwaterpeil in het hele gebied ligt nog altijd vrij hoog (grondwatertrap IIb) en de zure veenbodem was waarschijnlijk ook niet goed voor de hooiproductie. Het valt op dat de duurdere percelen het meest oostelijk liggen. Naar het oosten toe werd de veenlaag namelijk steeds dunner, lagen de percelen een paar centimeter hoger ten opzichte van het NAP en was er minder sprake van wateroverlast.¹⁴⁴ De percelen in het oosten liggen volgens de bodemkaart meer op madeveengronden, terwijl in het westen er sprake is van weide- en koopveengronden. De madeveengronden liggen volgens de bodemkaart op zand en de veengronden in het westen rusten op veen (figuur 3.4).

¹⁴³ Hisgis Overijssel, via www.hisgis.nl

¹⁴⁴ Gloerich 2006, 15.

Figuur 3.9: Ligging en de belastingklasse van alle hooilandpercelen in de Olde Maten van de kadastrale minuutplannen uit 1832 zijn hier in kleur ingetekend op de Topografische Militaire Kaart uit 1850. De niet ingekleurde tot aan Rouveen zijn voornamelijk weiland.

Eigendom

Van de 880 percelen met hooiland in de Olde Maten zijn 745 percelen in handen van particulieren uit het onderzoeksgebied (85%). Deze particulieren hebben volgens het Kadaster in 1832 bijna allemaal het beroep landbouwer of veehouder. Slechts enkele percelen waren in handen van renteniers of mensen met een ander beroep (winkelier, schipper, klompenmaker). Een handjevol percelen was zelfs in bezit van dagloners, wat betekent dat de percelen geen hoge waarde zullen hebben gehad destijds. Wat opvalt is dat de particulieren altijd een hele strook met percelen bezitten, dus als ze in het westen een perceel bezitten, bezitten ze ook de percelen naar het oosten die in het verlengde liggen, dit heeft met de Staphorster manier van erfdeling te maken, waarbij percelen in de lengte gedeeld werden. In 1832 waren 22 percelen in handen van instellingen uit het onderzoeksgebied: de Stad Hasselt en de kerk van Rouveen. De overige 13% (113 percelen) was in handen van particulieren buiten het onderzoeksgebied. De particulieren waren bijna allemaal van adel. Zo had de familie De Vos van Steenwijk 20 percelen, Richard Arnold Ludolphie Nobel 15 percelen en had de veenbaas Willem Jan baron van Dedem 10 percelen in zijn bezit. De adel had alleen percelen in de noordwesthoek van de Olde Maten (figuur 3.10). Dit is de hoek die in de jaren 1833 tot 1859 uitgeveend is om de turf van de percelen te kunnen verhandelen.¹⁴⁵

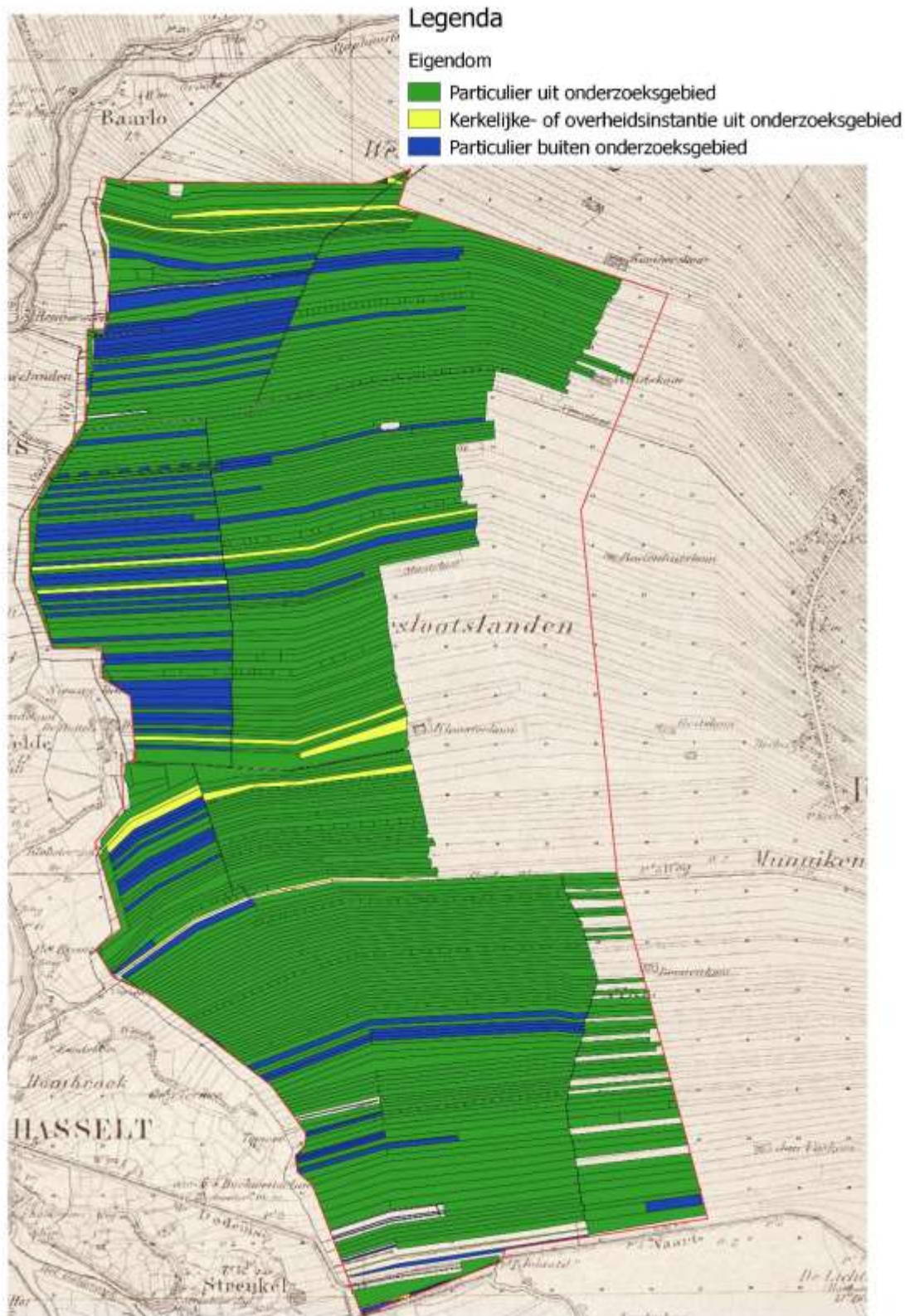
Willem Jan baron van Dedem

Baron van Dedem is vooral bekend van het naar hem vernoemde kanaal: de Dedemsvaart. De schoonvader van Willem Jan had het idee opgevat om een kanaal te graven van Hasselt tot aan de Vecht bij Gramsbergen, zodat het afgegraven turf gemakkelijk vervoerd kon worden. In 1809 werd dit kanaal in opdracht van de baron gegraven. Hij was het neefje van de andere adellijke grootgrondbezitter in het onderzoeksgebied: Reint Hendrik baron Vos van Steenwijk. Zij bezaten meerdere percelen om uiteindelijk te laten uitvenen. Daarnaast heeft baron van Dedem ervoor gezorgd dat er meerdere kalkbranderijen in de omgeving van Zwartsluis en Hasselt kwamen te staan. Daarin werd turf verbrand zodat er gemakkelijk kalk van schelpen gemaakt kon worden en dit weer gebruikt kon worden voor cement en bouw van huizen.¹⁴⁶ In 1870 werd de vervening in de Olde Maten verboden, omdat de percelen dusdanig smal werden en de sloten steeds breder, dat de percelen als hooiland steeds minder waarde hadden.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Gloerich 2006, 71.

¹⁴⁶ Coster 1999, 39.

¹⁴⁷ Gloerich 2006, 17.

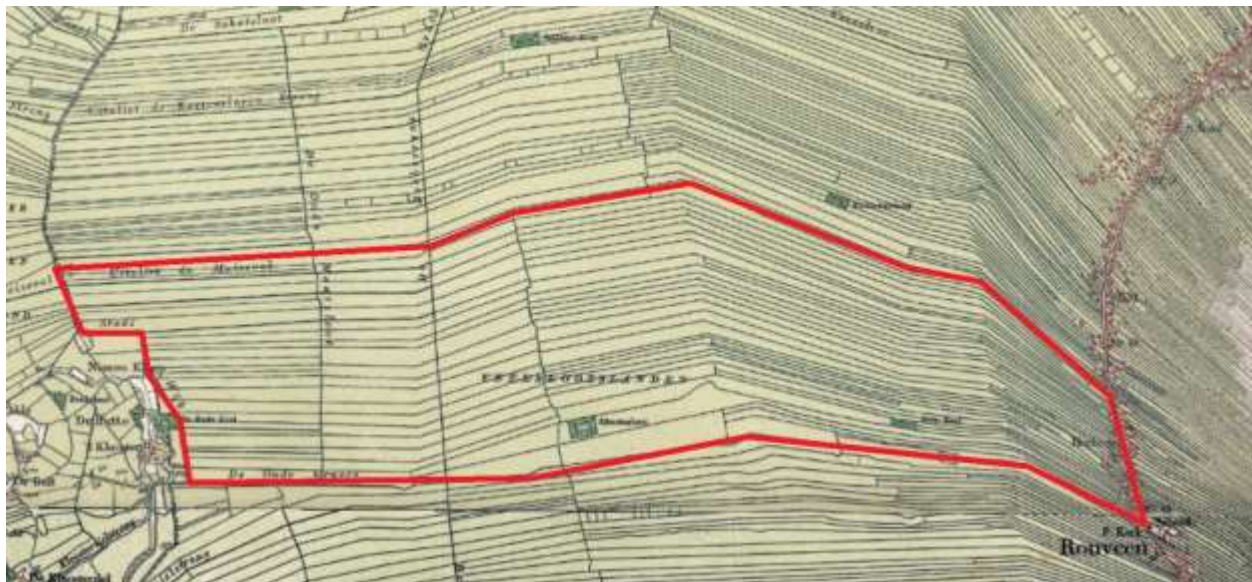
3.4 Detailstudie: de hooilanden van de Bisschopsslag in de 19^e- en 20^e eeuw

Keuze detailgebied: Bisschopsslag

In de komende paragraaf zal de Bisschopsslag nader beschreven worden. In principe waren alle slagen van de Olde Maten geschikt als detailstudie, gezien alle slagen erg op elkaar lijken. In het westen treft men hooiland en naar het oosten toe verbetert de kwaliteit en is er sprake van weiland. Wat de Bisschopsslag het interessantst maakt, is dat de slag als eerste ontgonnen is en dat de percelen van de kerk van Rouveen in deze wijk vallen. De hooilanden van de Bisschopsslag zijn net als alle andere hooilanden in beheer van Staatsbosbeheer en worden nog steeds enkel gebruikt om te hooien. Daarnaast beschikt het Dinoloket over een complete raai met bodemboringen in de Bisschopsslag. Bovendien ligt de Veldschuur van Staatsbosbeheer in deze slag, waardoor voor hen ook interessant is om de Bisschopsslag te bestuderen.

De Bisschopsslag

De Bisschopsslag is een van de slagen van het Staphorsterveld. De slag loopt vanaf het Zwartewatersklooster tot aan het huidige Rouveen. De Bisschopsslag is rond 1240 als eerste slag van de Olde Maten ontgonnen. De bewoners van Rouveen ontvingen van de Bisschop van Utrecht schenkingen om het gebied te kunnen ontginnen, vandaar de naam Bisschopsslag.¹⁴⁸ In 1832 had de slag van noord naar zuid 31 percelen en gemiddeld 4 percelen van west naar oost. De totale oppervlakte van de Bisschopsslag is 7 vierkante kilometer, waarvan in 1832 één derde hooiland en twee derde weiland was. Tegenwoordig valt het deel hooiland onder het beheergebied de Olde Maten van Staatsbosbeheer en wordt het nog steeds enkel als hooiland gebruikt.

Figuur 3.11: De gehele Bisschopsslag aangeven met rood op de Bonnekaart van omstreeks 1910. In de Bisschopsslag bevinden zich de Kloosterkooi, de Gritskooi en de kerk, school en herberg van Rouveen.

¹⁴⁸

Gloerich 2006, 14.

Figuur 3.12: Een recente luchtfoto van de Bisschopsslag, op de foto is te zien dat de gehele slag een grasrijk gebied is. De smalle percelering met bosschages in het westen en de kloosterkooi zijn typerend voor het landschap.

Landschapsopbouw

De landschapsopbouw van de Bisschopsslag verschilt niet met de rest van de Olde Maten. In het westen is de veenlaag dikker en is er sprake van weideveen en koopveen op veen en naar het oosten toe wordt de veenlaag dunner en wordt het madeveen op zand genoemd.¹⁴⁹ De formatie van Nieuwkoop ligt aan het oppervlak en daaronder liggen de formaties van Bostel en Kreftenheye. In het uiterste westen is het maaiveld zo'n 60 centimeter beneden NAP, terwijl in het oosten het maaiveld zo'n 20 centimeter beneden NAP ligt.¹⁵⁰ Het hele gebied valt nagenoeg helemaal in grondwatertrap IIb, alleen in het uiterste oosten, bij het huidige Rouveen, is sprake van grondwatertrap IIIb.¹⁵¹ De groenwaarde geeft de mate van de tint groen aan, waarbij 1 staat voor 100% groen. De groenwaarde van de hooilandpercelen in het westen is 0,3 in december en 0,7 in mei. De weilandpercelen in het oosten hebben een waarde van 0,4 in december en 0,8 in mei.¹⁵²

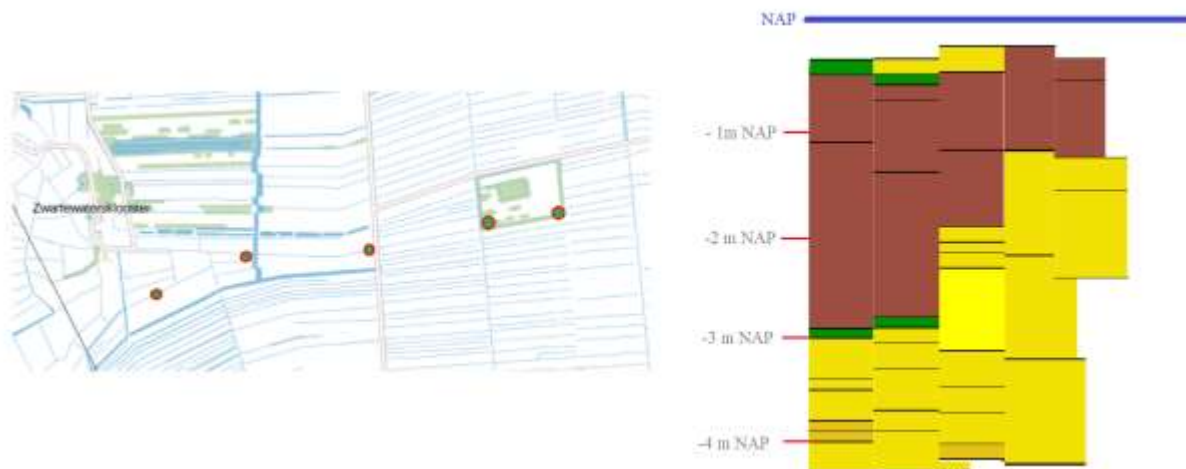
In de ontgonnen veenvlakte (2M46) is er sprake van vele sloten die het gebied ontwateren. Zo wordt elk perceel gescheiden met een sloot en treft men om de acht percelen (van noord naar zuid) een bredere sloot aan. Daarnaast is er voor het uitvenen nog een aantal uitvlieten aangelegd. In de Bisschopsslag bevinden zich uitvliet De Muizenval en de uitvliet langs de Scholenland-weg. In het gebied van de Bisschopsslag treft men ook scheidingssloten, namelijk: Schipgravengracht, Hulpensteingracht, Klaas Kloostergracht, Matengracht, Afschuttingsgracht, Rechtersgracht en de Oude Maatsloot. De Bisschopsslag bestaat uit vele smalle en lange percelen. Ze lopen in een knik, omdat de hoogveenkeupel ook via het Meppelerdiep is ontgonnen, waardoor de ontginningen vanaf de Staphorstse kant die van Rouveen steeds meer naar het zuiden drukten. Vanaf de laatste as tot aan het huidige Rouveen lopen de percelen daarom in een taartpunt. Gezien dit de eerste ontgonnen slag is van het veen dat bij Rouveen hoorde, staat de kerk in deze slag. Van oost naar west treft men in dit kerkgoed (wheme) de kloosterkooi, de begraafplaats van de oude kerk en de huidige kerk van Rouveen.

¹⁴⁹ Alterra: Bodemkaart.

¹⁵⁰ AHN, via www.ahn.nl

¹⁵¹ Alterra: Bodemkaart.

¹⁵² Alterra: Groenindex, via www.groenmonitor.nl/groenindex

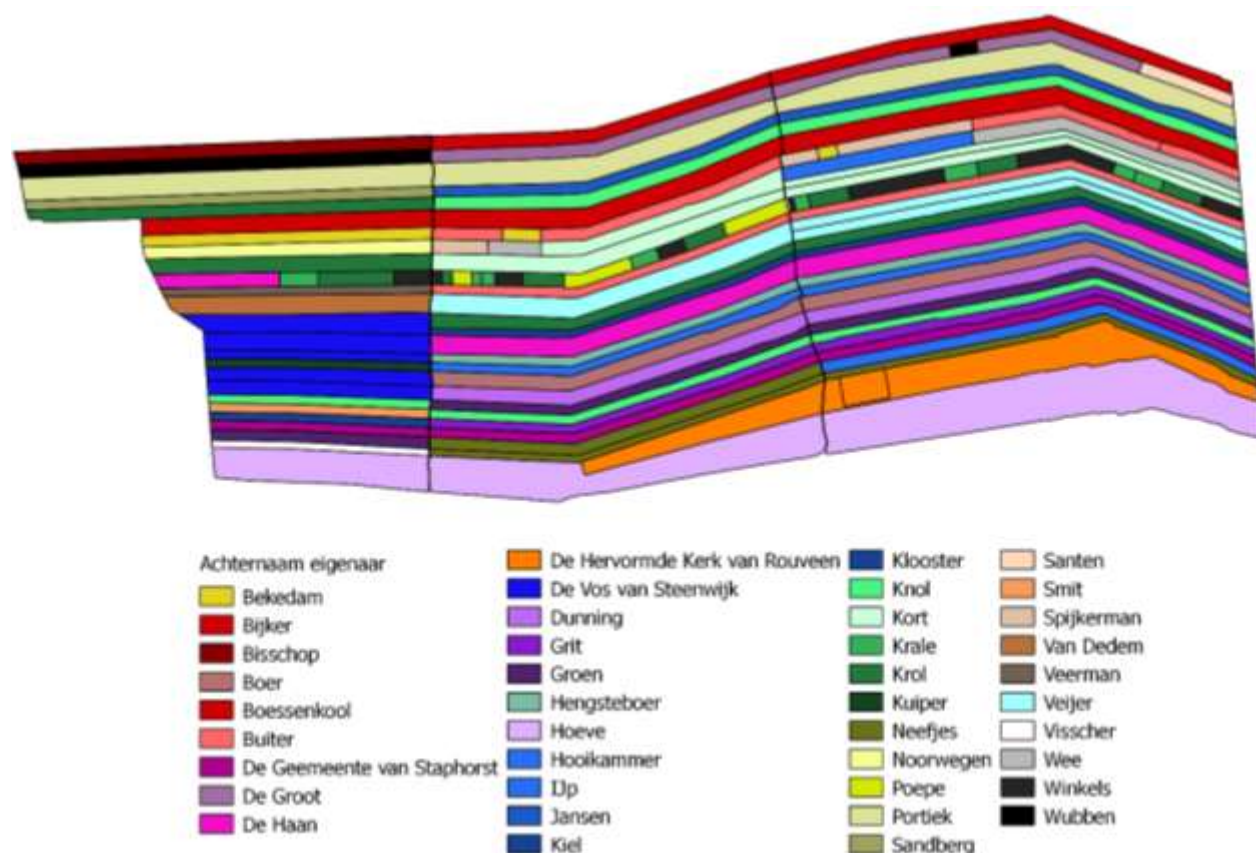

Figuur 3.13: De kaart links toont de locaties van de vijf boringen die geraadpleegd zijn uit het Dinoloket. De meest linker boring in het rechter figuur is de meest westelijk gelegen boring. Klei wordt weergegeven in het groen, veen in het bruin en zand in het geel. Het figuur recht toont het verdunnen van de veenlaag wat betekent dat men bij een boring in het oosten eerder op het dekzand stuit.

Belastingklasse	Voornamelijk hooilandklasse 4 (van 5).
Hoogte (t.o.v. NAP)	Bisschopsslag tussen -60 en -20 cm. Hooilanden tussen -60 en -40 cm.
Geomorfologie	Ontgonnen veenvlakte (2M46).
Bodem	Weideveen op veen. Koopveen op veen. Madeveen op zand.
Grondwatertrap	IIb en IIIb
Ondergrond	Veen met daaronder zand.
Formaties	Nieuwkoop, Boxtel en Kreftenheye.
Groenwaarde	Hooilanden; Laagste: 0.3 en Hoogste: 0.7.

Tabel 3.1: Een schematische weergave van de fysische geografie en de landschapsopbouw van de Bisschopsslag.

Grondbezit in 1832

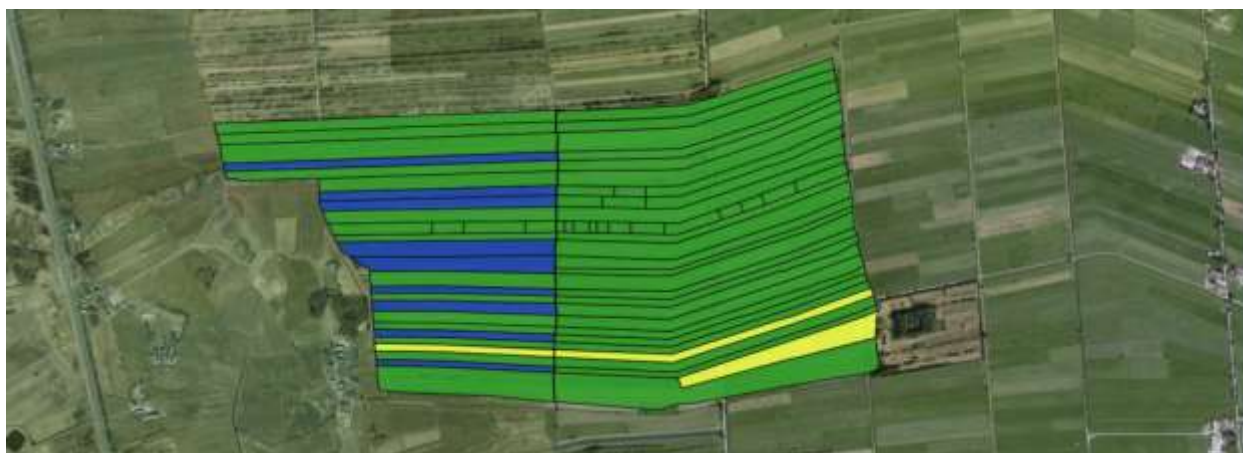

Figuur 3.14: De verdeling van het eigendom van de percelen die deel uitmaken van de Bisschopsslag en in het gebied van de Olde Maten vallen. De kleur geeft weer welke familie eigenaar is van het perceel.

Het valt op dat de bewering van eigendom dat over de gehele lengte van een slag loopt, maar deels juist is. Bij een paar stroken is het inderdaad het geval dat het eigenaarschap geheel van west naar oost loopt, maar het eigenaarschap is het westelijke blok is anders (figuur 3.14). In het westelijke blok is een groot deel van de percelen in handen van Reint Hendrik de Vos van Steenwijk. Het meest westelijke blok is in de jaren 1833 tot 1859 uitgeveend, het is daarom aannemelijk dat de familie de Vos van Steenwijk om die reden de percelen heeft gekocht. Sommige percelen zijn in de breedte nog eens opgedeeld, waardoor je dunne blokjes krijgt zoals in de rij van Winkels, Krale en Krol. Het verder opdelen in lengte was waarschijnlijk niet praktisch en het kwaliteitsverschil was op dat perceel niet groot. Van de 118 percelen zijn er 92 in handen van landbouwers. De overige zijn in handen twee edelen, twee schoenmakers, de scholtus van Staphorst, een winkelier, twee renteniers, een bakker en een kerkbediende (tabel 3.2). Over het algemeen hebben de landbouwers twee of drie percelen in het deel van de Olde Maten en dan ook nog één perceel met weiland in het oostelijk deel van de Bisschopsslag tegen het huidige Rouveen aan. De Hervormde kerk van Rouveen en de gemeente Staphorst hebben ook bezittingen in de Bisschopsslag. De percelen van de kerk van Rouveen liggen in het verlengde van de huidige kerk van Rouveen en de Kloosterkooi is ook in het bezit van de kerk van Rouveen. Het brede perceel van de familie Hoeve heeft waarschijnlijk gediend als zijdwende. Ze lieten het perceel bij de ontginningen bewust onontgonnen waardoor het als een zijgade van het ontginningsblok fungeerde.

Naam	Aantal percelen	Beroep	Woonplaats
Jan Bekedam	1	bakker	Genemuiden
Gerhardus Bekedam	2	landbouwer	Rouveen
Dirk Roelofs Bijker	2	landbouwer	Rouveen
Hendrik Jacobs Bisschop	1		Rouveen
Roelof Boer	2	landbouwer	Rouveen
Hendrik Boessenkool	3	landbouwer	Rouveen
Koop Arends Bouter	6	landbouwer	Rouveen
Hendrik Jans de Groot	3	landbouwer	Staphorst
Klaas Luigje de Haan	1	landbouwer	Rouveen
Jan de Haan	2	landbouwer	Rouveen
Jan Arend Godert de Vos van Steenwijk	1	jonkheer	Vollenhove
Reint Hendrik de Vos van Steenwijk	4	jonkheer	De Wijk
Egbert Dunning	2	landbouwer	Rouveen
Geerlig Grit	2	landbouwer	Rouveen
Roelof Groen	3	schoenmaker	Rouveen
Hendrik Hengsteboer	2	landbouwer	Rouveen
Albert Hoeve	3	landbouwer	Rouveen
Klaas Hooikammer	3	landbouwer	Rouveen
Reint Ijp	1	landbouwer	Rouveen
Lubbert Geert Jansen	2	landbouwer	Rouveen
Pieter Kiel	2	landbouwer	Rouveen
Jan Alberts ten Klooster	1	landbouwer	Zwartsluis
Jan Knol	3	landbouwer	Rouveen
Lucas Knol	2	landbouwer	Rouveen
Jan Kort	3	landbouwer	Rouveen
Barteld Kort	1	landbouwer	Rouveen
Berend Krale	8	landbouwer	Rouveen
Geerlig Krol	11	landbouwer	Rouveen
Klaas Arends Kuiper	1	landbouwer	Rouveen
Wicher Neefjes	2	landbouwer	Rouveen
Cornelis Noorwegen	1	winkelier	Genemuiden
Hendrik Arends Poepe	3	landbouwer	Rouveen
Jan Portiek	3	landbouwer	Rouveen
Albertus Sandberg	1	lid van GS Overijssel	Zwolle
Jan Kees van Santen	1	landbouwer	Rouveen
Jan Egberts Spijkerman	3	schoenmaker	Rouveen
Willem Jan van Dedem	1	jonkheer	Vollenhove
Harm Veerman	1	landbouwer	Rouveen
Jan Alberts Veijer	3	landbouwer	Rouveen
Jan Helmigs Visscher	1	kalkbrander	Genemuiden
Harm Berends ter Wee	2	landbouwer	Rouveen
Jans Winkels	8	landbouwer	Rouveen
Frederik Allart Ebbinge Wubben	2	scholtus der gemeente Stapl	Staphorst
De Hervormde Kerk van Rouveen	3		
De Gemeente van Staphorst	3		

Tabel 3.2: De eigenaren van 1832 van de percelen in het deel van de Olde Maten in de Bisschopsslag en hun beroep.

Figuur 3.15: De gekleurde vlakken zijn alle percelen in de Bisschopsslag die in 1832 door het Kadaster werden geclassificeerd als hooiland. De groene percelen zijn in handen van particulieren uit de buurt van de Bisschopsslag, de blauwe percelen zijn in handen van particulieren die buiten het onderzoeksgebied wonen en de percelen vermoedelijk in bezit hadden vanwege voorgenomen verveningen. De gele percelen zijn in handen van de kerk van Rouveen en de gemeente Staphorst.

Historische gegevens over hooilanden

Geschreven bronnen over de hooilanden treft men met name aan in kranten. Hierin werden vaak aankondigingen gedaan van hooilandpercelen die aanstaande publiekelijk geveild zullen worden. Eén van de oudste aankondigen van zo'n veiling is die uit de krant van 1823 waarin twee percelen hooiland te koop aangeboden werden, te weten een hooiland van 2,5 bunder en een perceel hooiland van 5 bunder.¹⁵³ In het familiearchief van de familie Van Dedem bevindt zich verder een akte van verkoop van twee percelen hooiland in 1859, dit is het laatste jaar van de vervening van de Olde Maten. Vermoedelijk wilde baron van Dedem om die reden zijn percelen verkopen.¹⁵⁴ Het complexe systeem van erfdeling dat gehanteerd wordt in de gemeente Staphorst leidt af en toe tot eigendoms kwesties. Eén van de grootste kwesties was die over het boerenerf 'de Mele'. De landbouwers uit Rouveen waren het niet eens met de verkoop van de Mele, gezien verscheidene landbouwers eigendom en recht van beweiding vermeenden te hebben. De landbouwers van Rouveen grepen hun hooivork en de hele oproer moest getemperd worden met de rijksveldwachter en vijftig man bewapende militie uit Zwolle.¹⁵⁵

Dat het hooien destijds niet zonder gevaar was, werd duidelijk uit het bericht in de Volksvriend waarin in 1900 een bericht verschijnt over een twintigjarige boerendochter die in augustus 1900 in een hooiland aan de gevolgen van een zonnesteek overleed.¹⁵⁶

Een ander historisch feit gaat over een ziekte in augustus 1925 met diarree en veelvuldig overgeven. Men denkt eerst dat dit het gevolg is van het zware werk en het veelvuldig drinken van water tijdens

¹⁵³ Overijsselsche Courant, 15 augustus 1823.

¹⁵⁴ HCO, toegangsnummer 1447.5 inventarisnummer 91.

¹⁵⁵ De Sheboygan Nieuwsbode, 15 juni 1859.

¹⁵⁶ De Volksvriend, 23 augustus 1900.

het hooien, maar het blijkt een uitbraak van dysenterie in Rouveen te zijn. Het nieuwsfeit van Rouveen haalt zelfs de kranten in Nederlands-Indië.¹⁵⁷

Rondtoer door de Olde Maten met Jouk Huisman en Johannes ten Klooster

Jouk Huisman is de gebiedskenner en voorzitter van de stichting Vrienden van de Oldematen en toonde samen met Johannes ten Klooster, een bewoner van het gehucht Zwartewatersklooster, het gebied van de Olde Maten. Ze vertelden dat er een plek moest komen voor de gestorven ridders van de slag bij Ane (1227). De rivierduin langs het Zwarte Water leek een geschikte plek voor het begraven van de gestorven ridders van de bisschop. De ridders zouden dan hoog en droog genoeg liggen en toch een plek langs de uitloper van de Vecht kunnen krijgen. *“Het nonnenklooster werd zes jaar later gesticht en het verhaal gaat dat zij dagelijks de namen van de gestorven ridders moesten opnoemen.”* aldus Johannes ten Klooster. Het Zwartewatersklooster zou in die tijd wellicht nog een haventje gehad hebben. In diezelfde eeuw werd er begonnen met het ontginnen van de eerste stukjes van het Staphorsterveld. Zo is het Rouveen op haar huidige plek terecht gekomen. Het dorp is meerdere malen verplaatst. Elk perceel tot het volgende blok is een *kwartiergaans* lang, dat betekent dat de percelen een lengte hebben van de afstand die je in een kwartier kunt lopen. De kerk van Rouveen is iedere keer meegeschoven met het dorp. In het verlengde van de huidige kerk van Rouveen tref je nog de resten van de oude begraafplaats. *“We gaan misschien nog een klokkenstoel bouwen op de begraafplaats om de plek van de oude kerk aan te geven.”* Vertelde Jouk Huisman.

Hij gaf aan dat het gebied van de Olde Maten altijd al een nat gebied was. Volgens hem kwam er ook nog extra kwelwater onder de stuwwal van de lijn Texel-Coevorden door. Eenden zouden dit water erg aantrekkelijk vinden en het kwelwater bevroor niet snel en dat verklaarde volgens Jouk Huisman de aanwezigheid van de vele eendenkooien in het Staphorsterveld. In de negentiende eeuw is het westelijk deel van de Olde Maten uitgeveend en werden er vele strengen, grachten en bloksloten uitgegraven en daarmee werd een deel van het overtollige water afgevoerd naar het Zwarte Water. Over de boksloten werd het turf in bokken (veenschepen) vervoerd (figuur 3.15). De Hannekemaaiers, seizoenwerkers uit Duitsland, hielpen ook mee met deze vervening. Dit kwam ook naar voren in het werk van Gloerich: Hij vermeldt dat 12% van de veenarbeiders van Duitse afkomst was.¹⁵⁸ *“Toen de westelijke percelen van de Olde Maten uitgeveend waren, waren alle percelen erg dun en de boksloten erg breed. Boeren gebruikten de bokken toen om bij hun hooilanden te komen en hooi te vervoeren. In de winter, wanneer alles bevroren was, kon je in de Olde Maten goed schaatsen. De vele sloten, grachtjes en stroompjes maakten dat je eindeloos ver kon schaatsen.”* herinnert Jouk Huisman zich. Tegenwoordig wordt het gebied van de Olde Maten door Staatsbosbeheer en de Agrarische Natuurvereniging Horst en Maten beheerd. De Agrarische Natuurvereniging regelt de pachtregeling met de boeren. Boeren mogen tweemaal per jaar hooien en daarvoor zijn vaste data vastgesteld. De boeren mogen geen volwassen vee laten weiden op hun percelen, alleen jongvee mag er beperkt op weiden. *“Sinds kort (2015) zijn er drie verschillende waterpeilen in het gebied en wordt het landbouwnwater met het natuurnwater gescheiden. Zo kunnen de hooilandpercelen weer extra drassig worden, waardoor er weer een soort van moeras wordt gecreëerd en het natuurgebied aantrekkelijk is voor vogels.”*

¹⁵⁷ De Sumatra Post, 6 oktober 1925.

¹⁵⁸ Gloerich 2006, 97.

Figuur 3.16 (links): Een lege bok in het Erfgenamensluisje nabij Hasselt (omstreeks 1910). Met dit soort schepen werd het veen, mest en hooi vervoerd in het gebied van de Olde Maten. Links bovenin zijn twee volle hooibergen te zien.

Figuur 3.17 (rechts): Johannes ten Klooster (links) en Jouk Huisman (rechts) kijken vanaf de begraafplaats van Zwartewatersklooster uit over de Oude Kloosterzielstreng, een veenstroompje in het omliggende laagveengebied.

Conclusie

Het toponiem Rouveen beschrijft de middeleeuwse toestand van het gebied goed: Rauw veen. Het gehele Staphorsterveld is bedekt geweest met een hoogveenkoepel. In het westen rustte deze koepel op laagveen en in het oosten op zand. Naar het westen toe liep het gebied af waardoor er laagveen van zegge en riet kon groeien. Vanaf het jaar 1240 is met schenkingen van de bisschop het eerste deel van de Olde Maten ontgonnen. In het begin gebruikten de boeren de ontgonnen percelen als akkerlandjes, maar door de veenoxidatie was er sprake van snelle bodemdaling, waardoor boeren gedwongen werden om de ontginning verder door te zetten naar het oosten. Rouveen is daardoor enkele keren verplaatst. In de eerste helft van de 19^e eeuw zijn de boksloten van het westelijk deel van de Olde Maten uitgeveend, waardoor het gebied nog natter werd en de lange smalle percelen enkel nog gebruikt konden worden als hooiland. In 1832 was 74% van de percelen in de Olde Maten hooiland. Naar het oosten toe is de waterhuishouding minder slecht, waardoor percelen in het oosten van de Olde Maten gebruikt werden als weiland. Uit de analyse van de belastingtarieven blijkt dat de hooilanden van de Olde Maten in de goedkoopste belastingklassen vielen, wat betekent dat de hooilanden van slechte kwaliteit waren. Tegenwoordig vormen de Olde Maten een natuurgebied waar boeren percelen van mogen pachten en slechts in beperkte mate mogen hooien en beweiden.

Hoofdstuk 4 – Hooilanden in het onderzoeksgebied Het Kampereiland

Het Kampereiland vanuit de lucht. Alleenstaande erven en vele geulen zijn typerend voor het Kampereiland.

4.1 Inleiding: Het Kampereiland

De IJsseldelta, het mondingsgebied van de IJssel, bestond in de volle middeleeuwen uit talrijke eilanden en aangrenzende geulen waardoor het IJsselwater richting de toenmalige Zuiderzee stroomde. Langzamerhand groeiden de eilanden aaneen tot het Kampereiland.¹⁵⁹ De stad Kampen verruilde met de toenmalige bisschop van Utrecht, Jan van Arkel, in het jaar 1363 haar bezitsrechten in de Polder Mastenbroek met die op het Kampereiland én het bijbehorende ‘recht-van-aanwas’.¹⁶⁰ Bij de schenking sprak men over *land dat gras draagt*, waaruit blijkt dat de eilanden destijds al als weiland gebruikt werden.¹⁶¹ Aan het eeuwenoude samenspel van Zuiderzee, IJssel en mensenhanden dankt het huidige woongebied zijn bestaan. Oude kolken en dijken in het midden van het eiland getuigen hiervan. Uit het oudste pachtboek van de stad Kampen blijkt dat het eerste erf bewoond werd in 1432. Het aantal boerenerven op het Kampereiland was in de jaren zestig van de vorige eeuw op zijn hoogtepunt: 173. Tegenwoordig zijn er nog zo’n 120 stadservern.¹⁶²

Figuur 4.1: Begrenzing van het onderzoeksgebied ‘Het Kampereiland’ met rode lijn aangegeven op een topografische kaart daterend uit 2017. Alle afwateringsgeulen van de IJssel staan beschreven.

¹⁵⁹ Dirkx, Hommel & Vervloet 1996, 9.

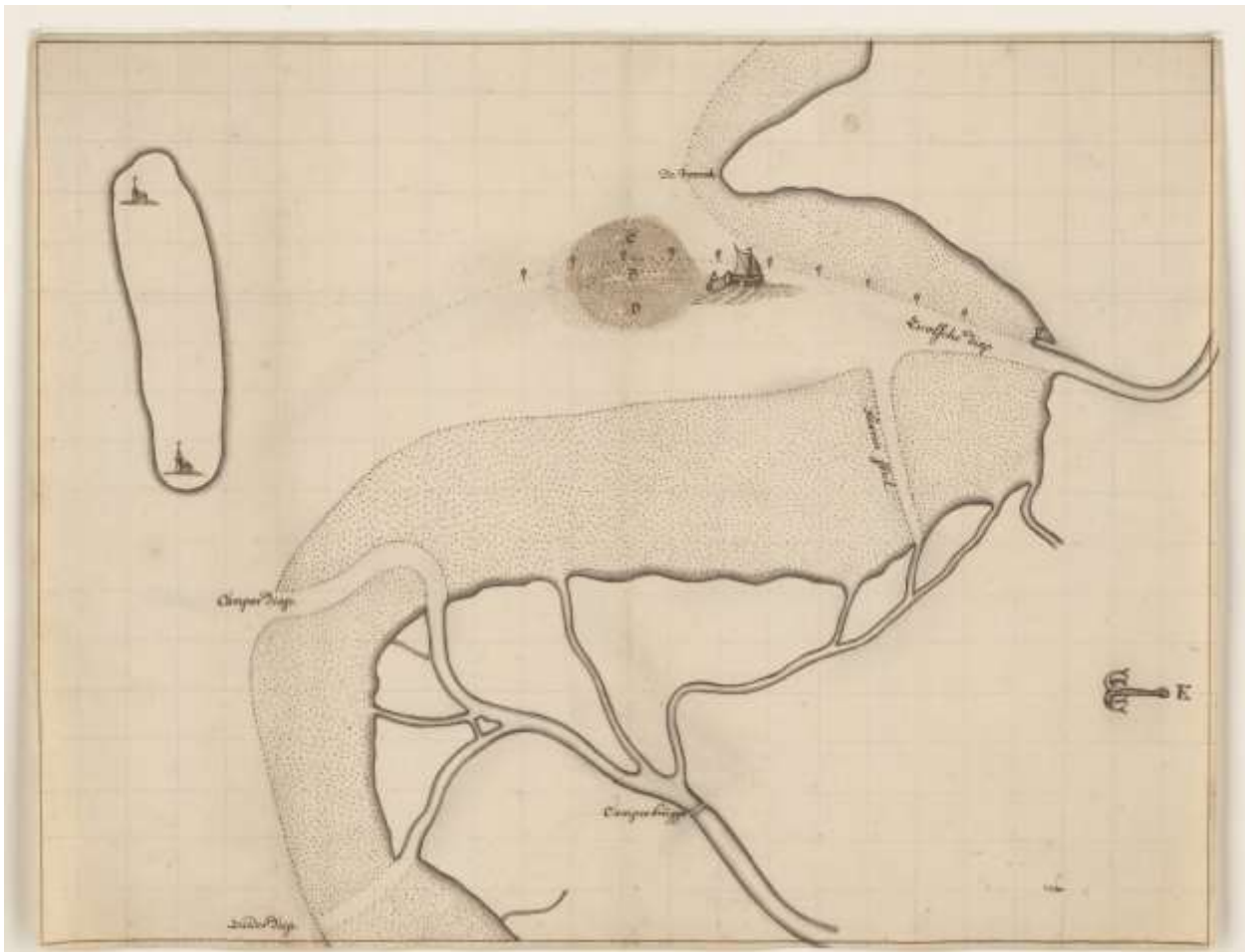
¹⁶⁰ Pereboom, Kummer & Stalknecht 1995, 37.

¹⁶¹ Dirkx, Hommel & Vervloet 1996, 24.

¹⁶² Het Kampereiland, via: <http://hetkampereiland.nl/oude-erven-belten.php>

Begrenzing van het onderzoeksgebied 'Het Kampereiland'

Het Kampereiland werd vroeger in het noorden begrensd door de Zuiderzee. Tegenwoordig wordt de noordelijke grens gevormd door de wateren Ramsgeul en het Zwarte Meer (figuur 4.1). In het oosten valt de grens van het onderzoeksgebied tegen de het oude stadscentrum van Genemuiden aan. Er valt dus een deel van het grondgebied van Genemuiden in onderzoeksgebied van het Kampereiland, maar dit komt omdat de bodem en verkaveling op de Genemuider Maat erg op die van de Oostermaat van het Kampereiland lijkt (figuur 4.11). De oostgrens wordt gevormd door een stukje Zwarte Water tot aan de veerpont en loopt dan via de veerweg naar de Kamperzeedijk. De Kamperzeedijk is de zuidgrens van het onderzoeksgebied tot aan stoomgemaal de Zeedijk. Vanaf het gemaal wordt de zuidgrens bepaald door het Ganzediep dat tot aan Kampen de grens vormt. Vanaf Kampen wordt het westelijk deel van de zuidgrens bepaald door de Sint Nicolaasdijk tot aan de voormalige Kardoesensluis. De westgrens werd in het verleden bepaald door de Zuiderzee, maar tegenwoordig heet die watergrens het Vossemeer.

Figuur 4.2: Deze kaart uit 1680 toont de bakens in het Zwolse Diep. Op de kaart zijn de verschillende eilanden en de tussenliggende geulen te zien. De drie mondingen van de IJssel, het Kamperdiep, Zuiderdiep en Heeren Stal, zijn ook aangegeven op de kaart. Verder toont de kaart Schokland met haar twee vuurtorens. De naam van de cartograaf is niet bekend.

Figuur 4.3: De boerderij en landschappelijke omgeving van erf 7 in de Mandjeswaard, in het noordoosten van het Kampereiland. Het erf bestaat uit een boerderij met vier kleine schuren en een hooiberg. De boerderij ligt op een huisbelt (terp). Bij het erf horen enkel graslanden.

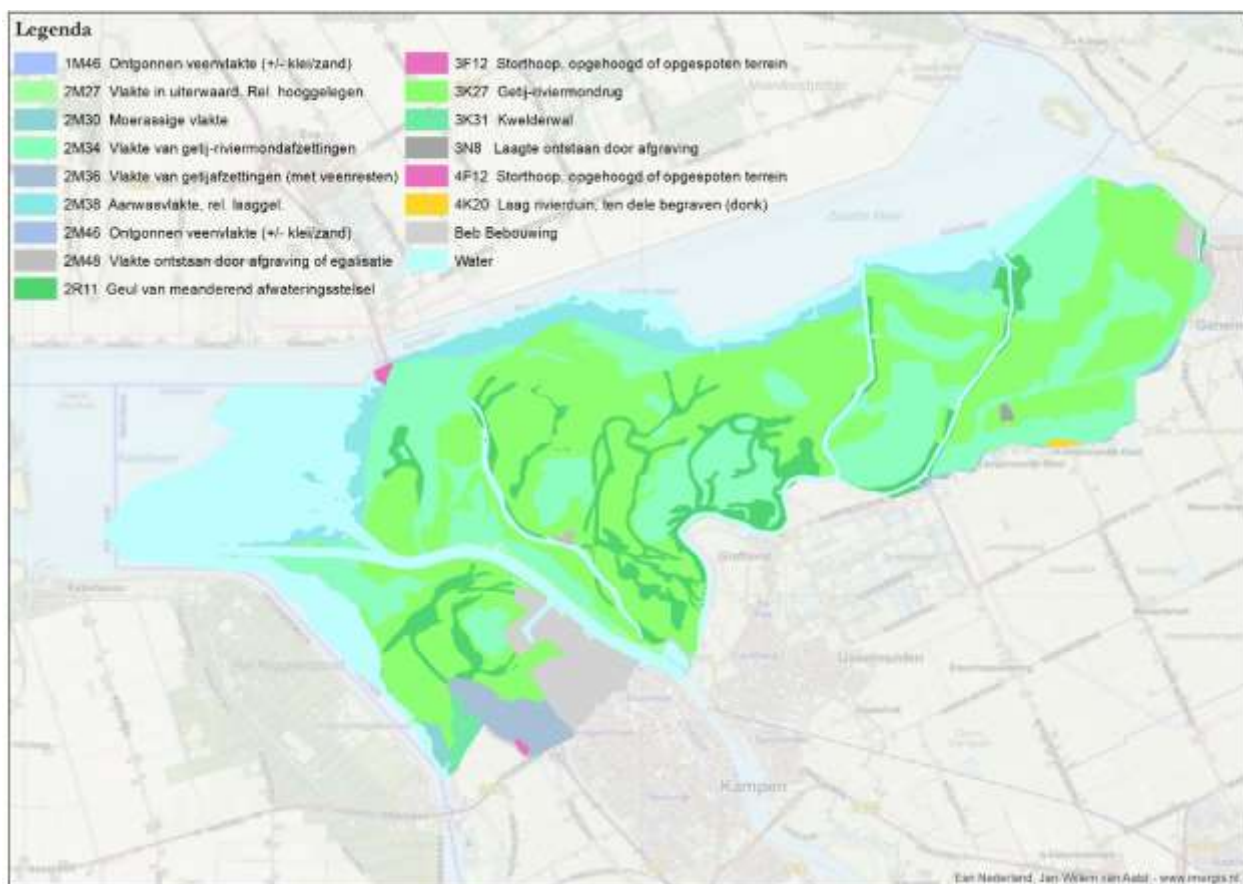

Figuur 4.4: Kaart van het Kampereiland door Jan Muller waarop alle geulen en hun vaardiepte staan aangegeven. Ca. 1724. Alle erven staan gedetailleerd op de kaart afgebeeld, zelfs met het aantal hooibergen.

4.2 Het landschap van het Kampereiland

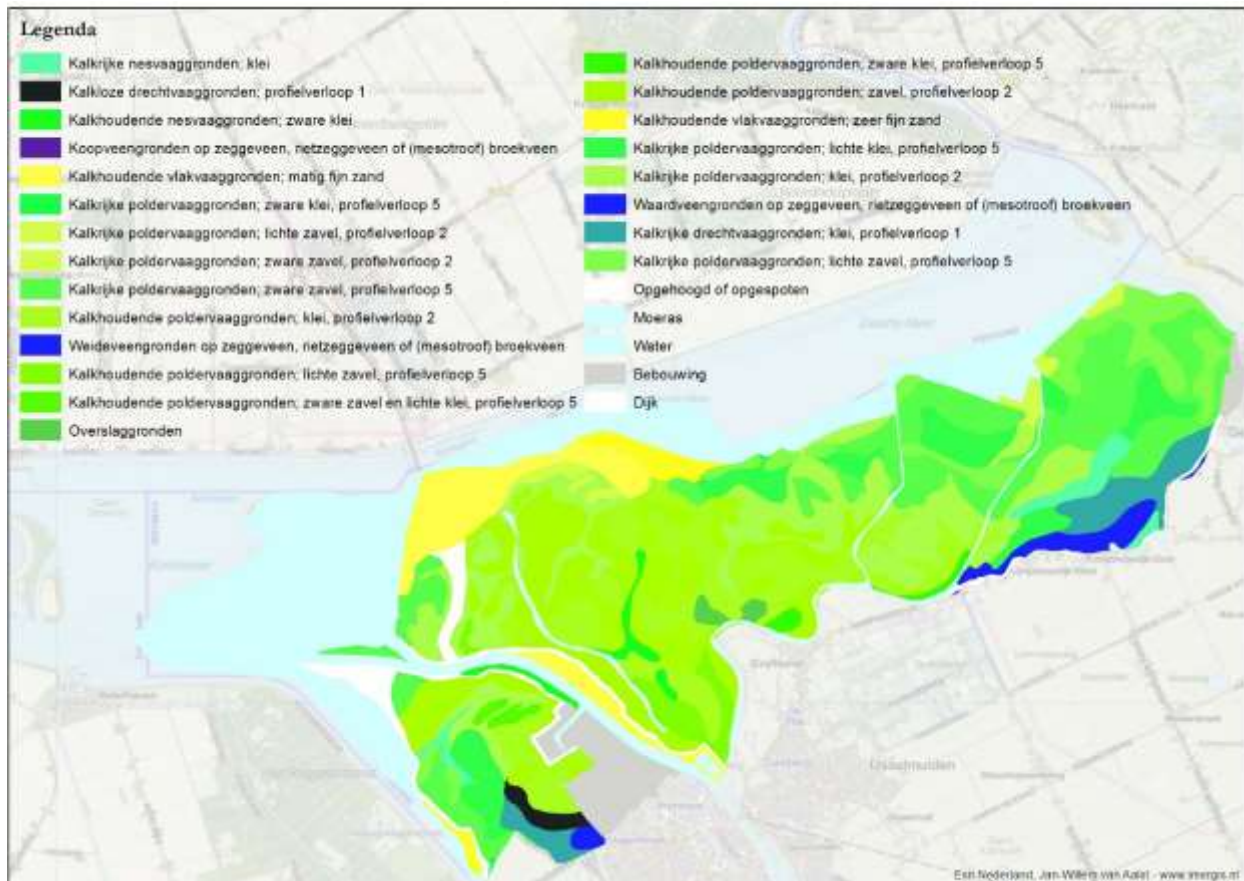
Fysische geografie

Het landschap van het Kampereiland is enerzijds ontstaan vanuit sedimenten die zijn aangevoerd vanuit de IJssel, anderzijds ook door de getijdenwerking van de Zuiderzee. In het gebied van het Kampereiland treft men veel geulen en oude rivierlopen. Door de zeespiegelstijging steeg tijdens het Holocene ook het grondwaterpeil in het achterland en kon er op enige afstand van de rivierlopen van de IJsseldelta gemakkelijk veen worden gevormd. De rivier en met name de zee hebben de afgelopen eeuwen vervolgens veel klei en zand kunnen afzetten op het Kampereiland, waardoor dit gebied één groot klei-op-veengebied werd.¹⁶³

Figuur 4.5: De geomorfologische kaart van het onderzoeksgebied. Deze kaart geeft het reliëf weer en beschrijft het ontstaan van het reliëf. Het reliëf is met name ontstaan door de rivieren, geulen en de zee.

¹⁶³ Eilander & Heijink 1990, 22.

Figuur 4.6: De bodemkaart laat zien dat het overgrote deel van het Kampereiland bestaat uit kalkhoudende poldervaaggronden, wat betekent dat het studiegebied met name uit mariene afzettingen bestaat. In het gebied komt met name een kleibodem voor, alleen in het zuidoosten van het gebied treft men nog veenbodem aan.

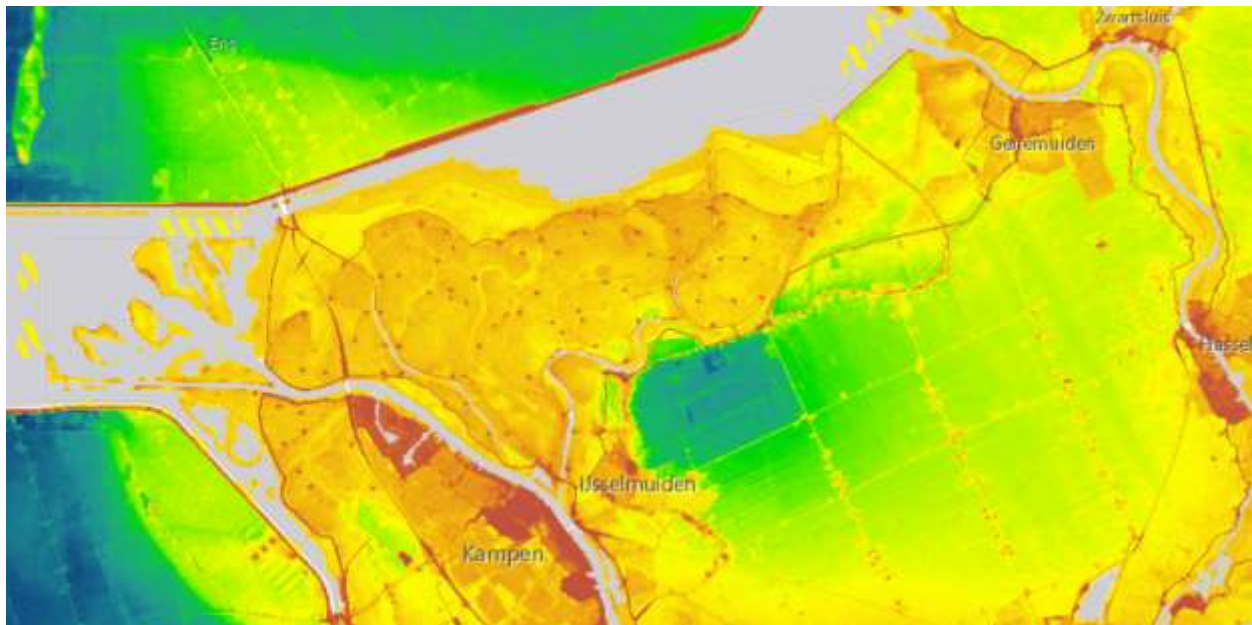
Het IJsseldal maakte tot in de vroege middeleeuwen deel uit van het grote veengebied van Oost-Overijssel. Toen echter rond de 6^e/7^e eeuw de IJssel een benedentak van de Rijn werd, vergrootte de afvoer van de IJssel heel sterk en konden de oude veenstroompjes van het Kampereiland verbreedden tot rivierarmen.¹⁶⁴ Vervolgens vormde zich in de late middeleeuwen de Zuiderzee en veranderde het studiegebied in een echte rivierdelta waar de gecombineerde invloed van afstromend rivierwater en de eb- en vloedwerking vanuit de Zuiderzee voor een dynamisch milieu zorgden. De IJssel splitste zich in deze delta in diverse takken en getijdegeulen die op historische kaarten en op bodemkaarten nog goed zichtbaar zijn. Vele van deze takken zijn later afgedamd, waardoor de huidige hoofdloop van de IJssel overbleef.

¹⁶⁴ Kapenga, Koridon, Timmerman & Philippona 1972, 160.

Het Zuiderdiep (ten westen van de IJssel) en het Noorddiep (ten oosten van de IJssel) zijn afgedamd en afgesloten, maar deze zijn nog deels te zien op de bodemkaart (figuur 4.6). De geomorfologische kaart toont ons nog veel meer *geulen van meanderend afwateringsstelsel* uit de voorbije jaren (figuur 4.5).¹⁶⁵ Gaandeweg werd er steeds meer klei en zavel in het gebied door de IJssel en de Zuiderzee afgezet. Tot in de 19e eeuw werd het Kampereiland nog vaak overstroomd door de Zuiderzee waardoor het eiland steeds door een laagje klei werd overspoeld.¹⁶⁶

Naarmate het veen meer werd bedekt door klei werd het voor de mens mogelijk om zich te kunnen vestigen op het Kampereiland. De afzettingen zorgden ervoor dat de eilanden aan elkaar groeiden en de bodem erg vruchtbaar werd. Het geologisch jonge gebied ligt nu tussen de 50 centimeter beneden NAP en 1 meter boven NAP en stond dientengevolge vóór de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 bijna jaarlijks wel eens onder het zoute zeewater.¹⁶⁷

De grondwatertrap van het Kampereiland verschilt van plek tot plek. Het is een heel divers gebied en de grondwatertrap loopt uiteen van II tot VI al dan niet met een toevoeging b erachter. De verspreiding van de diverse grondwatertrappen lijkt op het eerste oog willekeurig. Bij nadere bestudering van de bodemkaart (figuur 4.6) valt het op dat de natte gebieden met hun lage grondwatertrap (II en III) op en rond de oude geulen in het Kampereiland liggen.

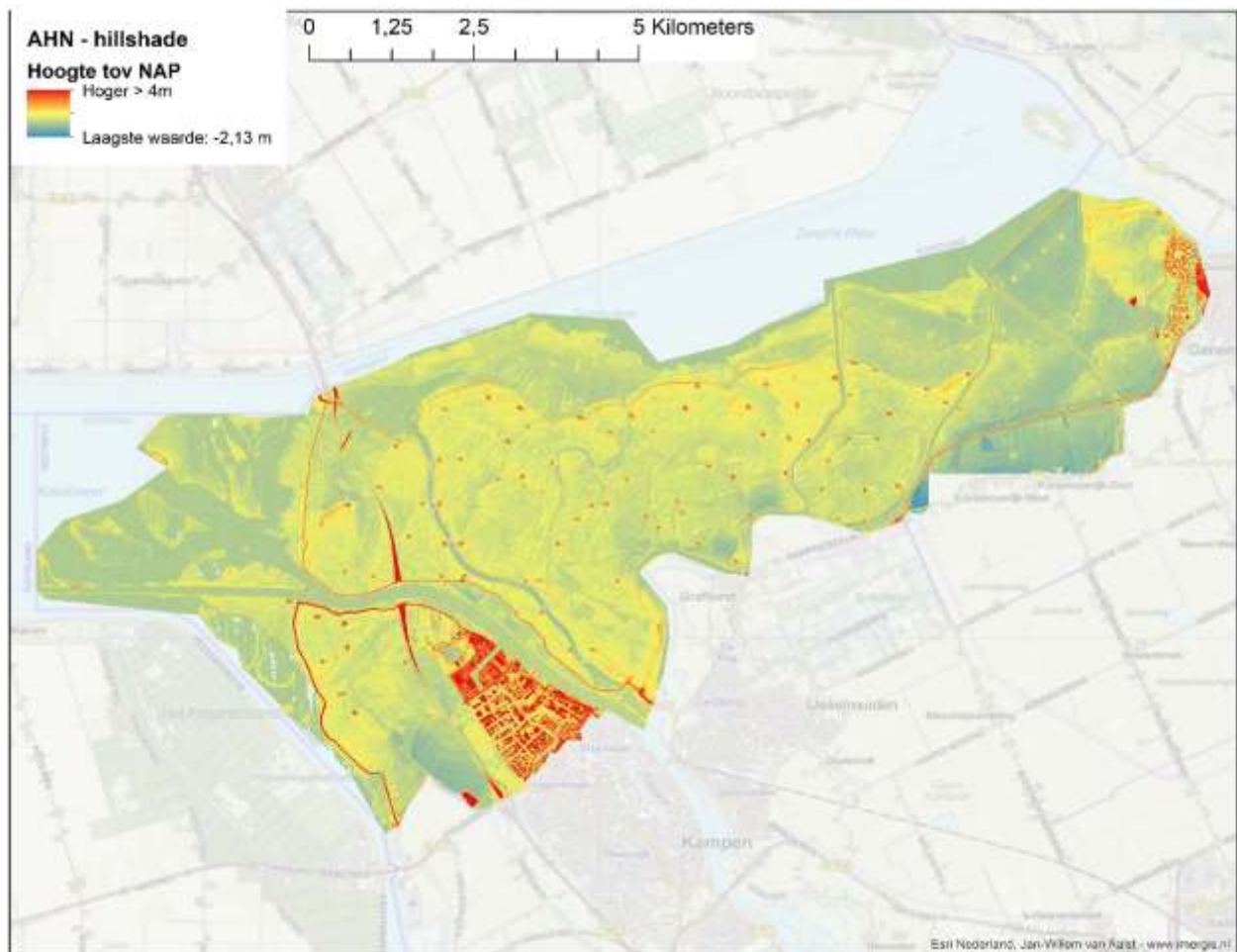

Figuur 4.7: De hoogtekaart toont ons dat het Kampereiland relatief hoger (oranje/rood) ligt dan de omgeving (blauw/groen). De hoogte van het Kampereiland ligt rondom het NAP. De binnenste delen liggen enkele centimeters boven NAP en de buitenste delen liggen enkele centimeters beneden NAP. Op de hoogtekaart is duidelijk te zien dat de boerenerven op een huisbelt liggen. Gemiddeld genomen ligt zo'n huisbelt 2,5 meter boven NAP.

¹⁶⁵ Hendriks 1953, 10.

¹⁶⁶ Kapenga, Koridon, Timmerman & Philippona 1972, 160.

¹⁶⁷ Hendriks 1953, 10.

Figuur 4.8: De geknipte hoogtekaart toont alleen de hoogte van het Kampereiland ten opzichte van het NAP. Door het toepassen van een hillshade-effect zijn de geultjes, slootjes en rimpelingen in het landschap duidelijk zichtbaar.

Historisch cultuurlandschap

Figuur 4.9: De omtrek van het studiegebied Kampereiland in het rood omlijnd en weergegeven op Bonneblaadjes omstreeks 1900.

Figuur 4.10: Een van de biesvelden in het buitendijks gebied aan de randen van het Kampereiland. Dit perceel ligt nabij Ramspol en is in eigendom en beheer van Staatsbosbeheer.

Aanwas

In 1364 kreeg de stad Kampen het Kampereiland en het recht van aanwas omdat ze dat verruild hadden met Jan van Arkel, de toenmalige bisschop van Utrecht, tegen het recht op gedeelten van de polder Mastenbroek.¹⁶⁸ Langs de kust van het Zwarte Meer werd het aanwassen van land bewust nagestreefd door bies- en rietvelden aan te leggen (figuur 4.10). Als een aanwas hoog genoeg opgeslibd was, werd de aanwas bedijkt en zo werd buitendijks grond ingepolderd.¹⁶⁹ De meeste buitenlanden, zoals De Cock's polder, de Stikkenpolder en de Willem Meyerspolder zijn in de 19^e eeuw bedijkt en vervolgens in rechte blokken verkaveld.¹⁷⁰ Op deze kleipolders worden tegenwoordig veel aardappelen geteeld.¹⁷¹

Figuur 4.11: Het actief aanwassen van land. Deze luchtfoto uit 1985 toont het aanwassen van land aan de noordzijde van de Willem Meyerspolder. De stad Kampen doet dit door middel van het plaatsen van rijshout in het water. Daartussen slibt land op.

¹⁶⁸ Pereboom, Kummer & Stalknecht 1995, 37.

¹⁶⁹ Dirkx, Hommel & Vervloet 1996, 39.

¹⁷⁰ Eilander & Heijink 1990, 34

¹⁷¹ Van der Linde 2006.

Bewoning

Vanwege periodieke overstromingen bouwden de boeren hun boerderijen op belten. In het pachtboek uit 1438 van de stad Kampen wordt gesproken over uitgifte van *Die Welle*. Hierbij wordt waarschijnlijk gesproken van het vermoedelijk eerst bewoonde erf, genaamd: 1^e erve De Welle. Het is onduidelijk of het hierbij ging om permanente bewoning of alleen om zomerbewoning.¹⁷² Uit de pachtboeken valt op te maken dat het vast staat dat er vanaf het jaar 1503 permanente bewoning op het Kampereiland is.¹⁷³ De onregelmatige verkaveling laat zien dat de percelering de grenzen van de oorspronkelijke prielen van het getijdengebied volgden.¹⁷⁴ Bij stormen stond het zeewater doorgaans niet al te lang op het Kampereiland, waardoor boeren over het algemeen geen last hadden van overstromingen. Sterker nog, het zeewater zorgde voor een slibbemesting, waardoor het gras beter kon groeien. Echter, na-weide was niet elk najaar mogelijk en in de winter werden meststoffen wel eens weggespoeld.¹⁷⁵ De oudste erven, de erven tussen de 15^e en 17^e eeuw, liggen allemaal op oude oeverwallen van de getijdegeulen. Deze oeverwallen liggen zo'n 1 meter boven NAP, terwijl de hoogte van de omgeving ongeveer gelijk is aan NAP. De hoge en droge oeverwallen waren het aantrekkelijkst voor bewoning en landbouw.¹⁷⁶

Bedijking

De eerste vermelding van dijken op het Kampereiland dateert uit 1603.¹⁷⁷ De noordzijde van het Kampereiland kreeg een hogere dijk in 1862.¹⁷⁸ In 1874 werd de hele zuidwestkant van de gemeente Kampen tot aan het Keteldiep voorzien van een zeewaardige dijk en in 1876 is ook de IJssel zelf bedijkt.¹⁷⁹ De totale kosten van de bedijking waren 400.000 gulden. De dijken die er lagen waren ongeveer 2 meter hoog en werden verhoogd naar 3,5 – 4 meter boven AP. De pacht prijs ging met 20 gulden per hectare omhoog, waardoor de investering in zes jaar terugverdiend kon worden.¹⁸⁰ Het wegenpatroon op het Kampereiland geeft weer dat er meer dijken hebben gelegen. De wegen liggen namelijk deels op de voormalige dijken (figuur 4.8). Op de huidige topografische kaarten is ook te zien dat er nog meer dijken landinwaarts liggen. Na de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 is het peil in het IJsselmeer, de IJssel en de geulen gedaald. De grondwatertrap in het gebied is voor de meeste delen IV, wat duidt op een relatief laag grondwaterpeil. Daarnaast werd de bemaling van het gebied verbeterd en werd het Kampereiland meer bemest. Hooilanden veranderden in rap tempo tot weiland en de weilanden veranderden de laatste jaren gedeeltelijk in maïsvelden.¹⁸¹

In 1938 werd het Noorddiep afgedamd, in 1940 het Ganzendiep. In datzelfde jaar werd ook een begin gemaakt aan het opspuiten van het Rechterdiep (figuur 4.1). Het afdammen gebeurde in de 15^e eeuw ook al, hiermee werd geprobeerd meer IJsselwater via het Zuiderdiep af te voeren zodat het Zuiderdiep goed bevaarbaar bleef.¹⁸² In de 16^e eeuw vielen er meerdere geulen droog, waardoor

¹⁷² Dirkx, Hommel & Vervloet 1996, 26.

¹⁷³ Eilander & Heijink 1990, 33.

¹⁷⁴ Eilander & Heijink 1990, 33.

¹⁷⁵ Hendriks 1953, 12.

¹⁷⁶ Dirkx, Hommel & Vervloet 1996, 27.

¹⁷⁷ Dirkx, Hommel & Vervloet 1996, 37.

¹⁷⁸ Dirkx, Hommel & Vervloet 1996, 12.

¹⁷⁹ Hendriks 1953, 14.

¹⁸⁰ Stadsarchief Kampen, Nieuw Archief Kampen, toegangsnummer: 2 inventarisnummer: 2782.

¹⁸¹ Dirkx, Hommel & Vervloet 1996, 12.

¹⁸² Moerman H.J. 1918, 326.

schepen aan de grond liepen. Daarom is in 1562 een Italiaanse diepmaker uitgenodigd om het Rechterdiep uit te baggeren.¹⁸³

In de jaren '50 van de vorige eeuw werd het Kampereiland ruilverkaveld. De gemiddelde oppervlakte van een boerenbedrijf werd daarbij verkleind van 45 hectare naar 35 hectare per erf.¹⁸⁴ Daardoor kon er nieuwbouw plaatsvinden voor een vijftigtal stadsboeren en werden er nieuwe wegen aangelegd.¹⁸⁵

Stadsboeren

In Kampen was er sprake van twee soorten boeren: de eilandboeren en de stadsboeren.¹⁸⁶ De eilandboeren woonden op de erven op het Kampereiland en de stadsboeren woonden in de stad en maakten gebruik van de gemeenschappelijke weidegronden die voornamelijk aan de westkant van Kampen lagen. Op het Kampereiland bestond ook nog een deel met gemeenschappelijke weidegrond: de Hooge Esch (een verwarrende naam voor een stuk weidegrond) en het Achterstuk Zevelingen. In 1936 werden de gemeenschappelijke weiden verdeeld en kreeg iedere stadsboer zijn eigen kavel.¹⁸⁷ De stadsboeren bleven echter wel in hun boerderijen in de stad Kampen gevestigd. De laatste stadsboer van Kampen, Teunis van Zuthem, overleed in 2008.¹⁸⁸

Eilandboeren

Het Kampereiland is van oudsher een melkvee gebied. De boerderijen, die grotendeels in handen zijn van de gemeente Kampen, hadden de inrichting voor ongeveer 25 tot 30 koeien en beschikten over een melkput.¹⁸⁹ De totale veestapel van de eilandboeren bedroeg in 1870: 2201 koeien, 725 pinken, 750 kalveren, 271 schapen, 1129 varkens en 345 paarden. Er waren 86 erven in 1870, wat neerkomt op een gemiddelde van 26 koeien en 13 varkens per boerderij.¹⁹⁰ De boerderijen hadden toen ongeveer allemaal de grote van erf 23, zoals te zien op de foto in figuur 4.19 uit 1967. In de jaren '80 deden veel boeren het verzoek aan de gemeente Kampen of ze een ligboxenstal mochten bouwen op hun erf.¹⁹¹ Tegenwoordig wordt langzamerhand ook landbouw ingevoerd op het Kampereiland. Op de nieuwste polders worden aardappelen verbouwd.¹⁹² Op de oudere eilanden winnen bieten en maïs aan populariteit.¹⁹³

¹⁸³ Moerman H.J. 1918, 329.

¹⁸⁴ Eilander & Heijink 1990, 36

¹⁸⁵ Kapenga, Koridon, Timmerman & Philippona 1972, 161.

¹⁸⁶ Hendriks 1953, 7.

¹⁸⁷ Hendriks 1953, 7.

¹⁸⁹ Stadsarchief Kampen, Nieuw Archief Kampen, toegangsnummer: 2 inventarisnummer: 2782.

¹⁹⁰ Stadsarchief Kampen, Nieuw Archief Kampen, toegangsnummer: 2 inventarisnummer: 2782.

¹⁹¹ Stadsarchief Kampen, Secretariearchief Kampen, toegangsnummer: 3 inventarisnummer: 3596 t/m 3664.

¹⁹² Van der Linde 2006.

¹⁹³ Stadsarchief Kampen, Secretariearchief Kampen, toegangsnummer: 3 inventarisnummer: 3598.

4.3 De hooilanden in 1832

Ligging, belasting en eigendom van de hooilanden

Aan de hand van de minuutplannen, de eerste kaarten van het Kadaster, uit 1832 zullen in deze paragraaf de ligging, belastingwaarde en eigenaren van de hooilanden op het Kampereiland beschreven worden (figuren 4.11 en 4.12).

Ligging

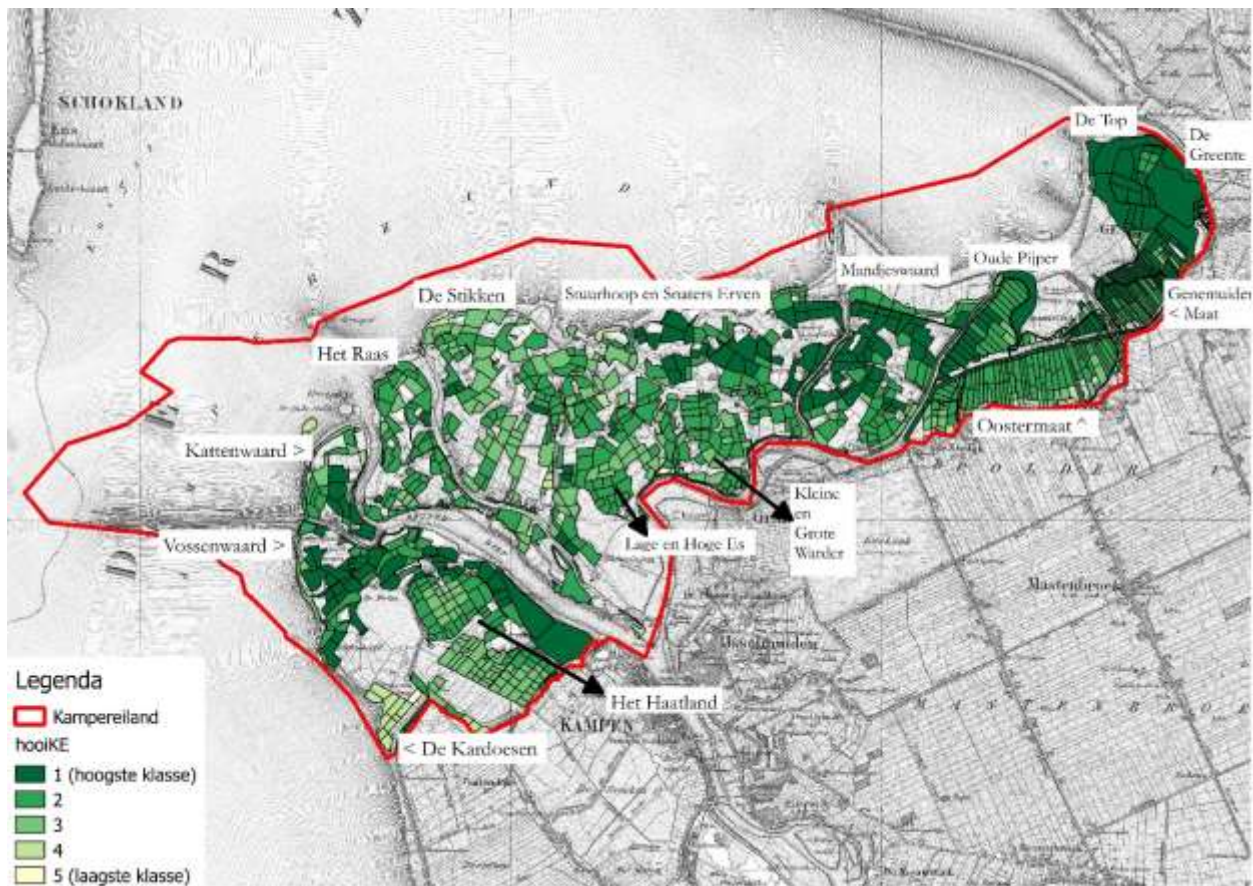
Het Kampereiland bestond in 1832 voor een belangrijk deel uit hooiland (figuur 4.13). Van de 2957 percelen in het gebied bestond de helft (1412 percelen, 48%) uit hooiland. Het Kampereiland had een heel groen uiterlijk in die tijd, want de rest van het gebied was hoofdzakelijk weiland (20%) en rietland (10%). De overige twintig procent betrof bouwland (6%), erven, huizen, water, kolken, bos, wegen en andere bebouwing.

Op de hogere delen van het Kampereiland, de oeverwallen, bevonden zich de erven. De meeste weilanden lagen op de getij-riviermondruggen (3K27) direct tegen de boerenerven aan en op de twee onverkavelde delen: Achterstuk Zevelingen en De Melm. Zevelingen en De Melm werden door de Kamper Stadsboeren gebruikt om hun vee daar te laten weiden.¹⁹⁴ De randen van het Kampereiland, voornamelijk in het noordoosten, bestonden in 1832 met name uit rietlanden. De hooilanden lagen voornamelijk tussen de ruggen op vlakten van getij-riviermondafzettingen (2M34). De enige opvallende uitzondering is het oostelijk gelegen gebied De Top, dat vermoedelijk zijn naam dankt aan het feit dat het daadwerkelijk 1,5 meter hoger ligt dan het omliggende hooiland. Het is dus hooggelegen en volgens de geomorfologische kaart een riviermondrug. De hooilanden op het Kampereiland werden in de meeste jaren voornamelijk gebruikt om te hooien. De hooiverkoop was in de 19^e-eeuw de grootste bron van inkomsten van de Eilandboeren. Ze hadden namelijk hooilanden genoeg, maar te weinig stalruimte. De stad Kampen had het recht van opstal, dus boren mochten niet zo maar stallen bouwen en zaten vanwege weinig koeien met een overschot aan hooi.¹⁹⁵ In 1917 doet de Directie van Landbouw verslag over de hooilanden van het Kampereiland. Ze meldden toen dat de hooilanden profiteerden van de slibbemesting bij overstromingen, maar dat de na-weide daardoor wel vaak bedorven werd.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Hendriks 1954, 70.

¹⁹⁵ Driks, Hommel en Vervloet 1996, 47.

¹⁹⁶ Directie van de Landbouw 1917, 87.

Figuur 4.12: De ligging van de hooilandpercelen in 1832 op de Topografische Militaire Kaart uit 1850 (kaartblad 21). Alle percelen met hooiland zijn hier met kleur ingetekend op de kaart. De groentint geeft weer in welke belastingklasse het perceel viel. De percelen in het gebied van het Kampereiland die niet ingekleurd zijn, zijn met name weilanden en rietlanden.

Belastingwaarde

Wanneer het hooiland in 1832 ingetekend wordt op de kaart, valt direct op dat de kaart van het Kampereiland erg groen kleurt (figuur 4.12). De toenmalige hooilanden op het Kampereiland vielen veelal in de hoogste twee belastingklassen. Dit duidt erop dat de hooilanden op het Kampereiland van goede kwaliteit waren. De hooilanden in het noordoosten van het Kampereiland (De Top, Oude Pijper, Mandjeswaard, Stuurhoop en Snaters Erven) hebben gemiddeld een hogere belastingwaarde dan de rest van het Kampereiland. Het hoogteverschil tussen West- en Oost-Kampeiland is gemiddeld slechts zo'n 20 centimeter, maar was klaarblijkelijk heel relevant. De bodemkaart (figuur 4.6) laat ook een verschil zien. In het westen treft men een geliger groen (lagere belastingwaarde) aan dan het felle groen (hogere belastingwaarde) in het noordoosten. Beide soorten groen betreffen een kalkhoudende poldervaaggrond, maar het westen heeft profielverloop 2 en het oosten heeft profielverloop 5. Dat betekent dat de bodem in het oosten voornamelijk uit poldervaaggronden van klei (Mn35A en Mn82A) bestaat. In het westen is er meer sprake van zavel (eRn52A/eRn82A) met een dun laagje zeeklei.¹⁹⁷ Hooilanden op kleigrond brachten klaarblijkelijk meer op dan hooilanden op zavelgrond. In het zuidwesten ligt een klein gebiedje 'De Kardoesen' genaamd, waar de belastingklasse

¹⁹⁷ Eilander en Heijink 1990, 58.

voornamelijk 4 betreft. Deze polder ligt 70 centimeter lager dan zijn omgeving en had in 1832 ook twee eendenkooien. Dit duidt op een relatief vochtig gebied, waardoor de hooikwaliteit minder was.

Eigendom

In 1832 was exact twee derde (938 percelen) van het totaal aantal percelen (1407 percelen) met hooiland in het onderzoeksgebied in handen van de stad Kampen (figuur 4.13). De Stad Kampen had het Kampereiland toen al vanaf 1364 in bezit. In dat jaar verwierf de stad Kampen 550 hectare “land dat gras draagt” van de Utrechtse bisschop Jan van Arkel.¹⁹⁸ Het oudste pachtboek dateert uit 1430. In 1682 waren de jaarlijkse pachtopbrengsten van de 54 erven 16480 gulden.¹⁹⁹ In 1793 bedroeg de pachtopbrengst van de 69 erven voor Kampen 45305 gulden.²⁰⁰ In 2007 heeft de gemeente Kampen het bezit en beheer overgedragen aan respectievelijk Kampereiland Vastgoed NV en Kampereiland Beheer NV.²⁰¹ Uiteraard is de gemeente Kampen enig aandeelhouder van de NV's. Tegenwoordig heeft de NV 4672 hectare in bezit en wordt dit verpacht voor €800 per hectare. Het totale bezit is dus bijna tienmaal zoveel als in 1364. De pachtinkomsten voor de 104 erven zijn anno 2018 jaarlijks 3,7 miljoen euro.²⁰²

De Oostermaat en de Genemuiden Maat waren daarentegen in 1832 grotendeels in handen van boeren uit de omgeving van het onderzoeksgebied. Ze bezaten 317 percelen met hooiland (23%). De Top was in 1832 in het bezit van de Stad Genemuiden (paars in figuur .11). De Greente was in 1832 in het bezit van de Grootburgerij van Genemuiden. De Greente is tegenwoordig een woonwijk en De Top is tegenwoordig deels in handen van de gemeente Zwartewaterland en deels in handen van de Grootburgerij van Genemuiden.²⁰³ De Stad Genemuiden had met 71 percelen 5% van het totaal aantal hooilandpercelen in 1832 in bezit. De overige 5% (74 percelen) was in eigendom van kerkelijke en andere bestuurlijke instituten uit Kampen en Genemuiden. Slechts 6 percelen was in het bezit van ‘buitenstaanders’. Zo had een predikant van Urk 3 percelen hooiland en had een stalmeester uit Deventer de andere 3. Klaarblijkelijk hooide de laatstgenoemde zelf het hooi van het Kampereiland voor zijn paarden in Deventer. De ligging van beide locaties aan de rivier de IJssel maakt het waarschijnlijk dat deze stalhouder zijn hooi per boot afvoerde naar Deventer.

¹⁹⁸ Eilander en Heijink 1990, 33.

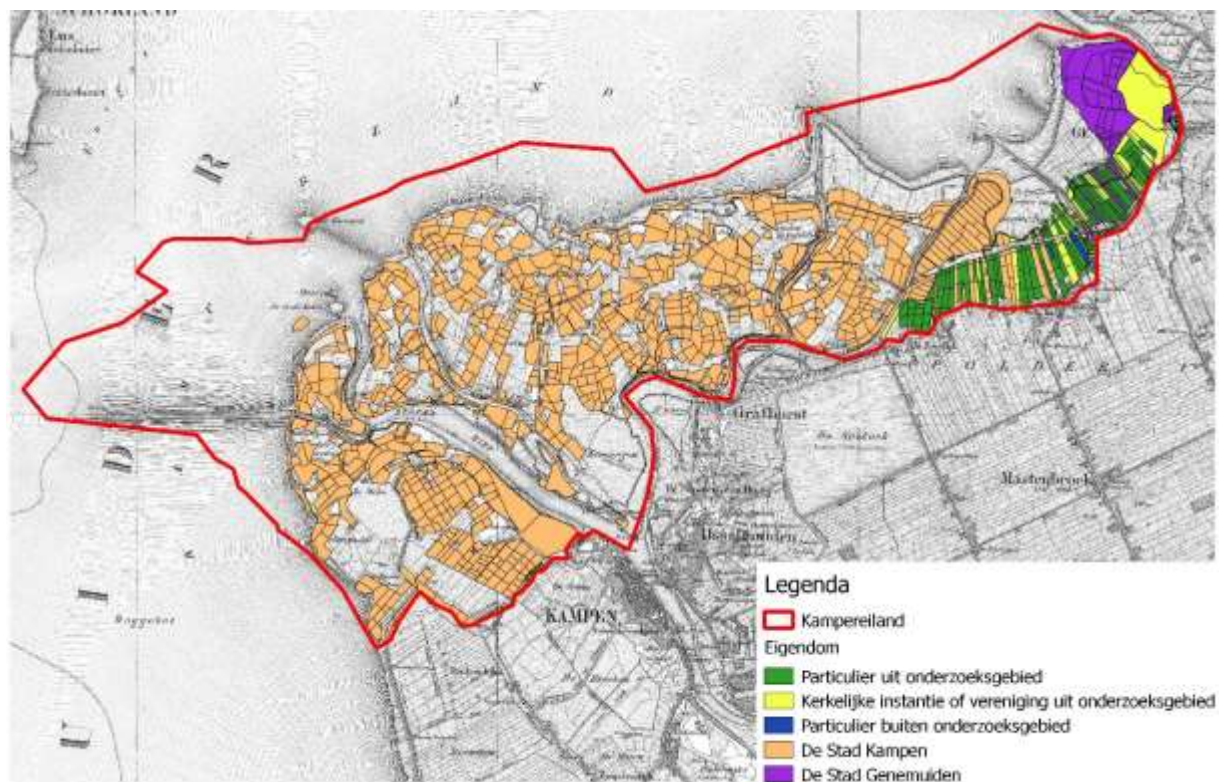
¹⁹⁹ Stadsarchief Kampen, Stadserven en Landerijen, toegangsnummer: 62 inventarisnummer: 35.

²⁰⁰ Hendriks 1953, 24.

²⁰¹ Het Kampereiland, <http://hetkampereiland.nl/de-stadserven.php>

²⁰² Kampereiland NV 2018, 11.

²⁰³ Onderweegs & Van Olst, 2015.

Figuur 4.13: De hooilanden van 1832 gekleurd op basis van vijf soorten eigendom.

4.4 Detailstudie: de hooilanden van De Stikken in de 19^e- en 20^e eeuw

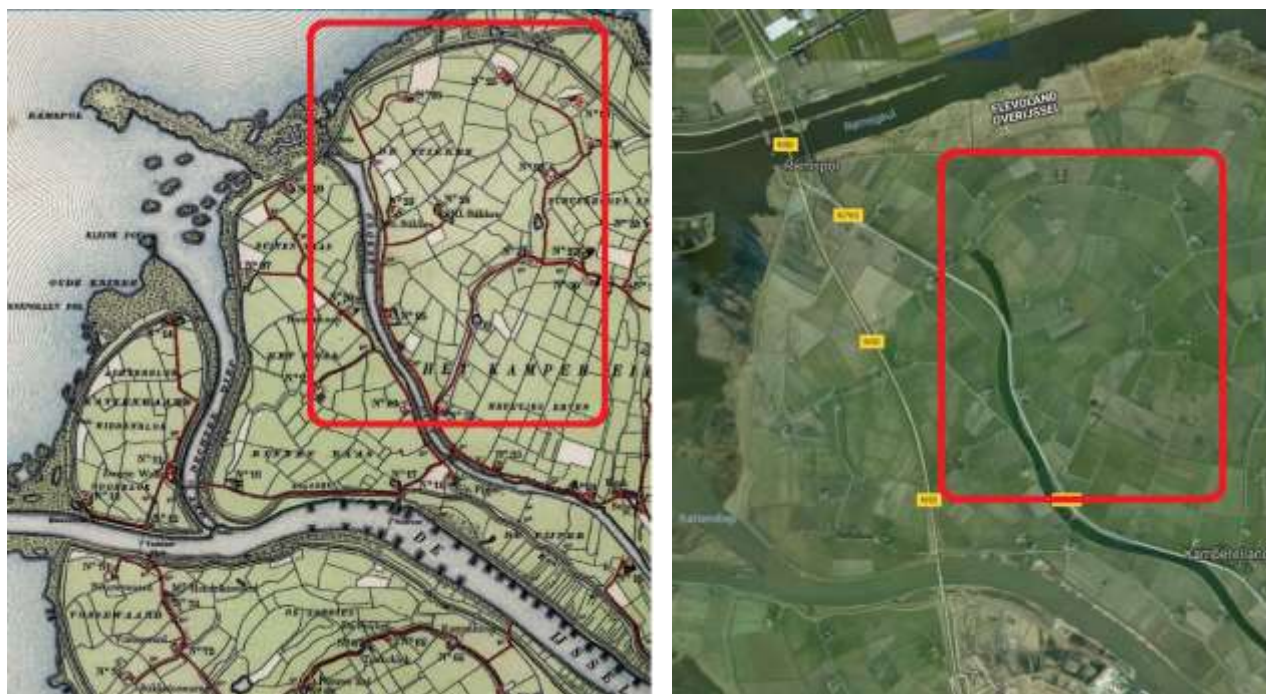
Figuur 4.14: De Stikken op een luchtfoto uit 1946. De Stikken ligt ten oosten van het afgedamde Noorddiep. Op de foto zijn voornamelijk graslanden te zien. De polder Rechterveld, in het westen en in vierkante percelen opgedeeld, heeft daarentegen wel veel bouwland. De luchtfoto toont niet veel verschil met de huidige luchtfoto (figuur 4.15).

Keuze detailgebied: De Stikken

Op het Kampense deel van het Kampereiland liggen de hooilanden erg verspreid. Er is dus geen samenhangend hooilandencomplex op een van de oorspronkelijke eilanden. Om een beeld te geven van de hooilanden is één waard van het Kampereiland gekozen: De Stikken. In de Stikken zijn al grondboringen gedaan en die zijn in te zien via het Dinoloket. Het grondgebied van de Stikken tegenwoordig nog steeds, op drie percelen na, uit grasland.

De Stikken

De Stikken is gelegen op een kustwal bestaande uit lichte zavel (Mn21A).²⁰⁴ Het weide- en hooiland van de Stikken is verkaveld in de onregelmatige blokken. Bij het verkavelen heeft men de oorspronkelijke geultjes en prielen gebruikt als perceelsgrenzen. De pachtboeken van Kampen leren ons dat de eerste bewoning in De Stikken in de 15^e-eeuw plaatsvond.²⁰⁵ Op de kaart van Jan Muller uit 1724 is te zien dat De Stikken toen inderdaad bewoond waren (figuur 4.4). Er waren toen nog maar slechts twee erven in De Stikken gekarteerd. Vermoedelijk waren dit de Kleine en de Nieuwe Stikken (erf 23 en 24). In 1901 lagen er acht erven in De Stikken, te weten erf: 23, 24, 25, 35, 36, 93, 94 en 95.

Figuur 4.15 (links): De locatie van De Stikken, toen nog gelegen aan de Zuiderzee. De kaart toont Bonneblad 287 uit het jaar 1900.

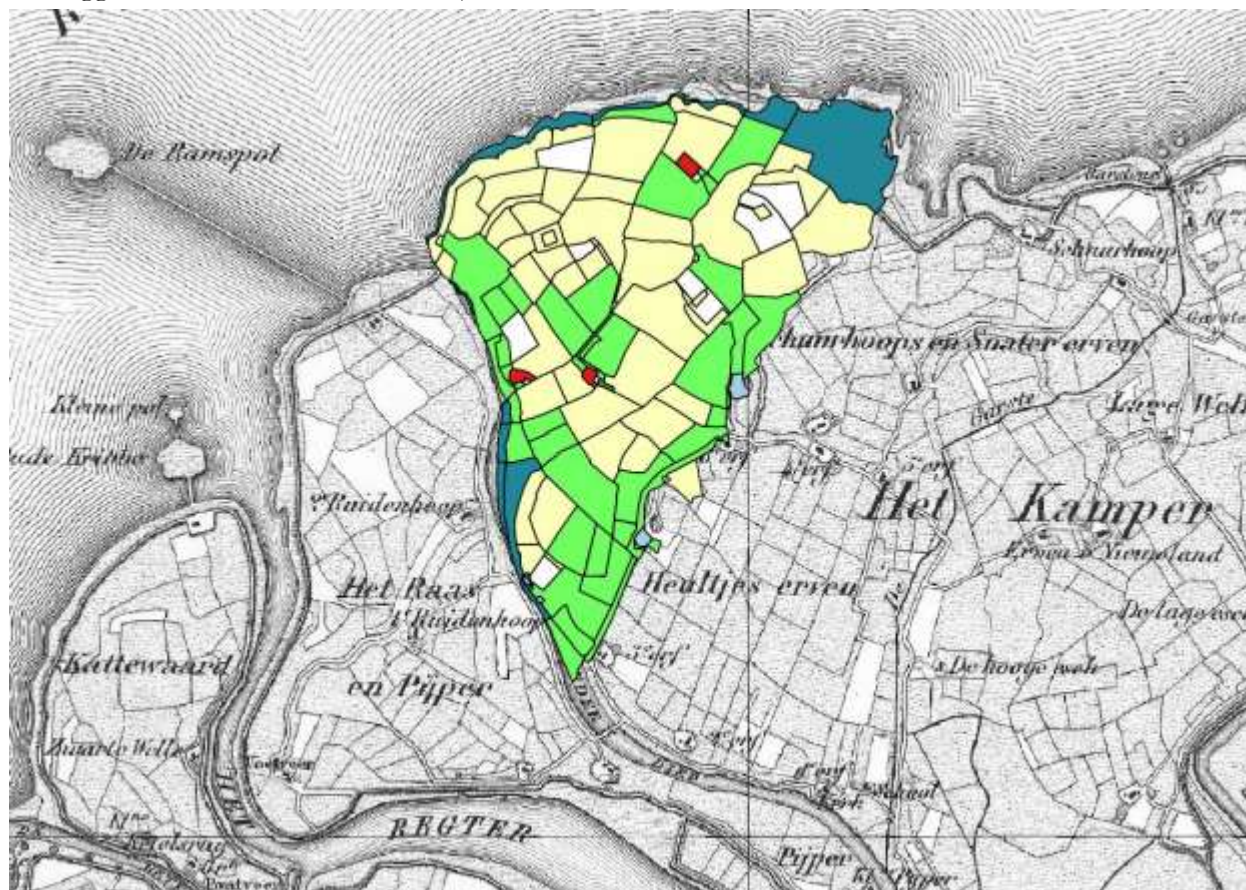
Figuur 4.16 (rechts): Een recente luchtfoto van een deel van het grasrijke Kampereiland. Ten noorden van De Stikken zijn de Willem Meyerspolder, de Stikkenpolder en de Noordoostpolder verschenen.

²⁰⁴ Eilander & Heijink 1990, 56.

²⁰⁵ Van der Linde 2015.

Landschapsofbouw

De stad Kampen wilde landaanwas bevorderen en deed dit door langs de kusten rijshout te plaatsen waardoor er vruchtbare slib tussen de dijk en het rijshout bleef liggen. De met scherpe palen in de grond gefundeerde schermen van rijshout werden ‘stikken’ genoemd.²⁰⁶ In de 15^e eeuw besloot het stadsbestuur van Kampen een kade om het opgeslibde land te leggen. Daarmee werd de waard geschikt voor bewoning en exploitatie.²⁰⁷ Het eerste erf (het huidige erf 23) in De Stikken werd in 1488 uitgegeven.²⁰⁸ De waarde bestond in 1832 uit 8 bouwlanden, 47 hooilanden, 44 weilanden, 12 rietlanden en 3 erven. Twee erven lagen in het midden van de waarde. De andere lag aan het in 1938 afgedamde Noorddiep.²⁰⁹ De rietlanden lagen langs het Noorddiep en in het noorden, buiten de Zuiderzeekade. De meeste weilanden lagen op de oeverwallen van de voormalige getijdegeulen, onder meer in de zuidpunt van De Stikken waar twee dergelijke oeverwallen samenkwamen. Ook in de onmiddellijke nabijheid van de erven lagen weilanden, wat uiteraard de toezicht op onder meer jongvee vergemakkelijkte. De hooilanden lagen voornamelijk in de getijdebekkens achter de oeverwallen, dat wil zeggen in de centrale en noordelijke delen van de waard.

Figuur 4.17: De kadastrale kaart van 1832 is ingekleurd op een topografische kaart omstreeks 1850. Het laat een duidelijke concentratie weilanden (felgroen) in de zuidpunt zien. De hooilanden (lichtgeel) zijn voornamelijk aanwezig in het noorden van de Stikken. De witte percelen zijn de bouwlanden en de turquoise percelen zijn de rietlanden. Met rood zijn de drie erven aangegeven.

²⁰⁶ Van der Linde 2015

²⁰⁷ Van der Linde 2015

²⁰⁸ Van der Linde 2015

²⁰⁹ Moerman H.J. 1918, 326.

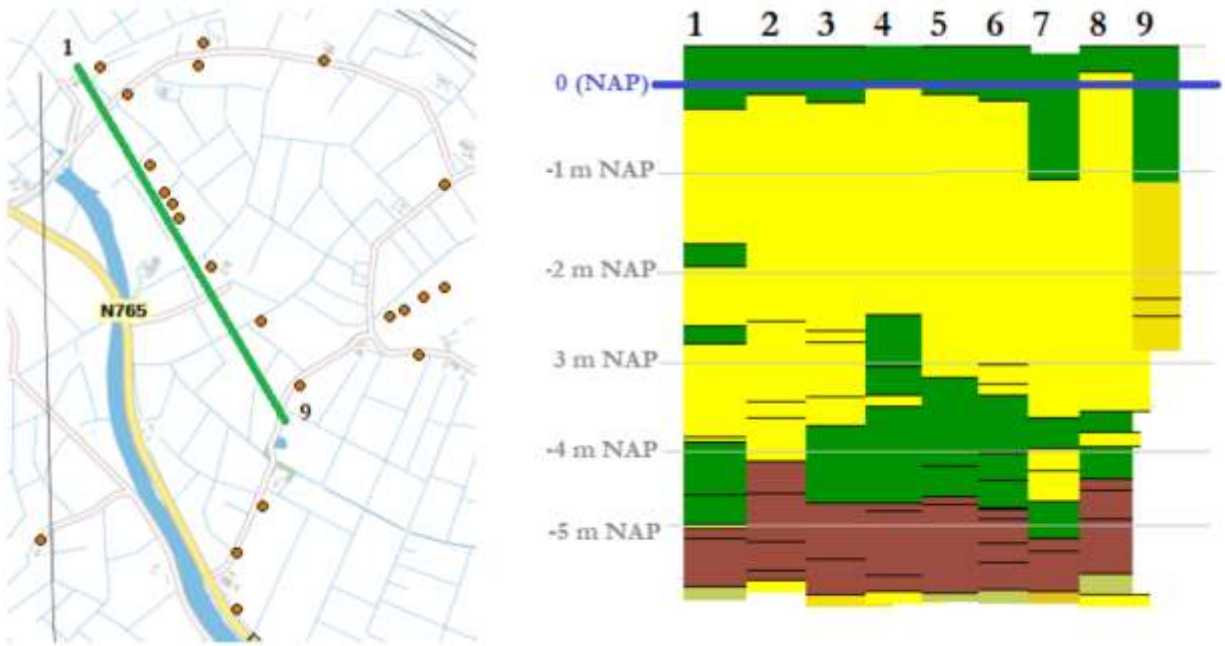
Het midden van De Stikken is volgens de geomorfologische kaart een getij-riviermondrug (3K27). De randen zijn volgens dezelfde kaart een geul van meanderend afwateringsstelsel (2R11). De code uit de bodemkaart geeft aan dat de bodem van het midden van De Stikken een getijdenafzetting (zeeklei) op rivierafzetting is. Het dek bestaat uit een laag zware zavel (eRn52A) met een hoog grondwaterpeil (IIIb). Langs de west- en oostrand van de Stikken treft men een kalkrijke kleiige poldervaaggrond met een grondwatertrap III. Het noordelijkste deel van De Stikken is een kalkrijke poldervaaggrond van lichte zavel. De grondwatertrap in het noordelijkste deel is IV, wat duidt op een lagere grondwaterstand dan in de rest van de Stikken. Dit strookt met de hoogte, want het noordelijkste deel van De Stikken ligt 50 centimeter boven NAP, terwijl het midden van De Stikken slechts 20 tot 30 centimeter boven NAP ligt. De hoogte van de west- en oostrand, respectievelijk langs het Noorddiep en langs de Middendijk, is gelijk aan het NAP. Mogelijkerwijs zijn de percelen iets gedaald. In 1870 wordt er bij de erven een gemiddelde hoogte van 40 tot 130 cm boven NAP genoteerd, terwijl die percelen nu op 20 tot 1 meter boven NAP liggen. Het kan echter ook zo zijn dat de hoogte tegenwoordig beter kan worden berekend.²¹⁰

De groenwaarde van de graslanden in De Stikken verschilt niet veel van elkaar. Gemiddeld heeft het grasland in december de laagste groenwaarde: 0,4. De hoogste groenwaarde hebben de percelen in mei en in augustus: 0,8, daarna wordt er gemaaid.

De percelen in de Stikken zijn onregelmatig verkaveld, wat erop duidt dat bij de verdeling natuurlijke grenzen als prielen en geulen gevolgd werden.²¹¹ De slootjes, die deze perceelsgrenzen vormden, waterden in het westen af naar het Noorddiep. Het Noorddiep is in 1938 afgedamd en kon vanaf toen niet meer in de Zuiderzee (tegenwoordig Ketelmeer) afwateren. Via een gemaal bij het Raasje, kan het Noorddiep bij hoogwater afwateren in de IJssel.

²¹⁰ Stadsarchief Kampen, Nieuw Archief Kampen, toegangsnummer: 2 inventarisnummer: 2782.

²¹¹ Barends et al. 2010, 28.

Figuur 4.18: In het Dinoloket is een raai van negen boringen in De Stikken beschikbaar. De groene lijn geeft de raai weer. De boringen zijn van het noordwesten (1) naar het zuidoosten (9) weergegeven in het figuur rechts. Klei wordt weergegeven in het groen, veen in het bruin en zand in het licht- en donkergeel. De zeven boringen geven een redelijk eentonig beeld: het kleidek is ongeveer 50 centimeter dik, daarna volgt een 3 meter dikke zandlaag, waaronder nog 1 meter klei ligt en daarna stuit men op het veen. Het veen ligt gemiddeld pas 5 meter beneden het maaiveld.

Belastingklasse	Voornamelijk hooilandklasse 2 en 3 (van 5).
Hoogte	Tussen +50 cm NAP en – 5 cm NAP.
Geomorfologie	Getij-riviermondrug (3K27). geul van meanderend afwateringsstelsel (2R11).
Bodem	Kalkrijke poldervaaggrond, zavel (eRn52A). Kalkrijke poldervaaggrond, klei (Mn82A).
Grondwatertrap	III, IIIb en IV.
Ondergrond	Zeeklei op rivierzand.
Formaties	Naaldwijk, Nieuwkoop, Boxtel.
Groenwaarde	Laagste: 0.4 en hoogste: 0.8.

Tabel 4.1: De fysische geografie en landschapsopbouw van waarde De Stikken.

Historische gegevens

Op de kaart van 1724 van Jan Muller zijn de toponiemen Nieuwe Sticken en Kleene Sticken terug te vinden. Er staan twee erven getekend op zijn kaart (figuur 4.4).²¹² Beide met slechts één hooiberg. Erf 23 was volgens Van de Linde het oudste erf in de Stikken. Dit zal dus vermoedelijk het linker getekende erf op de kaart van Jan Muller zijn.²¹³ Bij het rechter erf staat 'Kleene Sticken' geschreven. Dit is vermoedelijk erf 24, gezien op de Bonnekaart uit 1900 'Kl. Stikken' geschreven staat bij het huidige erf 24. De kaart van 1832 geeft weer dat beide erven toen drie hooibergen hadden. Tegenwoordig staan er enkel grote schuren bij de erven. Op de kadastrale kaart van 1832 staat nog een erf vermeld, erf 25, deze ligt in het noordoosten van de Stikken. De drie erven werden in 1832 respectievelijk gepacht door Adolf Mense Selles, Jan Prins en Willem Aats van Dijk. Alle drie de heren waren landbouwer. Pachtcontracten werden voor een periode van 10 jaar met de boer afgesloten. Kijkende in oude pachtregisters valt het op dat er heel veel verschillende achternamen elkaar opvolgen, waaruit kan worden opgemaakt dat het niet altijd vanzelfsprekend is dat het pachtcontract overgenomen wordt door een van de boerenzoons. Het is zelfs zo dat boeren weleens verhuisden van het ene erf naar het andere. Zo duikt Willem Aats van Dijk in de periode 1849 tot 1869 als pachter van erf 9.²¹⁴

In de pachtboeken van De Stadserven valt te lezen hoe veel de gemeente Kampen aan het verpachten van het Kampereiland verdiende. In 1923 verpachtte Kampen 3399 hectare.²¹⁵ Het grootste deel van het oppervlak viel onder de klasse van 157 gulden per hectare. In 1923 ontving Kampen 431896 gulden aan pachtinkomsten.²¹⁶ In 1922 waren Ph. van Dijk, D. Gunnink, J. Prins, R. Schrijver, H. van der Kolk, B. van der Kolk, J. van der Kolk, D. van Dijk pachters van respectievelijk erf 23, 24, 25, 35, 36, 93, 94 en 95. Die erven hadden destijds gemiddeld 0,2 hectare bouwland, 10 hectare hooiland, 15 hectare hooi/weiland en 12 hectare weiland.²¹⁷

De pachters van erf 23, 24 en 25 hadden respectievelijk 27, 25 en 25 runderen in 1870.²¹⁸ Dezelfde drie erven hadden 23, 29 en 31 runderen in 1922.²¹⁹

Erf 25 haalde in 1949 het landelijke nieuws in het Parool.²²⁰ Het erf werd toen 100 jaar gepacht door dezelfde familie: familie Prins. Het erf werd van 1811, het bouwjaar van de boerderij, tot 1849 gepacht door Willem Aats van Dijk. Daarna verhuisde hij naar erf 9 en pachtte de zoon van Jan Prins (erf 24), Hendrik Prins, de boerderij van erf 25. Het erf van 40 hectare werd toen gepacht voor 1810 gulden. In 1879 was het erf uitgebreid tot 58 hectare (1,45 x groter), maar de pacht was toen 4010 gulden per jaar (2,21 x hoger). Het dagloon van een arbeider maakt inzichtelijk hoeveel dat eigenlijk was. Het dagloon van een boerenarbeider was toen 1 gulden en 250 gram tabak (à 8 cent). Hendrik Prins jr., de zoon van Jan Prins sr. en kleinzoon van Hendrik Prins sr. nam de pacht van erf 25 in 1890 over. Destijds heerste er een landbouwcrisis, waardoor de pachtsom toen jaarlijks slechts 3000 gulden

²¹² Stadsarchief Kampen, beeldbanknummer: K872.

²¹³ Van der Linde 2015.

²¹⁴ Van Hulst 1869, 13.

²¹⁵ Stadsarchief Kampen, Stadserven en Landerijen, toegangsnummer: 62 inventarisnummer: 36.

²¹⁶ Stadsarchief Kampen, Stadserven en Landerijen, toegangsnummer: 62 inventarisnummer: 39.

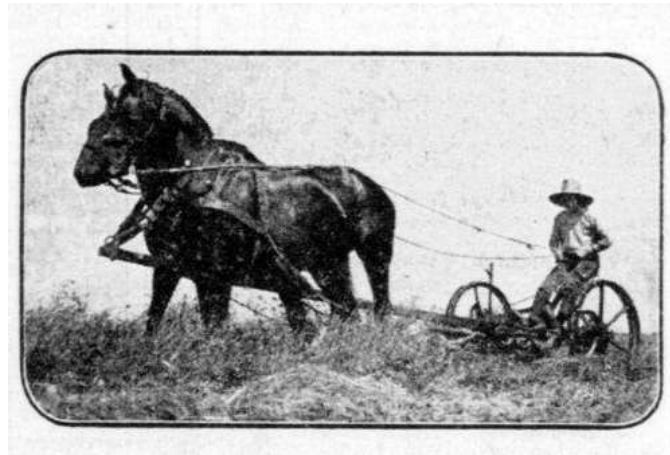
²¹⁷ Stadsarchief Kampen, Stadserven en Landerijen, toegangsnummer: 62 inventarisnummer: 39.

²¹⁸ Stadsarchief Kampen, Nieuw Archief Kampen, toegangsnummer: 2 inventarisnummer: 2782.

²¹⁹ Stadsarchief Kampen, Nieuw Archief Kampen, toegangsnummer: 2 inventarisnummer: 2782.

²²⁰ Het Parool, 23 februari 1949, Familie Prins pachtte honderd jaar zelfde boerderij.

betrof. Tot 1915 ging de pacht jaarlijks langzaam weer omhoog tot een bedrag van 3750 gulden. In 1920 steeg de pacht met een grote sprong naar 6822 gulden. In 1949 was het oppervlakte van het erf weer verkleind naar 44,5 hectare en betaalde Hendrik Prins jr. 4978 gulden aan pacht.²²¹ Tegenwoordig woont er op het adres van erf 25 nog steeds iemand uit de familie Prins, namelijk: Hendrik Prins jr.²²²

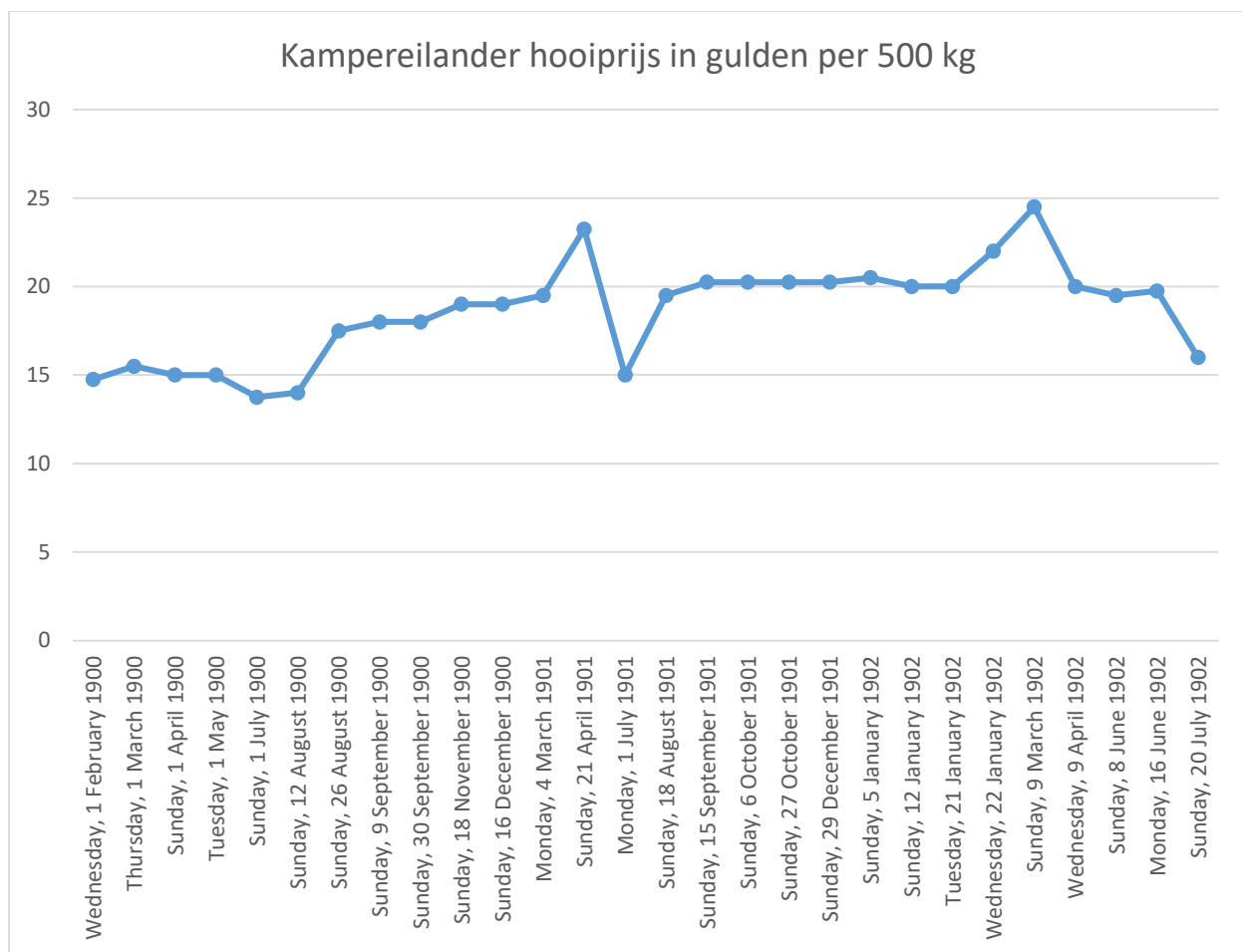
Figuur 4.19: “Hooien op het Kampereiland – Het Kampereiland is beroemd om zijn hooi. Thans beginnen de boeren reeds hun hooi binnen te halen. Vrijwel alle bewerkingen worden machinaal uitgevoerd. De zeis is vervangen door de maaimachine.”

Tussen de stukken van het Kampereiland duikt ook een begroting van erf 31 uit de jaren '30, waarop er aan inkomsten 6480 gulden wordt gerekend voor de opbrengst van melk, 2250 gulden voor de verkoop van vee en 1600 gulden voor de verkoop van 80.000 pond hooi (20 gulden per 1000 pond).²²³ Dat betekent dat 15% van de inkomsten van erf 31 bestond uit het verkopen van hooi. Kantekening die in die begroting wordt gemaakt is dat de hooiprijs erg fluctueerde en dat het daarom lastig is om zekerheid te geven over inkomsten van hooiverkoop.

²²¹ Het Parool, 23 februari 1949, Familie Prins pachtte honderd jaar zelfde boerderij.

²²² Zoek en Bel, via www.zoekenbel.nl Noorderrandweg 8, Kampen.

²²³ Stadsarchief Kampen, Stadserven en Landerijen, toegangsnummer: 62 inventarisnummer: 39.

Tabel 4.2: Gemiddelde prijs van het hooi van het Kampereiland uit de berichtgevingen van het Algemeen Handelsblad. De hooiprijs heeft jaarlijks zijn hoogtepunt rond eind maart. In april gaat namelijk het meeste vee weer de wei in. Rond het einde van juli maakt de hooiprijs weer een stijging vanwege de nieuwe oogst. *Bron: Algemeen Handelsblad.*²²⁴

In het Algemeen Handelsblad werd in de periode van 1900 tot 1928 ongeveer maandelijks een melding gedaan van de hooiverkopen van die maand. Gedurende die jaren steeg de hooiprijs langzaam naar een maximum van 30 gulden per 500 kg in juli 1928. Men beschrijft hoeveel bootladingen hooi er in de afgelopen periode zijn verhandeld, hoe de oogst is en de krant vermeldt ook af en toe hoe de prijs van binnenlands hooi (niet-Kampereilandhooi) zich ontwikkelt. De prijs van het hooi van het Kampereiland lag meestal zo'n 4 gulden (!) per 500 kg hooi hoger dan ander binnenlands hooi. Dat is 15-20 procent boven het gemiddelde, een teken dat het hooi in dit deel van de IJsseldelta van bovengemiddelde kwaliteit was.

²²⁴

Algemeen Handelsblad, 1900 t/m 1902, zie specifieke data in tabel, prijzen worden vermeld in de rubriek marktberichtgevingen onder het kopje 'hooi'.

Figuur 4.20: Van links naar rechts; van boven naar beneden: luchtfoto's van de erven 23, 24, 25, 35, 36, 93, 94 en 95. De luchtfoto's zijn gemaakt in 1967. De twee oudste erven (erf 23 en 24) en erf 94 (bouwjaar 1875) hadden op de foto's nog de omvang van een boerderij uit de 19^e eeuw. De boerderij van erf 24 en 94 zijn in de jaren '90 gesloopt voor nieuwbouw. Tegenwoordig is erf 23 het enige erf met oude boerderij, maar is wel vergezeld met een grote ligbox.

Interview met hooihandelaar Jan Bruins en melkrijder Jan Post

Jan Bruins (69 jaar) heeft gewerkt bij het familiebedrijf hooihandel Bruins te IJsselmuiden.²²⁵ Jan Post (80 jaar) is geboren en getogen op het Kampereiland in de Mandjeswaard. Hij is eerst loonwerker geweest en heeft toen bij verschillende boeren op het Kampereiland meegewerkt met hooien, daarna is hij melkrijder geweest en haalde hij dagelijks de melk bij verschillende boeren op het Kampereiland op. Beide heren waren erg trots over het hooi van het Kampereiland. Jan Post was op het moment van interviewen (24 januari 2017) bezig met het plaatsen van een mollenklem. *“Nee, niet omdat het vee anders door hun hoeven zakt, het duurt nog even voordat dat naar buiten gaat. Ik plaats de klem omdat het zand van de molshopen anders bij het maaien door het gras komt.”* Dat het hooi van uitstekende kwaliteit moet zijn mag duidelijk zijn. *“Als er te veel zand door het gras komt, zal de zuurgraad van de melk van de koe te hoog worden.”* Men wist in het hele land dat het hooi van het Kampereiland van goede kwaliteit was. Dagelijks gingen er boten naar het westen en elke nacht vertrok er een boot van Kampen naar Amsterdam. *“Door de bodemstructuur rook hooi van het Kampereiland veel zoeter. Goed Kampereilander hooi rookt als vers brood.”* merkt Jan Bruins op. *“Naast de geur kon je het ook merken aan de structuur van het hooi”* vult Jan Post aan. *“Het hooi van het Kampereiland is een stuk fijner, zachter en losser in vergelijking met het gras in de polder Mastenbroek. Het hooi van Mastenbroek is een stuk harder.”* De wind kon gemakkelijk vat krijgen op het losse hooi. Zo vertelde Jan Post dat hij eens op zondag in de kerk zat en de wind uit het westen aardig begon aan te jagen. *“Het hooi was al gemaaid, maar nog niet gebarkt en naar de hooibergen vervoerd. Het losse hooi waaide vanuit de Mandjeswaard tegen de Kamperzeedijk aan en we kregen van de dominee toestemming om het hooi diezelfde zondag nog bij elkaar te harken.”* In de jaren '40 van de vorige eeuw verhandelde de vader van Jan Bruins het hooi onder andere in de sociëteit 't Collegie te Kampen (figuur 4.20). Hooi werd toen verkocht voor 60 gulden per 500 kg. De familie Bruins verhandelde hooi aan het leger, aan de Koninklijke stallen en aan het transportbedrijf Van Gend & Loos. Na de jaren '50 werd de hooihandel in een rap tempo minder. Boerenbedrijven werden groter en hadden al het hooi voor hun eigen bedrijf nodig. Daarnaast werden veel paarden vervangen door motorisch vervoer. Trekkers en vrachtwagens zorgden ervoor dat de hooihandel met grote sprongen achteruitging. Halverwege de jaren '90 heeft de firma Bruins voor het laatst een hooiberg leeggeperst.

²²⁵

interview tussen Jan Bruins en Martin van der Linde, nog te publiceren.

Figuur 4.21: Sociëteit 't Collegie aan de IJsselkade in Kampen. Thans het kantoor van de ABN-AMRO. Op deze locatie werd in de jaren '40 van de vorige eeuw hooi verhandeld.

4.5 Conclusie

Het Kampereiland is een bijzonder onderzoeksgebied. Het is ontstaan door een samenspel van rivieren, geulen, de Zuiderzee en mensenhanden. Toen de stad Kampen het Kampereiland in 1364 geschonken kreeg door de bisschop Jan van Arkel werd er gesproken over 'land dat gras draagt'. Het Kampereiland was toen nog meer dan de helft kleiner dan het huidige oppervlak van het Kampereiland. Daarnaast was er toen nog sprake van meerdere eilanden die doorsneden waren door de afwaterende geulen van de IJssel in de Zuiderzee. Tegenwoordig zijn er nog drie wateren die het eiland noemenswaardig doorkruizen: het Ganzendiep, de Goot en de IJssel zelf. De andere diepen zijn afgedamd, waardoor het Kampereiland aan elkaar gegroeid is. De eerste bewoning van het Kampereiland vond plaats in 1432.

De stad Kampen heeft de pachtinkomsten goed bijgehouden. Door de vele erven, tegenwoordig zo'n 120, heeft Kampen veel pachtinkomsten gehad. Kampen heeft goed gebruikt gemaakt van haar recht tot aanwas, waardoor Kampen vijf polders aan het Kampereiland heeft gevoegd. Hooi was voor het Kampereiland van groot belang. De hooilanden vormden in 1832 de helft van het aantal percelen van het Kampereiland en 20% betrof weiland. Gemiddeld vielen de hooilanden in 1832 in de 2^e belastingklasse (van 5). Het beste hooi uit klasse 1 bevond zich in de noordoosthoek van het Kampereiland. De bodemkaart spreekt in het noordoosten van kleigronden en in het westen van zavelgronden met een laagje zeeklei. Het hooi van het Kampereiland had veel nationale bekendheid en werd voor een 15 tot 20 procent hogere prijs verkocht dan hooi uit andere delen van Nederland. Sinds de mechanisatie zijn veel paarden ingeruild voor trekkers en vrachtwagens en is het hooi ingeruild voor diesel. De schaalvergroting van boerderijen maakt dat er nauwelijks meer hooi overblijft voor de handel. Het Kampereiland heeft nog steeds een grasrijk karakter, omdat de meeste boeren nog melkveehouder zijn. Echter, maïs begint ook op het Kampereiland aan populariteit te winnen en polders uit de 19^e eeuw worden gebruikt voor de teelt van aardappelen.

Hoofdstuk 5 – Conclusies

Het hooien met paard en wagen langs de IJsselmeerdijk in juni 1948.

5.1 De IJsseldelta en haar hooilanden: landschappelijke differentiatie

Inleiding

De hooiproductie in de IJsseldelta was eeuwenlang zo groot dat een deel van het hooi verhandeld werd. In West-Overijssel bepaalden hooibergen het landschap. De hooibergen op het Kampereiland waren letterlijk het hoogtepunt. Het gebied staat van oudsher bekend om haar grote oppervlakten hooiland met hooi van zeer goede kwaliteit. In 1832 was maar liefst 47% van het totale onderzoeksgebied hooiland. In 2006 is de IJsseldelta uitgeroepen tot Nationaal Landschap vanwege de unieke combinatie van agrarisch gebied, natuur en cultuurhistorie. Het is zo'n uniek landschap omdat de IJsseldelta erg divers is. De IJsseldelta bestaat namelijk uit verschillende gebieden: rivierduinen langs het Zwarte Water en de IJssel met een lange gebruiksgeschiedenis die teruggaat tot de Bronstijd, uit de eerste geometrisch verkavelde polder van Nederland die in 1364 ontgonnen werd (Polder Mastenbroek), uit kleigebieden langs de rivieren en in het mondingsgebied (het Kampereiland) en uit de 13^e-eeuwse agrarische veenontginningsgebieden in het Staphorsterveld en het Kamperveen. De IJssel en het Zwarte Water hebben in de komgebieden veel klei en zand afgezet. In de lagergelegen gebieden, die verder van de rivieren af liggen, is veen ontstaan. De bodem van de polder Mastenbroek bestaat uit weideveengrond en het Kamperveen en het Staphorsterveld worden getypeerd door weideveen, koopveengrond en madeveengrond. In elk van de genoemde deelgebieden kwamen grote oppervlakten hooiland voor, maar de landschappelijke kenmerken van deze hooilanden verschilden heel sterk van gebied tot gebied. Hieronder worden de landschapskenmerken van de deelgebieden Zwarte Water, Olde Maten en Kampereiland kort beschreven en worden ze vervolgens met elkaar vergeleken.

Deelgebied 1: Hooilanden langs het Zwarte Water

Het onderzoeksgebied wordt bepaald door de loop van het Zwarte Water, dat van Zwolle naar het Zwarte Meer stroomt. Het Zwarte Water heeft in de komgebieden klei afgezet. De bewoningsgeschiedenis begint echter op de hogere zandgronden: Hasselt en Zwartewatersklooster liggen op een rivierduin en in het zuidoosten liggen Genne, Streukel en Holten op een uitloper van een dekzandrug. De toponiemen Hasselt (hazelaarsbosje) en Holten (hout) geven aan dat het gebied voor de ontginning bebost was. In het oosten van het gebied, achter de dijken, treft men de 'binnenlanden'. Dit zijn voornamelijk veengebieden die beneden NAP liggen. Ze maakten deel uit van de ontgonnen hoogveenkoepel van Staphorst. De 'broektoponiemen' duiden erop dat het van oorsprong natte lage moerasachtige gebieden waren. De 12^e-eeuwse ontginning van het Staphorsterveld was eerst nog geschikt voor landbouw, maar door oxidatie, bodemdaling en vernatting konden de percelen nog enkel als weide- en hooiland gebruikt worden. Van de hooilanden in het deelgebied van het Zwarte Water was in 1832 72% in handen van plaatselijke boeren en 15% in handel van adel. De rest van de hooilanden was in het bezit van kerkelijke instellingen en gasthuizen. De binnenlanden zijn, op de woonwijk in de Hombroek na, nog steeds graslanden. De uiterwaarden, ook wel de 'buitenlanden', van het Zwarte Water bestaan uit reliëfrijke kleigronden met een hoog grondwaterpeil, maar het grondwaterpeil is lager dan in de binnenlanden. Van oudsher worden de uiterwaarden gebruikt om te hooien. Uit de belastingtarieven van 1832 valt op te maken dat de hooilanden in de binnenlanden kwalitatief een stuk slechter waren dan de hooilanden in de buitenlanden.

Deelgebied 2: Hooilanden in de Olde Maten

Ten oosten van het Zwarte Water bevond zich een hoogveenkoepel. Dit opbollend veengebied rustte in het oosten op Pleistocene zandgrond en in het westen rustte het op laagveen. Het Staphorsterveld, zoals het hele veengebied genoemd wordt, werd vanaf het Zwarte Water en het Meppelerdiep vanaf de twaalfde eeuw ontgonnen. De ontginning werkte met het recht van opstrek waarbij ontginners zo ver mochten ontginnen als ze maar konden. De percelering loopt als hele dunne taartpuntjes toe naar Staphorst en Rouveen. Dit middeleeuwse veenontginningslandschap wordt ook wel het *slagenlandschap* genoemd. De ontgonnen percelen werden in eerste instantie gebruikt voor akkerbouw, maar het ontwateren van het veen zorgde ervoor dat het in hoog tempo oxideerde, waardoor er extreme bodemdaling plaatsvond en het gebied te nat werd voor bewoning en akkerbouw. De ontginners en de bewoningsas schoven daarna op naar de achterkant van hun percelen (naar het oosten) en begonnen daar met het ontginnen van een nieuw blok. De percelen in het 'oude' westelijke deel werden daarna gebruikt als hooiland. Het plaatselijk erfrecht, waarbij percelen in de lengte opgedeeld werden, maakte de percelen extra smal. Over de hooilanden hoefde men in 1832 relatief weinig belasting te betalen, wat duidt op kwalitatief slecht hooilanden. Tussen 1833 en 1859 is het westelijk deel uitgeveend om turf te verhandelen. Vanwege die aanstaande vervening was in 1832 15% van het hooiland in handen van baron van Dedem en baron de Vos van Steenwijk. De overige percelen waren destijds in handen van boeren uit Rouveen en Staphorst. De percelen in het westen van het Staphorsterveld zijn nog steeds hooiland. Het gebied wordt nu beheerd door Staatsbosbeheer. De agrarische natuurvereniging Horst en Maten regelt de verpachting. Boeren mogen enkel jongvee op hun percelen weiden en mogen slechts tweemaal per jaar hooien. In het natuurgebied worden drie verschillende hoge waterpeilen gehanteerd om weer moeras te creëren.

Deelgebied 3: Hooilanden op het Kampereiland

Het Kampereiland is het mondingsgebied van de IJssel, die via een aantal geulen de Zuiderzee in stroomde. In de loop van de tijd groeiden de eilanden, die tussen de geulen lagen, aan elkaar vast. Door zeespiegelstijging kon er, op enige afstand van de rivieren, veen worden gevormd in de IJsseldelta. De IJssel en de Zuiderzee hebben de afgelopen eeuwen vervolgens veel zand en klei af kunnen zetten op het Kampereiland, waardoor het een groot klei-op-veengebied werd. In 1364 kreeg de stad Kampen het Kampereiland met 'land dat gras draagt' in het bezit. Met het daarbij behorende 'recht van aanwas' werd het Kampereiland uitgebreid door land op te slibben. Het eerste erf werd uitgegeven in 1438. De oudste erven op het Kampereiland liggen op de oude oeverwallen. Getijdegeulen en afgedamde riviertakken zijn op de geomorfologische kaart nog goed zichtbaar. De hoogte varieert van 50 centimeter beneden NAP tot 1 meter boven NAP. In de lagere delen, de oude geulen, treft men een hoger grondwaterpeil dan in de overige delen. In 1832 was 48% van het Kampereiland hooiland, 20% bestond uit weiland en slechts 6% was bouwland. De hooilanden waren toen, op basis van de belastingtarieven, van gemiddelde tot goede kwaliteit. De hooilanden in het oosten die op een kleirijke ondergrond lagen, waren van iets betere kwaliteit dan de hooilanden in het zavelige westen. Rond 1910 lag de hooiprijs van Kampereilanderhooi zo'n 15 tot 20 procent hoger dan de prijs van binnenlands hooi. Die hogere hooiprijs geeft aan dat het hooi van betere kwaliteit was. In 1832 was het grootste deel van het Kampereiland in bezit van de stad Kampen. In het oosten had ook de stad Genemuiden een klein deel in het bezit en waren er nog enkele regionale boeren die

hooilanden bezaten op de Genemuider Maat. In 1870 was elke boer op het Kampereiland melkveehouder en had gemiddeld 26 koeien. Tegenwoordig worden er op het Kampereiland ook aardappelen, bieten en maïs geteeld.

Conclusie: vergelijking van de landschapkenmerken van de drie deelgebieden

Deelgebied	Zwarte Water	Olde Maten	Kampereiland
Geomorfologie	Rivierkleilandschap met komgebieden en rivierduinen en dekzandrug	Ontgonnen hoogveenkoepel	Klei-op-veengebied met aanwassen
Bodem	Nes- en poldervaaggronden in de uiterwaarden. Weideveengronden in de binnenlanden	Koopveen en weideveen	Nes-, polder- en vlakvaaggrond van klei en zavel
Gebruiksgeschiedenis	Bewoning op rivierduinen en dekzandrug, veel weilanden en hooilanden.	Westelijk deel uitgeveend en in gebruik genomen als hooiland. Oostelijk deel weiland.	Bewoning op voormalige oeverwallen. In 1832 voornamelijk hooiland en deels weiland. Nu veel weiland en een beetje akkerbouw.
Waterpeil	II, IIb, III, IV en VI	IIb en IIIb	II, IIb, III, IIIb, IV, V en VI
Hoogte (t.o.v. NAP)	-80 cm tot +400 cm	-60 cm tot -40 cm	-50 cm tot +100 cm (huisbelt +250 cm)
Ligging hooilanden (1832)	Hooilanden in uiterwaarden en in binnenlanden op het veen.	In het westelijk deel	In de lagere delen van het Kampereiland, rondom en op de voormalige geulen
Eigendom hooilanden (1832)	72% boeren uit omgeving 15% adel uit omgeving Zwolle 13% kerkelijke instelling uit omgeving	85% boeren uit Staphorst en Rouveen 14% adel	66% stad Kampen 23% boeren uit omgeving 5% stad Genemuiden
Belastingklasse hooilanden (1832; 1=duur, 5=goedkoop)	Buitenlanden: 1 en 2 Binnenlanden: 3 en 4	Voornamelijk 4 en deels 3	Deels 1 en voornamelijk 2 en 3

Tabel 5.1: Schematisch vergelijkingsoverzicht van de landschappelijke gegevens van de drie deelgebieden.

De deelgebieden verschillen landschappelijk gezien veel van elkaar. Het deelgebied Zwarte Water is een heel divers gebied dat gedomineerd wordt door komklei, maar ook rivierduinen, een dekzandrug en veengebieden in de binnenlanden heeft. De Olde Maten is een ontgonnen hoogveenkoepel en het Kampereiland is een klei-op-veengebied. De Olde Maten ligt volledig beneden NAP, terwijl het Kampereiland en het Zwarte Water grote kleigebieden boven NAP kent. De buitenlanden bij het Zwarte Water kende in 1832 de beste hooilanden, op het Kampereiland waren de hooilanden ook relatief goed. Hooilanden van slechte kwaliteit trof men met name in de Olde Maten aan. De bezitsverhoudingen in 1832 verschilden ook per deelgebied. In de Olde Maten en in het gebied Zwarte Water had de adel een klein deel van de percelen in bezit en de boeren een groot deel. Het Kampereiland was van oudsher al grotendeels van de stad Kampen en in het oosten van het deelgebied behoorde nog een deel bij de stad Genemuiden en boeren uit de omgeving.

5.2 Vergelijking van de landschapsgenese, bezitsverhoudingen en gebruiksgeschiedenis van de hooilanden in drie detailgebieden

Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken van deze scriptie is bij elk deelgebied een detailgebied uitgelicht. Dit detailgebied is een representatief hooilandcomplex dat nader bestudeerd is. In het gebied van het Zwarte Water is Groot Cellemuiden uitgelicht. In de Olde Maten heeft de Bisschopsslag extra aandacht gekregen en op het Kampereiland is het gebied van De Stikken nader onderzocht. In deze paragraaf worden de drie detailgebieden met elkaar vergeleken.

Landschappelijke ligging en landschapsgenese

Groot Cellemuiden is gelegen in een kronkelwaard van het Zwarte Water. Aan de binnenkant van een bocht in het Zwarte Water is in de uiterwaard in de late middeleeuwen (1308) een ringdijk aangelegd, waardoor de kronkelwaard geschikt werd voor bewoning en landbouw. De bodem van de kronkelwaard bestaat binnen de dijk met name uit nesvaaggronden, drechtvaaggronden en poldervaaggronden. Buiten de dijk wordt de bodem getypeerd als aanwasvlakte. De grenzen van de percelen bestaan binnen de dijk uit de waterlopen van voormalige prielen en geulen. Buiten de dijk zijn de aangewassen percelen met rechte grenzen gescheiden.

Met de veenontginning van de *Bisschopsslag* in de Olde Maten is men in 1240 gestart. Vanaf het gehucht Zwartewatersklooster gingen kolonisten het veld in en groeven ontwateringssloten naar het Zwarte Water om zo het rauwe veen geschikt te maken voor akkerbouw. Gezien de boeren last kregen van bodemdaling en wateroverlast uit het oosten van hoger van de veenkoepel, waren de boeren genoodzaakt om steeds verder naar het oosten toe te ontginnen tot ze in de 17^e eeuw bij het huidige Rouveen op de stabiele zandgrond terecht kwamen.

De Stikken is een waarde op het Kampereiland. De Stikken is ontstaan nadat men in de 15^e-eeuw rijshout plaatste langs de kust van het Kampereiland en er land tussen dat rijshout opslibde. Nadat er een dijke omheen gelegd werd, kon het eerste erf in De Stikken in de 15-eeuw worden uitgegeven. In

de waarde ligt een getij-riviermondrug en lopen nog wat voormalige geultjes. Deze geultjes vormen de perceelsgrenzen. De bodem bestaat uit kalkrijke poldervaaggrond.

De Stikken en Groot Cellemuiden vertonen gelijkenissen. De kleigebieden zijn beide in gebruik genomen nadat men er een dijk omheen had gelegd. De onregelmatige blokverkaveling komt in beide waarden voor. De Bisschopsslag is ook in de late middeleeuwen ontgonnen, maar is daarentegen een veengebied. De laaggelegen agrarische hoogveenontginning kenmerkt zich door een smalle opstreckende strokenverkaveling.

Bezitsverhoudingen

In *Groot Cellemuiden* waren 101 percelen hooiland die in 1832 voor driekwart in handen van particulieren uit de omgeving van Genemuiden waren. De helft van deze particulieren was boer, de andere helft was van de gegoede burgerij. Zes percelen in Groot Cellemuiden waren in het bezit van gasthuizen uit Kampen en twee hooilandpercelen waren in handen van de Reint Hendrik de Vos van Steenwijk.

In de *Bisschopsslag* waren de meeste percelen in het bezit van boeren uit Rouveen. In het westelijk deel waren er 9 percelen in 1832 in handen van de familie Van Dedem en de familie De Vos van Steenwijk. Deze westelijk gelegen percelen werden in de navolgende periode uitgeveend. Daarnaast lag het kerkgoed, ook wel 'wheme' genoemd, in de Bisschopsslag. Het eigendom loopt van Zwartewatersklooster tot aan de huidige kerk van Rouveen.

Het Kampereiland behoort al sinds 1364 tot het bezit van de stad Kampen, dit geldt ook voor alle aanwassen zoals *De Stikken*. Tegenwoordig verpacht de gemeente Kampen de percelen en erven in De Stikken nog steeds.

Zowel de percelen in de Bisschopsslag als in Groot Cellemuiden waren in 1832 voor het grootste deel in handen van particulieren die woonachtig waren in de nabije omgeving. Die particulieren in de Bisschopsslag waren met name boer van beroep, terwijl de helft van de eigenaren in Groot Cellemuiden een ander beroep had en de percelen waarschijnlijk verpachtte. Reint Hendrik de Vos van Steenwijk verpachtte zijn percelen hooiland in Groot Cellemuiden, terwijl hij en de baron Van Dedem hun percelen in de Bisschopsslag hadden gekocht om het turf te kunnen verhandelen. Het Kampereiland had in 1832 (en nu nog) een voor de IJsseldelta unieke eigendomsstructuur waarbij de erven door de stad Kampen aan de boeren verpacht werden.

Gebruiksgeschiedenis

Middenin de kronkelwaard *Groot Cellemuiden*, op het hoogste deel, is er tot omstreeks 1850 bewoning geweest. De weilanden grensden in 1832 aan de boerderijen en in de lagergelegen delen van de kronkelwaard bevonden zich de hooilanden. Deze hooilanden waren kwalitatief heel goed want ze vielen in 1832 in de duurste belastingklasse. Buiten de dijk bevonden zich met name rietlanden. Tegenwoordig worden alle percelen binnen de dijken als weiland gebruikt.

Het westelijk deel van de *Bisschopsslag* was vlak na de ontginning (rond 1300) een agrarisch gebied, waar ook landbouw bedreven werd. De bewoningsas bevond zich toen ter hoogte van Zwartewatersklooster. Nadat het veen begon in te klinken werd het gebied te nat en werd de landbouw verder oostwaarts bedreven en schoof de bewoning ook mee. Het westelijk deel was enkel nog geschikt als hooiland. De hooilanden werden in 1832 bijna allemaal geëvalueerd met de op één na goedkoopste klasse: klasse 4. Dit betekent dat de hooilanden toen van slechte kwaliteit waren. Tussen 1833 en 1859 is het westelijk deel uitgeveend en de hooilandpercelen werden daardoor nog smaller. Tegenwoordig is het gebied in beheer van Staatsbosbeheer en mag er nog enkel geweid worden door jongvee en is het aantal keer hooien beperkt tot tweemaal per jaar.

In 1488 werd het eerste boerenerv in *De Stikken* uitgegeven. In 1832 bestond de waarde uit 3 erven, 12 rietlanden, 8 bouwlanden, 44 weilanden en 47 hooilanden. De weilanden waren gelegen in de zuidpunt van De Stikken en aangrenzend aan de boerderijen die op riviermondrug liggen. De rietlanden lagen langs de Zuiderzee en langs het Noorddiep. De hooilanden bevonden zich aan de noordkant van de waard in de getijdebekkens op de zavelgronden. Voor de dijkverzwaring in het begin van de 19^e eeuw werd het Kampereiland jaarlijks weleens overstroomd door vruchtbaar slib. De hooilanden vielen in 1832 in tariefklasse 2 en 3 en waren daarmee gemiddeld tot goed van kwaliteit. Rond 1900 waren er 9 boerenerven in De Stikken en tegenwoordig zijn er 11 erven. De melkveehouders op De Stikken hadden in 1870 gemiddeld 26 koeien en in 1922 gemiddeld 28 koeien. Tegenwoordig heeft ieder erf een ligboxenstal waarin meer koeien gestald kunnen worden, daarnaast toveren de boeren hun groene graslanden in De Stikken langzamerhand deels om naar maïsvelden.

De detailgebieden hebben de afgelopen eeuwen allemaal ontwikkelingen meegemaakt. De Olde Maten is door inklinking en verving natter geworden en is daarom één groot hooilandencomplex. De bewoners moesten aan het einde van de Middeleeuwen al verder oostwaarts trekken om droge voeten te houden. Rond 1850 zijn de bewoners van Groot Cellemuiden gevlucht voor het water, maar tegenwoordig is de bemaling in Groot Cellemuiden een stuk beter en kunnen alle percelen binnen de dijk als weiland gebruikt worden. De waterhuishouding in De Stikken is ook beter geworden na dijkverzwaring en afsluiting van de Zuiderzee. Hooilanden worden daar tegenwoordig ook als weilanden gebruikt en op sommige voormalige weilanden wordt maïs geteeld.

Conclusie: vergelijking van de hooilanden in de detailgebieden

Detailstudie	Groot Cellemuiden	Bisschopsslag	De Stikken
Ontstaans-geschiedenis	Bedijking van een kronkelwaard	Ontginning van een hoogveenkoepel	Aanwassen van land door opslibbing tussen rijshout
Percelering	Perceelsgrenzen gevormd door natuurlijke prieden en geulen	Opstreckende verkaveling, extra smal door plaatselijk erfrecht	Perceelsgrenzen gevormd door natuurlijke prieden en geulen
Gebruiks-geschiedenis	Bewoning (vroeger), weilanden en hooilanden	Eerst akkerbouw en veeteelt. Verveend hooiland en nu weer hooiland	Bewoning, bouwland, weiland en hooiland
Eigendom (1832)	40% boeren uit omgeving 40% burgerij uit omgeving 10% adel 10% gasthuizen uit Kampen	75% boeren uit de omgeving 15% de kerk van Rouveen 10 % adel	100% stad Kampen
Ligging hooilanden (1832)	In de lagere delen binnen de ringdijk	Het gehele westelijke deel van de bisschopsslag was hooiland	In de lagere delen van de waarde en in de noordkant van de stikken (langs de Zuiderzeekust binnen de dijk)
Belastingklasse (1 = duur; 5 = goedkoop)	Grotendeels in 1, rest in 2	4	Helft in 2, andere helft in 3
Moedermateriaal bodem	Klei: nes-, drecht- en poldervaaggronden	Veen: weideveen en koopveen op veen	Klei en zavel: poldervaaggrond
Waterpeil	II en III	IIb en IIIb	II, IIIb en IV
Hoogte (t.o.v. NAP)	Tussen -30 cm en +70 cm	Tussen -60cm en -40cm	Tussen -5 cm en +50 cm
Groenwaarde	Laagst: 0,4 Hoogst: 0,8	Laagste: 0,3 Hoogste: 0,7	Laagste: 0,4 Hoogste: 0,8

Tabel 5.2: Schematisch vergelijkingsoverzicht van de gegevens over hooilanden in de detailgebieden.

Uit de vergelijking blijkt dat de hooilanden in Groot Cellemuiden in 1832 in de duurste belastingklasse vielen, klaarblijkelijk waren de hooilanden in Groot Cellemuiden dan ook kwalitatief het beste. De grondwatertrappen in de drie gebieden zijn vergelijkbaar. Het grote verschil zit hem in de hoogteligging. De hooilanden in de Olde Maten liggen gemiddeld een halve meter lager dan in De Stikken en Groot Cellemuiden. Daarnaast is er verschil in samenstelling van de bodem. De slechte

hooilanden van de Olde Maten liggen op veengrond, terwijl de betere hooilanden van De Stikken op zavelgrond liggen. De allerbeste hooilanden van De Stikken en de hooilanden van Groot Cellemuiden liggen op een kleibodem. Dit betekent dat hoe dikker de laag klei in de bodem, hoe beter de kwaliteit van de hooilanden is. Gesteld kan worden dat het gras in de kleirijke hoge gebieden een stuk beter groeit dan het gras in de lage veengebieden.

5.3 Discussie

Het grootste discussiepunt en gemis voor dit onderzoek is dat er maar weinig gegevens zijn op perceelsniveau. Er zijn geen bronnen opgedoken die iets zeggen over hoeveel hooi elk perceel opbracht. Sowieso zijn er maar weinig boeren die bijhielden hoeveel hooi ze nou precies jaarlijks maaiden en ook moet er rekening gehouden worden hoeveel koeien al consumeerden voordat er gemaaid werd. Het werd in dit onderzoek duidelijk dat hooilanden maar weinig populair zijn in de literatuur en dat er in beschrijvingen over landschap in de IJsseldelta maar weinig aandacht gaat naar de hooilanden. De enige grote historische dataset die in detail iets vertelt over elk perceel zijn de minuutplans uit 1832. Het onderzoek leunt daarom vrijwel alleen op de gegevens uit deze set, terwijl het eigenlijk nog vrij onduidelijk is hoe de verdeling van de belastingklassen tot stand is gekomen. Daarnaast zou het beter geweest zijn als deze dataset in meerdere jaren gemaakt zou zijn, dan zou landschappelijke ontwikkeling nog beter omschreven kunnen worden. Door afwezigheid van oudere bronnen is het soms moeilijk te achterhalen hoe de ontginning in het hoogste detailniveau is verlopen.

Om onderzoek te vergemakkelijken en uitspraken te kunnen doen over de fysische gesteldheid is de data van recente bodemkaarten, hoogtekaarten, peilkaarten en satellietfoto's gekoppeld aan de minuutplans uit 1832. Echter, in de afgelopen 200 jaar is het landschap uiteraard veranderd. Door betere bemaling en betere meettechnieken kan het maar zo zijn dat gegevens anno 2018 niet dezelfde zijn als gegevens uit het verleden. Uit de literatuur blijkt dat slibbemesting op het Kampereiland een rol heeft gespeeld in de vruchtbaarheid van het Kampereiland. Echter, het is lastig terug te vinden op welke plekken dit voorkwam en in welke mate dit expliciet voorkwam. Ook hiervoor geldt dat de dijkverzwaringen aan het einde van de 19^e-eeuw en het afsluiten van de Zuiderzee grote gevolgen hebben ten aanzien van de ontwikkeling van het landschap en de hooilanden. Het landschap van nu is niet 1 op 1 gelijk aan het landschap van 1832. Een paar grote technieken zoals het inkuilen, het verbeteren van bemaling, de genetische modificatie van grassoorten en de opkomst van kunstmest, maken bedrijfsvoering van nu anders dan bedrijfsvoering van vroeger.

5.4 Aanbevelingen

Omwillen van de tijd is er voor gekozen om slechts drie van de zes deelgebieden te onderzoeken. Het zou een mooie toevoeging zijn als ook de drie andere deelgebieden, te weten Mastenbroek, IJssel en Kamperveen, nog enige aandacht zouden krijgen. Het onderzoek naar de IJsseldelta zou daarmee completer worden.

Daarnaast zou het heel mooi zijn als er in andere delen van Nederland onderzoek gedaan kan worden naar hooilanden. Dit onderwerp verdient nog de nodige aandacht in de Nederlandse landschapsgeschiedenis. Tevens zou een detailstudie in andere hooilandcomplexen, zoals bijvoorbeeld

het Groene Hart kunnen leiden tot een hooilandtypologie. Daarnaast kunnen de conclusies uit dit onderzoek dan geverifieerd worden.

Vanwege het bijzondere feit dat de stad Kampen al sinds 1364 het Kampereiland in bezit heeft en dat nog steeds verpacht, zou een extra onderzoek naar het landbouwbeleid van Kampen niet misstaan. Al ruim 650 jaar worden er erven door Kampen uitgegeven en verpacht. Doordat het recht van opstal en het uitgeven van erven als 650 jaar aan Kampen toebehoort is de situatie zeer bijzonder. Bedrijfsvernieuwing en -vergroting wordt en werd hierdoor bemoeilijkt. Toch is de agrarische sector op het Kampereiland nooit ingestort. In het archief van Kampen liggen nog een paar pakken ongeïnvventariseerd archief, die ook deels over de landbouw in de gemeente Kampen gaan.

Het analyseren van pachtboeken zou een mooie toevoeging aan dit onderzoek zijn. Een deel van de hooilandpercelen was in 1832 in handen van adel en van kerkelijke instellingen, zoals gasthuizen. In de archieven van deze instellingen en families zou gezocht kunnen worden naar overzichten van pachtinkomsten of naar pachtcontracten. Als aanvulling hierop zou ook naar bronnen gezocht kunnen worden die iets vertellen over hoe grootgrondbezitters en adel hun percelen in de IJsseldelta verworven hebben.

Er zou ook nog onderzoek gedaan kunnen worden naar de kadastrale minuutplannen van 1832. Er zouden stukken zijn waarin landmeters het landschap dat ze moesten karteren beschrijven. Wellicht zou er ook nog meer te achterhalen zijn over de totstandkoming van de belastingklassen. Het is nog onduidelijk waarop dit precies is gebaseerd.

Literatuur en bronnen

Literatuur

- Barends, S., Baas, H.G., Harde, M.J. de., Renes, J., Rutte, R., Stol, T., Triest, J.C. van, Vries, R.J. de & Woudenberg, F.J. van, 2010. *Het Nederlandse landschap: Een historisch-geografische benadering*. Matrijs, Utrecht.
- Benders, J. 1995 *Handzaam hout uit Groninger grond (Groningen 1995): Houtgebruik in de historische stad*. Helfrich, K., Benders, J. F. & Casparie, W. A. (eds.). Groningen: Stichting Monument & Materiaal, Groningen, p. 134-149
- Bergh, S. van den, 2004. *Verdeeld land. De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief, 1980-1985*. Historia Agriculturae, 35.
- Berkel, G. van & Samplonius, K. 2006. *Nederlandse plaatsnamen: herkomst en historie*. Prisma Woordenboeken en Taaluitgaven, Utrecht.
- Bieleman, J., 2008. *Boeren in Nederland: Geschiedenis van de landbouw 1500-2000*. Uitgeverij Boom, Amsterdam.
- Bont, Ch. De, 2009. *Vergeten land: Ontginning, bewoning en waterbeheer in westnederlandse veengebieden (800-1350)*. Alterra Scientific Contributions, 27. Alterra, Wageningen.
- Bouma, J & Vries, F. de, 2010. *1:50.000 bodemkartering (1964)*. Canon van de Nederlandse Bodemkunde, via <http://www.bodems.nl/canon/venster-20.php>
- Brouwer, K., 1989. *Brink en streek: Cultuurlandschapsvormen aan de westzijde van het Drents plateau*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, 1970. Krips Repro, Meppel.
- Compendium voor de Leefomgeving, 2016. *Ontwikkeling ruimtegebrek in Nationale Landschappen, 2000-2015*, via <http://www.clo.nl/indicatoren/>
- Coster, W., 1996. *Overijssel op het land: Een geschiedenis van de Overijsselsche Landbouw Maatschappij 1871-1996*. Waanders uitgevers, Zwolle.
- Coster, W., 1999. *Zwartsluis aan 't Zwarte Water*. Gemeente Zwartsluis en Historische Vereniging Zwartsluis, Zwartsluis.
- Coster, W., 2002. *Leven met het water in de IJsseldelta. Een waterschapsgeschiedenis*. IJsselacademie, Kampen.
- Dijkstra, N. D., 1969. *De invloed van hooi van veen- en kleipercelen op de produktie van melkvee*. Centrum voor landbouwpublicaties en landbouwdocumentatie, Wageningen.
- Directie van de Landbouw 1917. *Verslagen en Mededelingen van de Directie van de Landbouw*. Nummer 1, 1917. Directie van de Landbouw, Den Haag.
- Dirkx, G.H.P., Hommel, P.W.F.M & Vervloet, J.A.J., 1996. *Kampereiland: een wereld op de grens van zout en zoet*. Matrijs, Utrecht.
- Drok, W.J., 1985. *Het landschap rond Genemuiden*. IJsselacademie, Kampen.
- Eilander, D.A. & Heijink, W., 1990. *Toelichting bij de kaartbladen 20 West Lelystad (gedeeltelijk), 20 Oost Lelystad en 21 West Zwolle*. Stiboka, Wageningen.
- Ente, P.J., 1973. *De IJsseldelta*. Kamper Almanak, 5 p.2.
- Geologische Stichting, 1947. *Kleine geologische overzichtskaart van Nederland*. Staatsdrukkerij, 's- Gravenhage.

- Gloerich, J.B.A., 2006. *De verving in de Olde Maten van Rouveen (1833-1859)*. Gloerich, Driebergen.
- Goutbeek, A. & Jans. E., 1988. *Hooibergen in Oost-Nederland*. IJsselakademie, Kampen.
- Groenedijk, T. 2000. Nederlandse plaatsnamen. Slingenberg Boekproducties, Hoogeveen.
- Hendriks, G., 1953. *Een stad en haar boeren*. Academisch proefschrift, Rijksuniversiteit Utrecht.
- Hove, J. ten, 1991. *Sluizen, Turf en Scheepvaart In: Zwartsluis tot 1800 'een groot deftig dorp.'* IJsselakademie, Kampen.
- Hove, J. ten, 2005. *Geschiedenis van Zwolle*. Waanders, Zwolle.
- Hulst, K. van, 1869. *Verpachting van de erven op het Kampereiland*. Gemeente Kampen, Kampen.
- Kadaster 2011. *Tarieflijst gemeente Zwollerkerpel*. Toelichting minuutplans 1832, Emmen.
- Kampereiland NV 2018. *Beleidsvisie de Stadserven 2018-2028*. De Stadserven, Kampereiland e.o.
- Kapenga, R., Koridon, J.A.F., Timmerman A., Philippona, J., 1972. *Kampereiland en het Zwarte Meer: Schets van landschappelijke en natuurbhistorische waarde*. Kamper Almanak, 7 (1972), p159-174.
- Koppert, I.N. 2017. *Hooivegen. Interdisciplinair landschapsonderzoek naar de ligging, de ontwikkeling en het gebruik van historische hooi- en madewegen in Noord-Nederland vanaf de 18^e eeuw*. Masterscriptie, Rijksuniversiteit Groningen.
- Kuijter, P.C. & Rosing, H. 2017. *Toelichting bij kaartblad 21 Oost Zwolle*. Stiboka, Wageningen.
- Kuijter, E. van der, 2017. *Bureauonderzoek Archeologie: Plangebieden Oude Rijksweg 478a en Koezekooiweg te Rouveen (gemeente Staphorst)*. Hamaland Advies, Zelhem.
- Linde, G. van der, 2015. *Boek 'uit rivier en zee geboren' feestelijk gepresenteerd*. De Stadserven, via <http://www.destadserven.nl/index.php/actualiteiten/actualiteiten/138-boek>
- Linde, H. van der, 2016. *Boerderijwinkel Rechterveld*. Via <http://boerderijwinkelrechterveld.nl/over-ons/>
- Locht, A., 1980. *Veldnaaminventarisatie Hasselt e.o.* Locht, Hattem.
- Moerman, H.J., 1918. *De IJsselmonden in Tijdschrift van het Aardijkskundig Genootschap; januari 1918*. KNAG, Utrecht.
- Mooijweer, J. & Coster, W., 2003. *"Uit den asb kolk der vergetelheid". Geschiedenis van de stad Hasselt 1252 – 2002*. IJsselacademie, Kampen.
- Neefjes, J., Brinkkemper, O., Jehes, L. & Griendt, W. van de, 2011. *Cultuurhistorische atlas van de Vecht. Biografie van Nederlands grootste kleine rivier*. WBOOKS, Zwolle.
- Paasman, J.A., 1995. *Aan de monding van de IJssel. Een historische schets van de gemeente Grafhorst, Kamperveen, Wilsum, IJsselmuiden, Zalk en Veecaten*. Gemeente IJsselmuiden, IJsselmuiden.
- Pereboom, F., Kummer, J. & Stalknecht, H., 1995. *Omarmd door IJssel en Zwartewater; zeven eeuwen Mastenbroek*. IJsselakademie, Kampen.
- Onderweegs D. J. & Olst, W. van, 2015. *Onderweegs over de Biesvelden*. Genemuiden Actueel, Genemuiden, via <http://www.genemuidenactueel.nl/2015/08/07/onderweegs-over-de-biesvelden/>
- Raad van State 2014. *Zwolle plangebied Buitengebied Langenholte Vecht en omgeving*. Afdeling Bestuursrechtspraak uitspraak zaaknummer 201307359/1/Rl, Zwolle.
- Raap, E., 2017. *De IJsseldelta*. Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Amersfoort.
- Rijks Geologische Dienst, 1975. *Geologische overzichtskaarten van Nederland: kaarten, profielen, toelichting*. De Dienst, Haarlem.
- Schönfeld, M. 1980. *Veldnamen in Nederland*. Gysbers & Van Loon, Arnhem.

- Spek, T. 2004. *Het Drentse esdorpenlandschap: Een historisch-geografische studie*. Stichting Matrijs, Utrecht.
- Stenvert, R. 1998. *Monumenten in Nederland: Overijssel*. Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.
- Stichting voor Bodemkartering, 1977. *Geomorfologische kaart van Nederland schaal 1 : 50 000 toelichting op de legenda*. Stichting voor bodemkartering, Wageningen; Rijks Geologische Dienst, Haarlem.
- Stoel, Z. & Kummer, J., 2007. *Hooi en hooibergen op het Kampereiland*. Kamper Almanak, 9 (2007), p59-77.
- Stouthamer, E., Cohen, K.M. & Hoek, W.Z., 2015. *De vorming van het land: Geologie en geomorfologie*. Perspectief Uitgevers, Utrecht.
- TNO, 2017. DINO, *Data en informatie van de Nederlandse ondergrond*. TNO, via www.dinoloket.nl
- Varwijk, G., 1998. *De Dedemsvaart, zijn stad, streek en dorpen in de 20^e eeuw*. Waanders, Zwolle.
- Velsink, A., 2017. *Plan van aanpak "Van Oerbos tot Hooiland" en restauratie hooibergen 11 en 12*. HooiDelta, via www.HooiDelta.nl/nl
- Ven, G.P., van de, 2003. *Leefbaar Laagland. Geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland*. Matrijs, Utrecht.
- Vervloet, J.A.J., 1984. *Inleiding tot de historische geografie van de Nederlandse cultuurlandschappen*. Pudoc, Wageningen.
- Vries, F. de, Groot, W.J.M. de, Hoogland, T. Denneboom, J., 2003. *De Bodemkaart van Nederland digitaal Toelichting bij inhoud, actualiteit en methodiek en korte beschrijving van additionele informatie*. Alterra, Wageningen.
- Wageningen University & Research, 2008. *Geomorfologische kaart*. Alterra, Wageningen.
- Weststrate J., 2008. *In het kielzog van moderne markten: Handel en scheepvaart op de Rijn, Waal en IJssel, ca. 1360 – 1560*. Verloren, Hilversum.
- Wetering, J, van de, 2012. *Canon van Zwartewaterland: een geschiedenis in vijftig vensters*. Gemeente Zwartewaterland, Hasselt.

Digitaal kaartmateriaal

- Alterra. Bodemkaart. 2008. Alterra Wageningen, Wageningen Universiteit.
- Alterra. Geomorfologische Kaart Nederland. 2004. Alterra Wageningen, Wageningen Universiteit.
- Compendium voor de Leefomgeving. 2013. Grenzen Nationale Landschappen.
- ESRI. Open Topo. 2017. Data: HEREmaps; Open Street Map. Bewerking: Van Aalst.
- Google Maps. Satellietbeelden.
- Hisgis. Minuutplans 1832. Fryske Akademie.
- Kadaster. TopoTijdsreis. 2017. Bonnebladen.
- Unie van Waterschappen. Actueel Hoogtebestand Nederland.
- Vos & De Vries. Paleogeografische Atlas Nederland. 2011. Deltares. Delft.

Archieven

HCO (Historisch Centrum Overijssel)

- Tekening hooiberg 1664 – Stadsarchief Zwolle – toegang: 700 – inventarisnummer: 5838.
- Kaart Watersnood februari 1825 – Archief Gedeputeerde Staten Overijssel – toegang: 1214
inventarisnummer beeldbank: KD001129
- Carte van het Swarte Water 1765 - Stadsarchief Zwolle, toegang: 700 inventarisnummer: 198
inventarisnummer beeldbank: KD000197
- Slagen behorende bij Rouveen en Staphorst 1635 - Regionaal bureau voor de Arbeidsvoorziening Overijssel, toegangsnummer: 668 inventarisnummer beeldbank: KD000368.
- Bakens van de Zuiderzeekust nabij Kampen 1680 – Stadsarchief Zwolle, toegang: 700
inventarisnummer: 5859, inventarisnummer beeldbank: KD000274.
- Akte van verkoop door Willem Jan van Dedem 1891- Familiearchief Van Dedem, toegang 1447.5
inventarisnummer: 91.

Stadsarchief Kampen

- Kaart van Muller, ca.1724 – Gemeente Archief Kampen. Inventarisnummer beeldbank: K000872.
- Het dijkrecht van Mastenbroek – Dijkrecht Mastenbroek. Inventarisnummer: 45.
- Plan van bedijking van het Kampereiland 1870/1871- Toegang: 2. Inventarisnummer: 2782.
- Notities, landbouwrapporten en statistiek- Toegang 62. Inventarisnummer: 35-37
- Stukken betreffende taxatie van erven tbv de verpachting 1922-1934- Toegang 62.
Inventarisnummer: 39
- Erf 23, 24, 25, 35, 36, 93, 94 en 95 – Toegang: 3. Inventarisnummer: 3404, 3405, 3406, 3416, 3417, 3485, 3486, 3487, 3596, 3597, 3598, 3608, 3609, 3662, 3663, 3664.
- Foto's van enige situaties Kampereiland (1990)- Toegang: 351. Inventarisnummer: 31
- Luchtfoto's van de IJsselmonding, Kampen en Kampereiland (1946) - Toegang 351.
Inventarisnummer: 32
- Foto's van individuele erven- Toegang: 351. Inventarisnummer: 42
- Luchtfoto's van het Kampereiland door het Bureau Slagboom en Peeters te Middelburg (1985) –
Toegang 351: Inventarisnummer: 47
- Foto's van diverse situaties op het Kampereiland, vervaardigd door Post, H. Kremer (1999) –
Toegang 351: Inventarisnummer: 50.

Websites

AHN, <http://ahn.nl>

Archis, <https://zoeken.cultureelerfgoed.nl>

De Veldschuur, <http://veldschuur.net/>

Dinoloket, <http://dinoloket.nl>

Groenindex, www.groenmonitor.nl/groenindex

Hasselt om de Weede, https://www.zwartewaterland.nl/hasselt/hasselt-nieuwbouw_42896/

HooiDelta, <http://hooidelta.nl>

Kloosterkaart, <http://geoplaza.vu.nl/cms/maps/235-kloosterkaart>

Polderbelangen Mastenbroek, <http://poldermastenbroek.nl>

Tapijtmuseum Genemuiden, <http://tapijtmuseum.nl>

Geraadpleegde personen

Wim Coster (regionaal historicus)

Jouk Huisman (voorzitter stichting Vrienden van de Olde Maten)

Johannes ten Klooster (bewoner Zwartewatersklooster)

Martin van der Linde (IJsselacademie)

Otto Ottens (Stadsarchief Kampen)

Jan Post (melkrijder Kampereiland)

Esther Smit (Historisch Centrum Overijssel)

André Troost (Stadsarchief Kampen)

Albert Tuin (melkveehouder Groot Cellemuiden)

Illustratieverantwoording

Omslagfoto	Eigen foto.
Omslagfoto hoofdstuk 1	Royal Air Force, 1945.
Figuur 1.1	Stadsarchief Zwolle, toegangsnummer: 700 inventarisnummer: 5383.
Figuur 1.2	Eigen foto.
Figuur 1.3	Hisgis, 1832; Topografische Militaire Kaart, 1850, kaart 21.
Figuur 1.4	Dinoloket, 2017.
Figuur 1.5	AHN 2 Maaiveld, dynamische opmaak, Unie van Waterschappen
Figuur 1.6	Eilander en Heijink 1990, 10.
Figuur 1.7	Alterra ,2008, Bodemkaart kaartblad 21 West en 21 Oost; Open Topo, Jan Willem van Aalst, 2018.
Figuur 1.8	Open Topo, Jan Willem van Aalst, 2018.
Figuur 1.9	RCE, Schellekens, 1963.
Figuur 1.10	Kadaster, bonnebladen 1901; Compendium voor de Leefomgeving, Nationale Parken.
Figuur 1.11	Open Topo, Jan Willem van Aalst, 2017; Compendium voor de Leefomgeving, Nationale Parken.
Omslagfoto hoofdstuk 2	Paul Paris.
Figuur 2.1	Open Street Map, 2017.
Figuur 2.2`	Stadsarchief Zwolle, beeldbanknummer: KD000197.
Figuur 2.3	Eigen foto.
Figuur 2.4	Alterra, geomorfologische kaart, blad 21; Open Topo, Jan Willem van Aalst, 2017.
Figuur 2.5	Alterra, bodemkaart, blad 21; Open Topo, Jan Willem van Aalst, 2017.
Figuur 2.6	AHN 2 Maaiveld, dynamische opmaak, Unie van Waterschappen.
Figuur 2.7	Google Streetview, 2016.
Figuur 2.8	Eigen foto.
Figuur 2.9	Kadaster, bonnekaart 1901.
Figuur 2.10	Kadaster, bonnekaart 1902.
Figuur 2.11	Eigen foto.
Figuur 2.12	Hisgis, 1832; Topografische Militaire Kaart, 1850, kaart 21.
Figuur 2.13	Hisgis, 1832; Topografische Militaire Kaart, 1850, kaart 21.
Figuur 2.14	Kadaster, bonnekaart 1901.
Figuur 2.15	Google Earth.

Figuur 2.16	Dinoloket, 2017.
Figuur 2.17	Hisgis, 1832.
Figuur 2.18	Hisgis, 1832; Google Earth.
Figuur 2.19	Google Streetview, 2009.
Omslagfoto hoofdstuk 3	Agrarische Natuurvereniging Horst en Maten.
Figuur 3.1	Open Street Map, 2017.
Figuur 3.2	HCO, beeldbanknummer: KD000368.
Figuur 3.3	Eigen foto.
Figuur 3.4	Alterra, bodemkaart, blad 21; Open Topo, Jan Willem van Aalst, 2017.
Figuur 3.5	Alterra, geomorfologische kaart, blad 21; Open Topo, Jan Willem van Aalst, 2017.
Figuur 3.6	AHN 2 Maaiveld, dynamische opmaak, Unie van Waterschappen.
Figuur 3.7	Kadaster, bonnekaart, 1902.
Figuur 3.8	De Bont, 2009, afbeelding 177, pagina 266.
Figuur 3.9	Hisgis, 1832; Topografische Militaire Kaart, 1850, kaart 21.
Figuur 3.10	Hisgis, 1832; Topografische Militaire Kaart, 1850, kaart 21.
Figuur 3.11	Kadaster, bonnekaart, 1902.
Figuur 3.12	Google Earth.
Figuur 3.13	Dinoloket, 2017.
Figuur 3.14	Hisgis, 1832.
Figuur 3.15	Hisgis, 1832; Google Earth.
Figuur 3.16	Varwijk 1998, 19.
Figuur 3.17	Eigen foto.
Omslagfoto hoofdstuk 4	Kampereiland Vastgoed NV.
Figuur 4.1	Open Street Map, 2018.
Figuur 4.2	HCO, beeldbanknummer: KD000274.
Figuur 4.3	Eigen foto.
Figuur 4.4	Stadsarchief Kampen K872.
Figuur 4.5	Alterra, geomorfologische kaart, blad 21; Open Topo, Jan Willem van Aalst, 2018.
Figuur 4.6	Alterra, bodemkaart, blad 21; Open Topo, Jan Willem van Aalst, 2017.
Figuur 4.7	AHN 2 Maaiveld, dynamische opmaak, Unie van Waterschappen.
Figuur 4.8	AHN 2 ruw, hillshade, Unie van Waterschappen.
Figuur 4.9	Kadaster, bonnekaart, 1900.
Figuur 4.10	Eigen foto.
Figuur 4.11	Stadsarchief Kampen.

Figuur 4.12	Hisgis, 1832; Topografische Militaire Kaart, 1850, kaart 21.
Figuur 4.13	Hisgis, 1832; Topografische Militaire Kaart, 1850, kaart 21.
Figuur 4.14	Stadsarchief Kampen.
Figuur 4.15	Kadaster, bonnekaart, 1900.
Figuur 4.16	Google Earth.
Figuur 4.17	Hisgis, 1832; Topografische Militaire Kaart, 1850, kaart 21.
Figuur 4.18	Dinoloket, 2018.
Figuur 4.19	De Telegraaf, 25 juni 1924, Hooien op het Kampereiland pagina 1.
Figuur 4.20	Stadsarchief Kampen, toegang 42.
Figuur 4.21	Eigen foto.
Omslagfoto hoofdstuk 5	Dolf Kruger, Nederlands fotomuseum, 1948.